

ISSN: 2667-422X

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL, HUMAN AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt	Volume	4
Sayı	Issue	4
Yıl	Year	2021

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2021, Cilt.4, Sayı.4

YAYIN KURULU

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,

Turizm Fakültesi Gölbaşı Yerleşkesi, Ankara.

editor@sobibder.org

editor.sobibder@gmail.com

Telefon: +90 312 485 14 60/103

EDİTÖRLER KURULU

Atatürk İlke ve Cum. Tar.: Dr. Öğr. Üye. Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üni, megilmez@kastamonu.edu.tr

Coğrafya: Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, fdoker@sakarya.edu.tr

Çalışma Ekonomisi: Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, sakyalcin@anadolu.edu.tr

Çocuk Gelişimi: Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniver., ayukselen@medipol.edu.tr

Dilbilimi ve Edebiyat: Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, kihsan@gazi.edu.tr

Ekonomi: Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, atilla.aydin@rumeli.edu.tr

Felsefe: Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi, nerkizan@mu.edu.tr

İşletme Yönetimi: Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniv., tarhan@baskent.edu.tr

Maliye: Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, acelikka@ogu.edu.tr

Muhasebe: Prof. Dr. Seyhan ÇİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, seyhan.cil@hbv.edu.tr

Pazarlama: Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Erciyes Üniversitesi, karamustafa@erciyes.edu.tr

Siyasi Tarih: Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, onursen@mersin.edu.tr

Sosyoloji: Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, suna.tekel@inonu.edu.tr

Turizm ve Otel İşletmeciliği: Doç. Dr. Ayşe Nevin SERT, Selçuk Üni., nevinsert@gmail.com

Uluslararası İlişkiler: Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, snaktiyok@atauni.edu.tr

Yakın Çağ Tarihi: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, agunduz@gantep.edu.tr

Yönetim Bilişim Sistemleri: Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniver., ersinkaraman@atauni.edu.tr

HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Ahmet TAYFUN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Prof. Dr. Alptekin SÖKMEN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Arzu KILIÇLAR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul.
- Prof. Dr. Cemalettin AKTEPE, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi, Muğla
- Prof. Dr. İhsan Kalender, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Prof. Dr. Mithat ÜNER, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Seyhan ÇİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Prof. Dr. Zeynep ASLAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Doç. Dr. Ayşe Nevin SERT, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Doç. Dr. Evren GÜÇER, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Doç. Dr. Kadri Gökhan YILMAZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Doç. Dr. Lütfi BUYRUK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Doç. Dr. Mehmet BAŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Doç. Dr. Metehan TOLON, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Doç. Dr. Saadet Pınar TEMİZKAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Doç. Dr. Selma KALYONCUOĞLU, Ankara HBV Üniversitesi, Ankara.
- Doç. Dr. Yaşar KAYA, İnönü Üniversitesi, Malatya
- Dr. Öğr. Üyesi Ali Turan BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop.

Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Özlem ÇETİNKAYA, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
Dr. Öğr. Üyesi Gül ERKOL BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop.
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe Öztoprak, Başkent Üniversitesi, Ankara.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SOLMAZ, İnönü Üniversitesi, Malatya,
Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin.
Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖZDEMİR AKGÜL, Selçuk Üniversitesi, Konya.
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YÜKSEKBİLGİLİ, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPANLAR

Prof. Dr. Ahmet NADİ GÜNAL, Ankara Üniversitesi.
Prof. Dr. Alaybey KAROĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
Doç. Dr. Elif BAYKAL, İstanbul Medipol Üniversitesi.
Doç. Dr. Hakan KOÇ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
Doç. Dr. Pınar Altıok GÜREL, Nişantaşı Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen ÇATLI ÖZEN, İstanbul Aydın Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR, İstanbul Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ARSLAN, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Kansu GENÇER, Dumlupınar Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Meva DEMİR KAYA Atatürk Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Seyfi BAŞKAN, Ankara Hacı bayram Veli Üniversitesi.
Dr. Özcan ÖZKAN, Kilis 7 Aralık Üniversitesi.

ODAK VE KAPSAM

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın odağında;
Sosyal Bilimler alanındaki profesyonellere akademik katkı sağlayan, sektörel uygulamalara katkı sağlayan teorik ve uygulama arasında köprü olan, Sosyal Bilimler alanlarında ulusal ve uluslararası karşılaştırmaları inceleyen eserler yer almaktadır.

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın kapsamında;
Arkeoloji, Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi, Avrupa Birliği, Bankacılık ve Sigortacılık, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat, Beşeri ve İktisadi Coğrafya, Bilgi ve Belge Yönetimi, Bölgesel Çalışmalar, Çağdaş Dünya Tarihi, Çocuk Gelişimi, Dilbilimi, Ekonometri, Erken Hristiyan ve Bizans Sanatları, Eskiçağ Tarihi, Felsefe, Finans, Fiziki Antropoloji ve Paleoantropoloji, Fiziki Coğrafya, Gazetecilik ve Medya Çalışmaları, Gelişim Psikolojisi, Genel Türk Tarihi, Görsel İletişim Tasarımı, Halkla İlişkiler, İktisadi Düşünce, İktisat Tarihi, İletişim Çalışmaları, Kamu Yönetimi, Makro İktisat, Maliye, Mikro İktisat, Muhasebe, Nicel Karar Yöntemleri, Organizasyon, Ortaçağ Tarihi, Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti, Öğrenme-Bilişsel-Biyolojik-Deneysel Psikoloji, Pazarlama, Reklamcılık, Sanat Tarihi, Sinema, Siyasi Düşünceler, Siyasal Hayat ve Kurumlar, Siyaset Bilimi, Siyasi Tarih, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Sosyal Psikoloji, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Sosyoloji, Turizm, Türk İslam Sanatı, Uluslararası İktisat, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret, Uygulamalı Psikoloji, Üretim ve Operasyon Yönetimi, Yakınçağ Tarihi, Yeniçağ Tarihi, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları, Yönetim Bilişim Sistemleri, Yönetim ve Strateji, Yükseköğretim Çalışmaları yer almaktadır.

YAYIN SIKLIĞI

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi elektronik ortamda yayın yapan hakemli bir dergidir. Aylık yayın yapan dergide yılda 12 sayı yayınlanmaktadır.

YAYIN DİLİ

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi Türkçe olarak yayın yapmaktadır. Ancak her bir makalede İngilizce başlık, abstract ve keywords bulunmalıdır.

INDEX

DRJI | Directory of Research Journals Indexing

RI-ROOTINDEXING

ResearchBib – Academic Resource Index

ROAD | ROAD, The Directory of Open Access Scholarly Resources

ISI | International Scientific Indexing

Eurasian Scientific Journal Index

ICI Index Copernicus International

General Impact Factor

CiteFactor

Asos Index

Scientific Indexing Services

EuroPub Database

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2021, Cilt.4, Sayı.4

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makalesi

Toplumsal Cinsiyet Roller ve Erkeklere Yönelik Düşmanca Tutumların Pornografiye Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkileri

(Effects of Gender Roles and Hostility toward Men on Attitudes toward Pornography)

Ogeday ÇOKER ve Sevim CESUR

ss.273-294.

Araştırma Makalesi

Öğretmenlerde Meslektaş İlişkilerinin Tükenmişlik Duygusuna Etkisi

(The Effect of Colleague Relationships on the Feeling of Burnout in Teachers)

Bihter YILDIRIM ve Osman BAYRAKTAR

ss.295-308.

Araştırma Makalesi

İş Yaşam Dengesi ve İş Doyumu Hastane Çalışanları Örneği

(Balance of Business and Personal Life and Job Satisfaction with Healthcare Professionals)

Nefise PALABIYIK ve Hakan İŞÖZEN

ss.309-325.

Araştırma Makalesi

Gümrük Kanunu'nda Sorumluluk Halleri

(The Provisions Relating to The Liability of The Parties Under Turkish Customs Law)

Lamiha ÖZTÜRK

ss.326-334.

Kavramsal Makale

Türk Sanatında Bir İmge olarak 'Horoz' Sembolü

(The 'Rooster' Symbol as an Image in Turkish Art)

Emre ŞEN ve Şeyma ÇÖLGEÇEN

ss.335-353.

Kavramsal Makale

Covid-19 Salgınında Kriz Yönetiminin Önemi: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Güvenli Turizm Sertifikası Örneği

(Importance of Crisis Management in the phase of Covid-19 Pandemic: Sample of Safe Tourism Certificate of T.R. Ministry of Culture and Tourism)

Binali KILIÇ

ss.354-367.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2021, 4(4): 273-294.

DOI:[10.26677/TR1010.2021.707](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.707)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Toplumsal Cinsiyet Roller ve Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumların Pornografiye Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkileri

Arş. Gör. Ogeday ÇOKER, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
Denizli, e-posta: ocoker@pau.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7757-4542>

Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, e-
posta: sevimesur@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4038-0592>

Öz

Araştırmada; pornografiye yönelik tutumlar ile toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlar ve erkeklerle ilişkin düşmanca tutumlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Katılımcılar, internet üzerinden ulaşılan 400'ü kadın 271'i erkek toplam 671 kişiden oluşmaktadır. Pornografiye ilişkin tutumların ölçülmesinde Pornografiye Yönelik Tutum Ölçeği, toplumsal cinsiyetlere rollerine ilişkin tutumların ölçümünde Toplumsal Cinsiyet Roller Tutum Ölçeği ve erkeklerle ilişkin düşmanca tutumları ölçmek amacıyla Erkeklerle İlişkin Çelişik Duygular Ölçeği'nin Erkeklerle İlişkin Düşmanca Tutumlar alt ölçeği kullanılmıştır. Uygulanan bağımsız örneklem t-testi bulgularına göre erkeklerin pornografiye yönelik tutumları kadınlara göre daha olumludur. Toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlar ile pornografiye yönelik tutumlar arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan biçimlendirici regresyon analizlerinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide cinsiyetin biçimlendirici bir etkisine ulaşılamazken erkeklerle yönelik düşmanca tutumların hem kadın hem erkek katılımcılar için biçimlendirici bir etkisi olduğu görülmüştür. Bulgular, içerisinde olduğu düşünülen cinsiyetçi şiddetin pornografiye yönelik tutumları farklı düzeylerde etkilediği şeklinde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pornografi, Toplumsal Cinsiyet Roller, Feminizm, Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik, Erkeklerle İlişkin Düşmanca Tutumlar.

Makale Gönderme Tarihi: 16.09.2020

Makale Kabul Tarihi: 01.04.2021

Önerilen Atıf:

Çoker, O. ve Cesur, S. (2021). Toplumsal Cinsiyet Roller ve Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumların Pornografiye Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkileri, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4): 273-294.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2021, 4(4): 273-294. DOI:[10.26677/TR1010.2021.707](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.707)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Effects of Gender Roles and Hostility toward Men on Attitudes toward Pornography

Research Assistant Ogeday ÇOKER, Pamukkale University, Faculty of Arts and Sciences, Denizli,
e-mail: ocoker@pau.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7757-4542>

Prof. Dr. Sevim CESUR, İstanbul University, Faculty of Literature, İstanbul, e-mail:
sevimcesur@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4038-0592>

Abstract

This research analyzes attitudes towards pornography on the basis of the perception of individuals for gender roles and attitudes of hostility towards men. 671 participants, 400 women and 271 men participated in the study by the web. Attitudes toward Pornography Scale were used to measure attitudes towards pornography, Gender Roles Attitude Scale was used to measure attitudes towards gender roles. The Hostility toward Men subscale of Ambivalence toward Men Inventory were used to measure attitudes hostility toward men. According to independent samples t-test findings, mens attitudes towards pornography were more positive than womens. Gender role attitudes and attitudes toward pornography were found to be significantly correlated. In the moderated regression analyzes, it was found that sex has no moderate effects on gender role attitudes and attitudes toward pornography. Hostility toward men has moderate effects on the relation between gender role attitudes and attitudes toward pornography for both women and men. Findings are interpreted as sexist violence, which is thought to be involved, affects attitudes towards pornography at different levels.

Keywords: Pornography, Gender Roles, Feminism, Ambivalent Sexism, Hostility Toward Men.

Received: 16.09.2020

Accepted: 01.04.2021

Suggested Citation:

Çoker, O. and Cesur, S. (2021). Effects of Gender Roles and Hostility toward Men on Attitudes toward Pornography, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(4): 273-294.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Sansür, bireysel özgürlüklerin devlet tarafından sınırlanabilmesi ve internet yasakları çerçevesinde sıkça gündem olan pornografi Türkiye’de bireylerin günlük hayatlarında oldukça fazla yer alan bir kavramdır. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun 2012 raporuna göre Türkiye’de dakikada iki milyon kişi internet üzerinden porno izlemektedir. Ayrıca ilgili rapora göre Türkiye, dünyada porno izleyen ülkeler arasında dördüncü sırada bulunmaktadır. Dolayısıyla günlük hayat içerisinde, kamusal alanda sıkça konuşmadığımız bir konunun hayatımızın büyük bir bölümünü kapladığını söylememiz mümkündür. Ancak Türkiye psikoloji literatüründe hayatımızda bu denli yer kaplayan bir kavram olan pornografiye yönelik tutumları ele alan bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı pornografiye yönelik tutumlar açısından cinsiyet grupları arasında bir fark olup olmadığını incelemektir. Bazı feminist kuramcılar, pornografinin öncelikle erkekler için üretilen bir materyal olduğu ve içerisinde cinsiyetçi bir şiddet barındırdığı argümanından yola çıkarak, erkeklere ilişkin düşmanca tutumların pornografiye yönelik tutumlar üzerinde etkisinin olup olmadığını ele almak araştırmanın bir diğer amacıdır.

FEMİNİST KURAMLAR ve PORNOGRAFI

Bu araştırma, pornografinin cinsiyet temelli yönünü referans almış olduğu için söz konusu kavramın üzerinde özellikle duran feminist kuramları incelemek gerekmektedir. Pornografiye genel itibariyle olumlu ve olumsuz olmak üzere iki uçtan yaklaşan feminist kuramlar, temel ayrımlarını pornografinin erotizm ile olan farkından yola çıkarak kurgulamışlardır. Mackinnon ve Dworkin (1997), pornografi ve erotizm arasındaki farkın pornografinin içerdiği cinsiyetçi şiddetten kaynaklandığını iddia etmektedir. Hatta feminist kuramcılar bu noktadan yola çıkarak erotizmi de kadın kimliğinin güçlü bir ayağı olarak sunmaktadırlar. Cinsellik erkekler için olduğu kadar kadınlar için de var olan bir kavramdır, bu sebeple de kadının cinsel gücünü öne çıkaran bir erotizm, cinsiyet eşitliğinde önemli bir basamak olarak ele alınmaktadır (Watson, 2007). Erotizm hem pornografi karşıtı olan hem de pornografiyi destekleyen feminist gruplar için olumlu bir kavram gibi görünürken pornografi kavramı ortaya “seks savaşları”nı çıkarmıştır. Seks savaşları, pornografiye yönelik olumsuz bakışa sahip feminist kuramcılar ile pornografiyi kadınlar için olumlu bir kavram olarak ele alan feminist kuramcılar arasında geçen ve 70’lerin sonlarından başlayıp 80’lerin başlarına kadar süren bir çekişme dönemidir. Seks savaşları olarak adlandırılan bu iki uçlu çekişmenin, feminist hareketin Kuzey Amerika’daki konumuna büyük bir zarar verdiği iddia edilmektedir. Feminist kuramcılar arasındaki bu karşıtlığın bir ucu pornografiyi desteklemenin kadınlara yönelik zulmün de desteklendiği anlamına geldiğini savunurken diğer bir ucu ise pornografi karşıtlığını ahlak bekçiliği ile bir tutmuşlardır (Purcell, 2012).

Pornografinin kadını aşağıladığını ve kadının toplumdaki konumunu olumsuz etkilediğini belirten pornografi karşıtı feministlerden MacKinnon ve Dworkin (1997) pornografinin aslında inşa etmekte olduğu cinsiyet eşitsizliğini, doğal bir cinsiyet farkı gibi sunarak görünmez kıldığını belirtirler. Oysa bu araştırmacılara göre ezilen ve cinsel şiddet gören kadın figürü cinsiyet farklılıklarının sonucu değil tam olarak cinsiyet ayrımcılığının bir sonucudur. MacKinnon (1987) pornografinin içerdiği cinsel kötüye kullanım ve şiddet çeşitliliği ile günlük hayatta kadınların istekleri dışında cinsel ilişkiye girmeleri arasında bir bağ olduğunu belirtir. Pornografik materyallerin kadınlara karşı kötü muamele içerdiğini belirten MacKinnon bunu izleyen erkeklerin birlikte oldukları kadınları cinsel ilişkiye girmeye zorlayan, kadınları suistimal eden erkekler olduğuna vurgu yapar. Dolayısıyla pornografi, bu feminist yazara göre toplumdaki

kadın ve erkek eşitsizliğinin en net yansımalarından biridir. Bart (1985) ve Diamond (1980) gibi pornografi karşıtı başka isimler de pornografideki kadın figürüne yüklenen anlamın, erkeklerin kadınları daha değersiz olarak algılamalarına, onlara ikinci sınıf bir konum atfetmelerine neden olduğunu belirtmektedirler. Erkeklerin pornografide farklı rollerde bulunabildiklerine, buna karşılık kadınların ise sadece bir seks objesi rolüne indirgenmesine işaret etmektedirler. Hatta bu seks objeleri sıklıkla şiddet içeren seksüel davranışların da nesnesi olmaktadır. Pornografideki bu durum toplumda, erkek ve kadından beklenen farklı cinsiyet rollerinin eşitsizliğini de yansıtmaktadır. Pornografiye yönelik daha ılımlı bir tutuma sahip olan McCormack (1993) ise pornografi karşıtı feministlerin kadın kimliği üzerinden yürüttükleri tartışmayı desteklemektedir ve pornografinin içeriğindeki şiddetin önemli olduğuna, ancak toplumun diğer alanlarında kadınlara gösterilen şiddet türlerinden zararları bakımından farkı olmadığına vurgu yapmaktadır. McCormack'e göre pornografinin asıl zararı kadının *şehvet düşkününü* olarak çizilmesi değil tersine *geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri* ile çizilmesidir. Bu durum kadın kimliğinin geleneksel sınırların içerisine sıkışmasına sebep olmaktadır. Oysa McCormack'e göre kadının pornografide geleneksel değil de şehvetli bir özne şeklinde sunulması, toplumda cinselliğiyle barışan kadının temsilidir. Şehvet düşkününü kadın kimliğiyle sağlanacak cinsiyet eşitliğinin ancak kendisi gibi şehvet düşkününü erkek figürünün de temsiliyle gerçekleştirebileceğini de hatırlatan McCormack aksi takdirde cinsel isteklerini arabaya, politikaya, paraya vs. yönelten bir "iş adamı" gibi sunulan güçlü erkek figürlerinin karşısında sadece "şehvet düşkününü" bir kadın kimliğinin bulunmasının, erkeği her koşulda aşırı değerli bir hale getirirken kadının tek yönlü bir figür olarak görülmesine sebep olacağını da hatırlatır. Bu yüzden pornografideki iki cinsiyet grubu üyelerinin de eşit rollere sahip olması gerekmektedir. Ayrıca sağlanması gereken bu eşitliğin, pornografiye getirilecek sansür ve rol kısıtlamalarıyla gerçekleştirilmemesi gerektiğini belirten McCormack, böyle bir sınırlama ve sansürün kadını "korunmaya muhtaç" bir konuma getirdiğini ve kadının toplumdaki gücüne darbe vurduğunu belirtir.

Pornografi karşıtı feministlere karşıt bir görüş olarak ortaya çıkan sex-pozitif feministlerin temel dayanak noktası ise kadın cinselliğinin kadını özgürleştireceği argümanıdır. Bright ve Rubin (1995, 1993, akt. Purcell, 2012) gibi bu akımın öncüsü feministler pornografi karşıtı feministleri çok yüzeysel bir pornografi-şiddet ilişkisi kurmakla eleştirmekte ve pornografinin ancak izleyicisinin ona yüklediği öznel anlam ile kötülenebileceğini belirtmektedirler. Pornografinin cinsiyetçiliği doğurmadığını, toplumda hâlihazırda var olan cinsiyetçiliğin, bireylerin öznel yaşantılarıyla pornografi içerisinde anlam bulabildiğine işaret eden feminist kuramcılara göre pornografi kötü olmak zorunda değildir, toplumdaki cinsiyetçiliği içselleştirmiş bireylerin pornografiden çıkardıkları anlam kötü olabilir. Bu yüzden pornografiyi toplumda hali hazırda var olan cinsiyet eşitsizliğinin bir sebebi gibi sunmanın aslında toplumdaki gerçek cinsiyetçi şiddetin göz ardı edilmesine yol açtığını ve büyük bir sorunu küçük bir noktaya sıkıştırdığını belirtmektedirler.

Butler (1997) ve Segal (1998) gibi sex-pozitif feministler pornografiye yönelik olumlu tavırlarını sadece pornografi karşıtı feministlere karşıt görüşlerinden değil kadının özgürleşmesindeki işlevinden de yola çıkarak oluşturmuşlardır. Pornografinin, cinselliği sadece erkeklerin haz aldığı cinsiyetçi bir kavramlaştırılmadan kurtardığını belirtmektedirler. Hatta pornografik materyalde sunulan erkeklik tarifinin gerçek dünyadakiyle benzeşmemesi sebebiyle ataerkilliğin gücüne ilişkin karşıt bir duruşu içerdiğini, bu yüzden de pornografinin, cinsellikteki iktidar ilişkilerine yeni bir anlam yüklediğini savunmaktadırlar. Pornografideki hayali dünyanın güçlü erkeklik inşası ile toplumdaki başarısızlıklara uğrayan, yer yer güçsüz olan erkek figürünün çeliştiğine, gerçek erkek kimliğine atfedilen gücün bir yanılmasından ötesi olmamasına vurgu yaptığına dikkat çekmişlerdir. Pornografi, izleyicilerine sürekli gerçek hayattaki ataerkilliğin güçsüzlüğünü hatırlatmaktadır.

Görüldüğü üzere pornografi üzerine feminist isimler kuramlarını, pornografiyi iki zıt kutuptan alarak ortaya atmışlardır. Ancak ne yazık ki feminist kuramcılar pornografiye yönelik bu açıklamalarını görgül araştırmalar ile desteklememişlerdir. Kavrama ilişkin görgül çalışmalar daha çok kullanım sıklıkları (Carroll, Padilla-Walker, Nelson, Olson, Barry, ve Madsen, (2008); Diamond ve Dannemiller, 1989; Flood ve Hamilton, 2003; Frable, Johnson ve Kellman, 1997; Wallmyr ve Welin, 2006), pornografi tüketiminin sebepleri (Rogala ve Tydén, 2003; Wallmyr ve Welin, 2006), ortaya çıkardığı bireysel sonuçlar (Allen, Emmers, Gebhardt ve Giery, 1995; Amoah, 1997; Bridges ve Morokoff, 2011; O'Reilly, Knox ve Zusman, 2007; Poulsen, Busby ve Galovan, 2013; Schneider, 2000) ve basit tutum araştırmaları (Evans-DeCicco ve Cowan, 2001; Johansson ve Hammarén, 2007) üzerinden yürütülmüştür. Ancak tüm çalışmalar cinsiyet farklarını temel bir değişken olarak ele almışlar ve pornografinin cinsiyetler ile ilişkilene biçimine farklı açıklamalar getirmişlerdir. Bu yüzden pornografi tüketimi ve cinsiyet ilişkilerine değinen bu çalışmaların sonuçlarına, pornografiye yönelik tutumlar üzerinde cinsiyetler arası farkları incelemeyi amaçlayan bu çalışmada da kısaca değinilmesi gerekli görülmektedir.

Pornografiye İlişkin Yapılan Görgül Çalışmalar

Üzerine konuşmadığımız ancak hayatımız içerisinde kendisine bu kadar yoğun bir şekilde yer bulan pornografiye yönelik Türkiye’de sınırlı sayıda çalışma (Temelli, 2019) olmasına rağmen dünyada konuyu farklı biçimlerde ele alan çalışmalar bulunmaktadır (Allen, Emmers, Gebhardt ve Giery, 1995; Amoah, 1997; Bridges ve Morokoff, 2011; Carroll, Padilla-Walker, Nelson, Olson, Barry, ve Madsen, (2008); Diamond ve Dannemiller, 1989; Evans-DeCicco ve Cowan, 2001; Flood ve Hamilton, 2003; Frable, Johnson ve Kellman, 1997; O'Reilly, Knox ve Zusman, 2007; Rogala ve Tydén, 2003; Wallmyr ve Welin, 2006). Bu görgül çalışmalar; kullanım sıklıkları, tüketim sebepleri, pornografiye ve pornografi oyuncularına ilişkin tutumlar gibi farklı konular üzerine odaklanırken araştırmaların büyük kısmı bu konuları, cinsiyetler arası farklılaşma düzeylerine göre değerlendirmektedirler. Pornografinin, toplumdaki kadın-erkek kimlik ve rollerine yönelik daha önce bahsedilen feminist kuramlardaki tartışmaların önemli bir odağı olduğu düşünülünce bu durum oldukça anlaşılabilir gözükmektedir.

Yapılan ilk araştırmalar pornografik materyallerin tüketim sıklıklarını ele alan çalışmalardır. Kullanım sıklığının cinsiyetlere göre değişimi incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre daha fazla pornografik materyali tükettikleri görülmektedir (Diamond ve Dannemiller, 1989; Flood ve Hamilton, 2003; Frable, Johnson ve Kellman, 1997; Wallmyr ve Welin, 2006). Araştırmacılar, tüketim sıklığının cinsiyetler arasında böyle bir fark göstermesinin pornografinin, pornografi karşıtı feministlerin belirttiği gibi, daha çok erkekler için üretilen bir materyal olduğu algısını da beslediğini belirtmektedirler. Bununla birlikte pornografik materyalin tüketiminin birçok farklı değer ile de ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Dini temelli değer inşasına sahip bireylerin pornografik materyalleri daha az tükettikleri yapılan çalışmalarda görülürken (Herrman ve Bornder, 1983; Lottes, Weinberg ve Weller, 1993; Perry, 2017; Ritts ve Engrebretson, 1991; Sherkat ve Ellison, 1997) pornografik materyalin kullanım hakları üzerine yürütülen bir diğer çalışmada eğitim seviyesi yüksek ve liberal değerlere sahip kesimlerin pornografik materyali daha sık tükettikleri ve bu davranışı doğal bir “hak” olduğu fikrinden yola çıkarak değerlendirdikleri dikkat çekmektedir (Wu ve McCaghy, 1993). Bu araştırmalar bizlere pornografik materyalin tüketimini belirleyen birçok değişkenin olduğunu göstermektedir.

Pornografinin tüketim sıklığına ilişkin yapılan çalışmaları, pornografik materyalin bu tüketiminin sebepleri ve sonuçları üzerinde odaklanan çalışmalar izlemiştir. Özellikle tüketim amaçlarının kadınlar ve erkekler arasında farklılaştığına işaret eden çalışmalar bulunmaktadır. Wallmyr ve Welin (2006), tüketim sıklığının yanında tüketim amacını da inceledikleri

çalışmalarında erkeklerin büyük oranının cinsel uyarılma yaşamak ve kendini tatmin etmek sebebiyle, kadınların ise merak nedeniyle pornografik materyali tükettikleri sonucuna ulaşımlardır. Wallymr ve Welin bu durumu, ilişkilerinde erkeklerin daha çok cinsel, kadınların ise daha çok duygusal beklentiler içerisinde olduğu argümanına bağlamaktadırlar. Rogala ve Tydén (2003) de pornografik materyalin tüketiminin hem sebep hem de sonuçlarını inceledikleri araştırmalarında, kadınların pornografik materyali tüketme sebeplerinin, cinselliği öğrendikleri bir alan olarak değerlendirmeleri olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca pornografik materyalleri tüketen kadınlarda, cinselliği öğrenme amacı ile ilişkili bir biçimde bazı cinsel birleşme türlerinin (anal, oral vb.) pornografik materyali tüketmeyen kadınlara göre daha çok gözlendiğini ifade etmektedirler. Bu sonuca yönelik getirilen ilk açıklama, bu cinsel birleşme türlerini talep eden erkeklerin eşlerinin, bu birleşme türlerini pornografik filmlerde görerek daha normal karşılıyor olabilmeleriyle bir diğer açıklama ise bu cinsel birleşme türlerini görüp öğrenen kadınların bu cinsel davranışları talep ediyor olmaları ihtimalidir. Her iki açıklama da kadınların pornografik materyal tüketimleriyle beraber cinsellik yaşantılarına ilişkin yeni davranışsal tecrübeleri edindiklerini göstermektedir.

Pornografik materyalin tüketiminin bir diğer sonucu olarak ele alınan cinsel tatmin düzeylerinin incelendiği bir araştırmada porno izleme davranışının erkeklerde düşük cinsel tatmin oranıyla kadınlarda ise yüksek tatmin oranıyla ilişkili olduğu görülmüş ve kadınlardaki bu ilişkinin pornografinin cinsellik üzerindeki öğretici etkisi sebebiyle olabileceğine vurgu yapılmıştır (Poulsen, Busby ve Galovan, 2013). Benzer bir bulgu da Bridges ve Morokoff'un (2011) çalışmasında görülmüş, erkeklerin porno izleme davranışının cinsel beraberlik sayısında azalmaya neden olurken kadınların porno izleme davranışının ise erkeklerdekinin tersine cinsel beraberlik sayısında artışa sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılar bu durumu pornografinin öğretici yönünün yanında kadınların porno filmleri partnerleriyle izlemek isterken erkeklerin yalnız başlarına izleme talepleriyle de ilişkilendirmektedirler. Pornografik materyallerin tüketimlerine ilişkin bu sonuçlar bizlere kadın ve erkekler arasında pornografik materyalle ilişkilene biçimlerinde farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ve pornografik materyaller ile farklı ilişkilene biçimleri, farklı tutumların ortaya çıkmasına da sebep olabilmektedir.

Pornografik materyal ile ilişkilene biçimlerinde cinsiyetler arası farkları pornografinin işlevsel ve içerikle ilişkili yönlerine ilişkin algılarla açıklayan çalışmalar bulunmaktadır. Schneider (2000), partnerlerinin porno izlemelerinin kadınların reddedilmiş ve önemsiz hissetmelerine yol açtığını belirtmektedir. Bu durum kadınların pornografik materyalin içeriğine değil, kendi hayatları ve ilişkileri üzerindeki işlevine de odaklandıklarına dikkat çekmektedir. O'Reilly, Knox ve Zusman (2007) yaptıkları çalışmalarında erkeklerin ilişkide buldukları partnerlerinin pornografik materyaldeki kişiyi hayal etme davranışını sorun etmediklerini görmüşlerdir. Kadınların ise bu durumdan rahatsız oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumdan rahatsız olduğunu belirten kadınlar, kendilerini bir rekabet ortamı içerisinde bulduklarını, ihanete uğramış olduklarını, eşleri için yeterince iyi olmadıklarını düşündüklerini, reddedilmiş hissettiklerini belirtmişlerdir. Pornografik materyalin tüketimini sadece işlevsel yönü olan içerdiği cinsellikle ilişkilendirirken kadınların, pornografi karşıtı feminist kuramların iddia ettiği gibi sadece içerikte bulunan ve hemcinslerine yönelik cinsiyetçi şiddet üzerinden değil aynı zamanda işlevi üzerinden kurguladıklarını göstermektedir.

Porno sektöründeki oyuncuların cinsiyetlerine yönelik üniversite öğrencilerinin algılarını incelendiği çalışmalarda, kadın oyuncuların erkek oyunculara nazaran bu alanda çalışmaktan daha az zevk aldıkları ve bu alana zorla itildiklerine yönelik bir algı olduğu görülmektedir (Griffith, Hayworth, Adams, Mitchell ve Hart, 2013; Polk ve Cowan, 1996). Evans-DeCicco ve Cowan (2001) erkeklerin bu sektöre "iş memnuniyeti" sebebiyle girdiklerine yönelik bir algı

olduğunu belirtmektedirler. Bu bulgular pornografi sektörünün erkekler için ilgi çekici bir alan olduğuna, ancak kadınları suistimal ettiğine yönelik bir algının bulunduğu anlamına gelmektedir. İlgili araştırma sonuçlarına göre erkekler, kadın ve erkek porno oyuncularına yönelik benzer tutumlar gösterirken; kadınlar, kadın porno oyuncularına yönelik daha olumsuz bir tutum sergilemektedirler. Bu fark, kadınların hemcins porno oyuncularından beklenen daha uçlardaki cinsel davranışların kendilerinden de beklenebileceğine ilişkin endişeleri ile açıklanmıştır. Bu durum pornografik materyallerdeki cinsel davranışların erkekler için hoş görülebilir sınırlar içerisindeyken bu davranışların beklenebileceği kadınlar açısından rahatsız edici sınırlar içerisinde olduğunu düşündürmektedir. Pornografi kadınların normal hayatlarında var etmemeleri gerektiği düşünülen cinsel bir içeriğe sahiptir, pornografideki cinsel davranışlar günlük hayatta değil ancak pornografik materyallerde normal karşılanmaktadır.

Johansson ve Hammarén (2007) yaptıkları çalışmada erkeklerin %77,4'ünün kadınların ise %28,4'ünün pornografiye yönelik olumlu tutum gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Çalışmalarındaki analizler sonucunda üç grupta yapılmıştır. Erkek sayısının fazla olduğu "porno düşkünleri" grubundaki katılımcılar, pornografiye yönelik daha olumlu bir tutum içerisinde olmalarının yanında pornografinin aşağılayıcı olmadığını belirtmektedirler. "Kararsızlar" şeklinde isimlendirilmiş bir diğer gruptaki bireyler, pornografiye yönelik olumlu bir tutum sergilerken pornografinin aşağılayıcı bir yönünün de bulunduğunu düşünmektedirler. Bu gruptaki erkek sayısı "porno düşkünleri" grubundaki kadar olmasa da kadınlardan fazladır. Kadınların çoğunlukta olduğu "Porno karşıtları" denilen üçüncü gruptaki bireyler ise pornografinin aşağılayıcı olduğunu belirtmekte ve pornografideki içeriğin bir şekilde sınırlandırılmasını istemektedirler. Çalışmanın önemli bir başka bulgusu da pornografinin sadece erkekler için değil kadınlar için de var olan bir materyal olduğu algısıdır. Araştırmacılar, kadınların pornografiye yönelik olumsuz tutumlara sahip olmasına rağmen pornografik materyalin kadınlar için de olduğu düşüncesini işlevsel ve içerik temelli bir ayrıştırma ile açıklamaktadırlar. Bu çalışmanın önemli bir göstergesi pornografik materyalin, işlevi yani genel kullanım amacı ile değil içeriğinin sunulmuş biçimi ile kadınları aşağılıyor şeklinde algılanıyor olduğudur. Yani pornografi karşıtı feministlerden McCormack'ın vurguladığı gibi (1993) pornografik hikayelerde kullanılan kadın ve erkek kimliklerinin ne şekilde sunulduğu önem kazanmaktadır. Kadınlar, pornografik materyali tüketmekten erkekler gibi keyif almakta, ancak bu materyallerin inşa ettiği "erkek" ve "kadın" kimlik ve rollerini rahatsız edici ve aşağılayıcı bulmaktadırlar.

Kadınlar için hem haz verici hem de aşağılayıcı bir anlamı olan pornografide ortaya çıkan bu ikilemi Parvez (2006), kadınların geçmiş yaşamlarındaki şiddet ile ilişkilendirmekte ve bu sayede kadınların haz aldıklarını ifade ettikleri pornografik materyale karşı çelişkili duygular yaşadıklarını belirtmektedir. Parvez bu araştırmasında, kadınların kişisel uyarılma noktasında pornografik materyalden haz almalarının yanında bundan rahatsızlık da duymalarının iki sebebi olduğunu ortaya koymaktadır. Birinci sebep kadınların bireysel olarak geçmiş yaşantılarında deneyimlemiş oldukları şiddet içeren cinsel tecrübeleridir. İkinci sebep ise kadınların, porno filmlerdeki kadın oyuncuların gerçekmiş gibi gözüken şehvet ve hazlarına ilişkin duydukları şüphedir. Materyallerde hemcinslerinin yaşadığı şehvet ve hazzın gerçekliğine ilişkin şüpheler, istemedikleri bir davranış göstermeye mecbur bırakılan hemcinslerine yönelik bir mağduriyet duygusu ortaya çıkarmakta ve keyif aldıkları pornografiye yönelik olumsuz tutumlar beslemelerine de sebep olmaktadır.

Pornografik materyallerde kullanılan kadın ve erkeklere biçilen rol ve kimliklerin, toplumdaki cinsiyetlerden beklenen rol ve davranışları düzenlemekte ve bir hiyerarşi yaratmadaki önemine dikkat çeken Amoah (1997) bu durumun sadece cinsiyetler arası değil ırklar arası bir iktidar ilişkisini de inşa ettiğini belirtmiş ve siyahi kadınların pornografiden en olumsuz şekilde

etkilenen grup olduğunu iddia etmiştir. Ortada beyaz erkeğin en tepede bulunduğu, onu siyahı erkeğin takip ettiği, bunun ardından beyaz kadının ve en son basamakta siyahı kadının bulunduğu bir hiyerarşi kurulmuş olduğunu belirten Amoah, pornografinin siyahı erkeğe kendisine tarih boyunca yasaklanmış olan beyaz kadına ulaşımı da sağladığını bu yüzden kadını küçük düşüren pornografik materyalin siyahı erkekler tarafından daha yoğun bir şekilde kullanıldığını ifade etmektedir. Kadın her koşulda pornografi içerisinde ezilen konumda iken beyaz erkekler lehine ırksal bir hiyerarşi olsa dahi erkek her daim pornografinin güçlü öznesi olarak konumlandırılmaktadır.

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı ve Pornografi

Pornografiye getirilen eleştirilerin büyük kısmı temelini erkek ve kadınlar arasındaki toplumsal cinsiyet rollerini erkeğin lehine düzenleyip kadını nesneleştiren cinsiyetçi bir materyal olduğu fikrinden almaktadır (Amoah, 1997; Bart, 1980; Diamond, 1985; MacKinnon ve Dworkin, 1997). Yapılan çalışmalar göstermiştir ki pornografik materyal tüketimi ile düşmanca cinsiyetçiliğin artışı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Hald, Malamuth ve Lange, 2013; Harris, Thai ve Barlow, 2016; Shim ve Paul, 2014). Bem (1983) toplumsal cinsiyete ilişkin şemaların çocukların kendi bilişsel süreçlerinin sonucu oluştuğunu belirtir ancak bu şemaların yine toplumun, cinsiyete göre farklılaşan pratiklerine göre şekillenmiş olduğunun da altını çizer. Yetişkinlerin çocuklarda, küçük bir kızın güçlü olabilmesi gibi, yıllarca pekişmiş cinsiyet şemalarına uymayan özellikleri fark etmediklerini, dolayısıyla da bu duruma ilişkin herhangi bir yorumda veya işaretlemelerde bulunmadıklarını belirtir. Toplumun şemalarıyla uyumlanmayan bu tür özelliklere dikkat çekilmemesi ve bunların pekiştirilmemesi, çocukların yetişkinler gibi benzer şematik seçiciliği kendileri için uygulamalarına, kendi kişiliklerinin olası birçok boyutu içerisinde, sadece toplum ile uyumlu olanı seçmelerine yol açmaktadır. Toplumun yapısına uyumlu olacak şekilde ortaya çıkan, cinsiyet rollerinin farklarına dayalı bu bilişsel seçim, bireylerin benlik şemalarını cinsiyete dayalı bir çerçevede inşa etmesine sebep olmaktadır (Bem, 1983). Butler (1997) de toplumsal cinsiyet rollerinin, biyolojik cinsiyet farklılıklarını temel alarak kendilerine cinsiyetçi bir yol çizdiğini belirtmektedir. Cinsiyetçilik kavramını çalışan Glick ve Fiske (1996) de ortaya attıkları “çelişik duygulu cinsiyetçilik” kuramı ile erkeklerin kadınlara yönelik cinsiyetçi tutumlarının sadece olumsuz ve düşmanca davranışları değil, korumacı davranışları da içerdiğini belirtmektedirler. Cinsiyetçilik sadece düşmanca bir tutumu içermek zorunda değildir, karşı cinsin korunmaya muhtaç olduğu fikri de cinsiyet ayrımcılığının bir parçasıdır. Toplum içerisinde birlikte yaşayan tüm cinsel kimliklerin de birbirlerine karşı önyargıları bulunduğunu hatırlatan Glick ve Fiske (1999), kadınların da erkeklere yönelik iki uçlu cinsiyetçi tutumlar içerisinde bulunduğuna işaret ederler. Araştırmacılar kadınların erkeklere yönelik cinsiyetçi tutumlarını da düşmanca ve korumacı olarak iki alt faktörde incelemişlerdir. Bu çalışmada feminist teorilerin iddia ettiği üzere pornografinin kadına yönelik şiddet içermesi Glick ve Fiske’nin kuramlarında bulunan “düşmanlık” alt faktörü ile ilişkilendirilebilmektedir. Düşmanlık alt faktörünün ilk boyutu olan ataerkilliğe içerleme, erkeklerin sosyal hayat içerisindeki baskın statüsünü ve kadınlar üzerinde olan otoritesini hedef almaktadır. Cinsiyetler arası ödünleyici farklılaştırma boyutunda, kadınlar sahip olduklarını algıladıkları olumlu özellikleriyle kendilerini olumsuz özelliklere sahip erkeklerden ayırmaktadırlar. Heteroseksüel düşmanlık ise erkeklerin kadınlara karşı cinsel saldırganlık göstermeleri sonucu oluşmaktadır. Her üç boyutun da pornografinin içerdiği iddia edilen nesneleştirilen, cinsiyetçi şiddete maruz kalan kadın algısıyla ilişkilendirilebileceği bu yüzden de kadınların erkeklere yönelik düşmanca tutumları ile pornografiye yönelik tutumları arasında bir korelasyon gözlenebileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Türkiye’de pornografiye yönelik algı ve tutumlar ile ilişkili bir görgül çalışma bulunmamaktadır. Özellikle içerdiği iddia edilen cinsiyetçi şiddet düşünüldüğünde, cinsiyetler arası şiddet ve ayrımcılığın sıkça konuşulmakta olduğu Türkiye’de, cinsiyetçiliğin ve cinselliğin farklı algılamalarına etki edebilen “pornografi” kavramına yönelik tutumların araştırıldığı bir çalışmanın önemi ortadadır. Sosyolog Lena Berg (1999, akt. Johansson ve Hammarén, 2007) kadınların pornografiyi sevmemeyi toplumsal olarak “öğrendiklerini” belirtmektedir. Pornografinin içerdiği düşünülen cinsiyetçi şiddetin yanında farklı algıların da bu toplumsal öğrenilmişlik üzerinde etkisi bulunmaktadır. İçerdiği cinsiyetçi şiddetin erkeklere ilişkin düşmanca tutumlar ile ne kadar ilişkilendirilerek pornografiye yönelik tutumları belirleyeceğini incelemek yapılmış olan bu çalışmanın temel amacıdır. Pornografideki kadın ve erkeklerin nesne-özne konumlandırmaları göz önünde bulundurularak toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumların etkisi de araştırmada incelenmiştir.

Pornografiye yönelik tutumlarla ilgili bu araştırmada, çelişik duygulu cinsiyetçilik ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar çerçevesinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H1: Pornografik kadınları nesneleştiren bir materyal olduğu ve cinsiyetçi şiddet içerdiği fikrinden yola çıkarak kadınların erkeklere nazaran pornografiye yönelik daha olumsuz bir tutum sergileyecekleri beklenmektedir.

H2: Cinsiyet eşitliğini önemseyen bireylerin pornografinin içerdiği iddia edilen cinsiyet ayrımcılığından rahatsız olacağı beklentisiyle toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar (TCR) ile pornografiye yönelik tutumlar (PYT) arasında negatif yönlü bir ilişki bulunacağı düşünülmektedir.

H3: Pornografik materyalde erkeklerin özne kadınların ise nesne konumunda bulunduğu fikrinden yola çıkarak toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide cinsiyetin biçimlendirici etkisi olacağı beklenmektedir.

H4: Erkeklerin öznesi olduğu düşünülen pornografik materyalde içerildiği iddia edilen cinsiyetçi şiddetin erkeklere yönelik düşmanca bir tutum ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Bu yüzden kadınlarda, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile pornografiye yönelik tutumları arasındaki ilişkide, erkeklere ilişkin düşmanca tutumlarının (EDT) biçimlendirici etkisi olacağı, bu etkinin ise erkeklerde gözlenmeyeceği beklenilmektedir.

H5: Erkeğin bir özne ve ayrımcı şiddetin faili şeklinde inşa edildiği pornografide ortaya çıkacak erkeğe ilişkin düşmanca tutumların, kadınlarda bu şiddetin mağduru olmaları sebebiyle erkeklere nazaran daha çok gözleneceği düşünülmektedir. Bu yüzden erkeklere ilişkin düşmanca tutumlar ile pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide cinsiyetin biçimlendirici etkisi olacağı beklenmektedir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmaya, internet üzerinden ulaşılan ve bilgilendirilmiş onam formunu doldurup onay vermeyi kabul eden 400’ü kadın (%59.6), 271’i erkek (%40.4) olmak üzere toplam 671 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaşları 18 ile 65 arasındadır ve ortalaması 27.65’tür ($S = 7.31$). Katılımcıların 549’u (%81.8) bekârdır ve 633’ü (%94.5) üniversite öğrencisi veya mezunudur. Katılımcıların 303’ü (%45.2) düzenli bir cinsel hayatları olduğunu bildirmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada demografik bilgilerin toplandığı *Kişisel Bilgi Formu*, *Pornografiye Yönelik Tutum Ölçeği*, *Erkeklere İlişkin Çelişik Duygular Ölçeği* ve *Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği* kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durumu, duygusal ilişki süreleri ve düzenli cinsel ilişki sürelerine ilişkin bilgiler toplanmıştır.

Pornografiye Yönelik Tutum Ölçeği (PYT) Wood'un (2013) geliştirmiş olduğu, insanların pornografiye yönelik tutumlarını ölçen 15 maddelik bir ölçektir. Maddeler 1 "Kesinlikle katılmıyorum" ile 7 "Kesinlikle katılıyorum" arasında değerler alan likert tipi derecelendirme ile değerlendirilmiştir. Orijinal ölçek için oluşturulmuş 66 madde yaşları 18 ile 46 arasında değişen 90'ı erkek 90'ı kadın olan toplam 180 katılımcıya uygulanmıştır. Faktör analizi yapıldıktan sonra varyansın %25.43'ünü açıklayan ilk faktörün içerisindeki 15 madde pornografiye yönelik tutumlar ölçeği için kullanılmıştır. Maddelerin faktör yükleri 0.41 ile 0.80 arasındadır ve Cronbach alfa sayısı .89 olarak bulunmuştur.

Ölçek Çoker (2015) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, sosyal psikoloji alanında doktorasını yapmış bir araştırmacı tarafından çevirinin ve dil eşdeğerliliğinin kontrol edilmesinin ardından uygulanmıştır. Bu ölçek Türkiye'de pornografiye yönelik kullanılan ilk tutum ölçeğidir. KMO katsayısı .927 olarak bulunmuştur. Bartlett testinin sonucu da ($\chi^2 = 4489.15, p < .001$) yüksek düzeyde anlamlıdır. Faktör analizi sonuçlarına göre ölçek toplam varyansın %53,64'ünü açıklayan iki alt faktörden oluşmaktadır. Bir alt faktör, faktör yükleri .63 ile .77 arasında değişen maddelerden oluşan olumlu tutumlar faktörü, ikincisi madde faktör yükleri .41 ile .75 arasında olan olumsuz tutum alt faktörüdür. Çalışmada 1, 4, 5, 6, 10, 11, 14 ve 15'inci sorular tersine puanlanarak kullanılmaktadır. Maddelerden alınan toplam puan katılımcıların pornografiye yönelik tutumlarını belirtmektedir. Katılımcının ölçekten aldığı yüksek puanlar pornografiye yönelik daha olumlu tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

Erkeklere İlişkin Çelişik Duygular Ölçeği'nin Düşmanca Tutumlar Alt Boyutu (EDT) Glick ve Fiske (1999) tarafından erkeklere yönelik cinsiyetçi tutumları ölçmek amacıyla geliştirilen Erkeklere İlişkin Çelişik Duygular Ölçeği 19 maddeden oluşmaktadır. Erkeklere ilişkin düşmanca tutumlar (EDT) alt boyutunda 10, erkeklere ilişkin korumacı tutumlar (EKT) alt boyutunda 9 madde bulunmaktadır. Her bir alt boyutun maddeleri 1 "tamamen karşıyım" ile 6 "tamamen katılıyorum" arasında değer alan Likert tipi bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir. Orijinal ölçeğin Cronbach Alfa katsayıları .83 ile .87 arasında, EDT alt boyutu için .81 ile .86 arasında ve EKT alt boyutu için .79 ile .83 arasında bulunmuştur.

Ölçek Sakallı-Uğurlu (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı .82, EDT için .82 ve EKT için .83 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeğin Erkeklere İlişkin Düşmanca Tutumlar boyutu kullanılmıştır. Bu boyuttan elde edilen yüksek puan erkeklere ilişkin düşmanca tutumlara sahip olduğunu göstermektedir. EDT alt boyutunun bu çalışma için elde edilen Cronbach Alfa katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır.

Pornografinin içeriğinde olduğu iddia edilen cinsel şiddet ve cinsiyetçiliğin, erkeklere yönelik düşmanca bir tutum ortaya çıkaracağı düşünüldüğünden bu çalışmada erkeklere ilişkin düşmanca tutumlar alt ölçeği kullanılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği (TCR) Zeyneloğlu ve Terzioğlu (2011) tarafından insanların toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarını ölçmek için geliştirilen ve 38 maddeden oluşan ölçeğin bu çalışmada bulunan Cronbach Alfa değeri .92'dir. Maddeler 1 "Tamamen karşıyım", 5 "Tamamen katılıyorum" arasında değer alan Likert tipindeki bir ölçekle puanlanmaktadır. "Eşitlikçi Cinsiyet Rolü" (8 Madde), "Kadın Cinsiyet Rolü" (8 Madde),

“Evlilikte Cinsiyet Rolü” (8 Madde), “Geleneksel Cinsiyet Rolü” (8 Madde) ve “Erkek Cinsiyet Rolü” (6 Madde) olarak adlandırılan 5 alt boyuttan oluşmaktadır. “Eşitlikçi Cinsiyet Rolü” kadın ve erkeklerin günlük yaşam içerisindeki sorumlulukları eşit biçimde paylaşımalarına ilişkin maddeleri içerirken, “Kadın Cinsiyet Rolü” kadına toplum tarafından yüklenen sorumluluklara, “Evlilikte Cinsiyet Rolü” toplumun kadın ve erkeğe, evlilik içi yüklediği sorumluluklara, “Geleneksel Cinsiyet Rolü” toplumun kadın ve erkeğe günlük yaşam içerisinde yüklediği sorumluluklara, “Erkek Cinsiyet Rolü” ise toplum tarafından erkeğe yüklenen sorumluluklara ilişkin maddeleri içermektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar katılımcının toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi bir tutuma sahip olduğuna işaret ederken düşük puanlar daha geleneksel bir tutuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı .92 olarak bulunmuştur.

Yapılan bu çalışmada alt faktörler ayrıca incelenmediği için bulgular kısmında adı geçen “eşitlikçi” ve “geleneksel” kavramları ölçekten alınan toplam puanlara işaret etmektedir.

İşlem

Çalışma, katılımcıların rahatlık ve güvenlik hissiyatları düşünülerek internet üzerinden yürütülmüştür. Anket formlarının kartopu yöntemiyle sosyal ağlarda dağıtımları sağlanmıştır. Ölçeklerin doldurulması yaklaşık 20 dakika sürmektedir. Bulgular SPSS 24 kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Hipoteze İlişkin Bulgular

Katılımcıların cinsiyetlerine göre Pornografiye Yönelik Tutumlar, Toplumsal Cinsiyet Rollerine Yönelik Tutumlar ve Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar puanlarının ortalama, standart sapma değerleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Pornografiye Yönelik Tutum, Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum ve Erkeklerle İlişkin Düşmanca Tutum Puan Ortalamaları, Standart Sapma Değerleri

Grup	Kadın			Erkek		
	N	\bar{x}	SS	N	\bar{x}	SS
Pornografiye Yönelik Tutumlar	400	72.56	19.35	271	76.14	18.32
Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlar	400	174.2	11.05	271	164.89	18.04
Erkeklerle İlişkin Düşmanca Tutum	400	37.41	11.11	271	32.2	10.6

İlk hipotezin analizinde erkek ve kadın katılımcıların PYT ölçeğinden aldıkları puanlar arasındaki fark bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiş ve elde edilen farkın anlamlı olduğu

görülmüştür ($t(669) = -2.4, p < .05$). Erkeklerin pornografiye yönelik tutumlarının (Ort. = 76.14, S = 18.32) kadınlara (Ort. = 72.56, S = 19.35) göre daha olumlu olduğu anlaşılmıştır.

Hipoteze İlişkin Bulgular

İkinci hipotezin analizinde, TCR ile PYT arasındaki ilişki düzeyini test etmek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r = .26, p < .01$). Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları gelenekselden eşitlikçiye doğru gittikçe pornografiye yönelik tutumları olumlu yönde değişmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Analizine İlişkin Sonuçlar

	PYT	TCR	EDT
Pornografiye Yönelik Tutumlar	-	.26*	-.107*
Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlar		-	-.13*
Erkeklerle İlişkin Düşmanca Tutum			-

* $p < .001$

Hipoteze İlişkin Bulgular

Üçüncü hipotezde, TCR ile PYT arasındaki ilişkide cinsiyetin biçimlendirici etkisini gözlemek amacıyla hiyerarşik doğrusal biçimlendirici regresyon analizi kullanılmıştır. TCR'nin yordayan değişken, cinsiyetin biçimlendirici değişken ve PYT'nin yordanan değişken olarak girildiği regresyon analizi sonuçlarına göre TCR puanları tek başına PYT ölçeğinden alınan puanların %6.7'sini ($p < .001$), cinsiyet puanları PYT ölçeğinden alınan puanların %3.2'sini ($p < .001$) anlamlı düzeyde açıklamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyetin ortak etki puanının PYT ölçeğinden alınan puanlar üzerinde etkisi bulunmamaktadır (Tablo 3). Bu sonuçlara göre eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide cinsiyetin biçimlendirici bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 3. Cinsiyetin, Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Pornografiye Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerindeki Biçimlendirici Etkisine İlişkin Hiyerarşik Doğrusal Biçimlendirici Regresyon Analizi Sonuçları

	Yordayıcı Değişkenler	R	R ²	F	β	t
Aşama 1	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.26	.067	48.32	.26*	6.95
Aşama 2	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.316	.1	37.03	.32*	8.23
	Cinsiyet				-.19*	-4.91
Aşama 3	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.32	.102	25.36	.34*	8.01
	Cinsiyet				-.2*	-5.03
	Ortak Etki				-.06	1.39

* $p < .001$

Hipoteze İlişkin Bulgular

Dördüncü hipotezde TCR ile PYT arasındaki ilişkide erkeklere ilişkin düşmanca tutumların biçimlendirici etkisinin kadınlarda gözlenirken erkeklerde gözlenmeyeceği beklenilmektedir. Kadınların TCR ve PYT ilişkisi üzerinde erkeklere ilişkin düşmanca tutumlarının biçimlendirici etkisinin incelendiği regresyon analizi sonuçlarına göre (Tablo 4); TCR puanları, PYT ölçeğinden alınan puanların %7.9'ini anlamlı olarak açıklarken ($p < .001$) EDT puanlarının PYT ölçeğinden alınan puanlar üzerinde bir etkisi bulunamamıştır. TCR ile EDT'nin ortak etki puanları ise PYT ölçeğinden alınan puanların %1'ini açıklamaktadır ($p < .05$). Bu verilere göre kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi cinsiyet rolleri tutum düzeylerinin pornografiye yönelik tutumları üzerindeki etkisinde erkeklere ilişkin düşmanca tutumlarının biçimlendirici bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir.

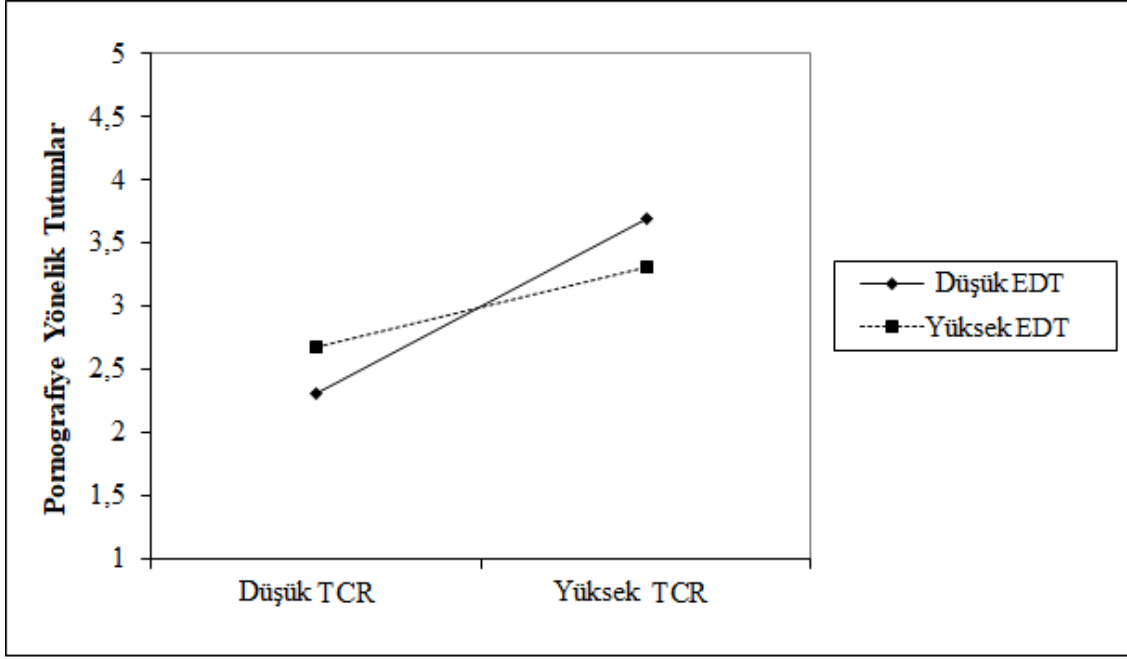
Tablo 4. Kadınlarda, Erkeklere Yönelik Düşmanca Tutumların, Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Pornografiye Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerindeki Biçimlendirici Etkisine Hiyerarşik Doğrusal Biçimlendirici Regresyon Analizi Sonuçları

	Yordayıcı Değişkenler	R	R ²	F	β	t
Aşama 1	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.28	.079	34.28	.282**	5.86
Aşama 2	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.29	.085	18.38	.259**	5.15
	Erkeklere Yönelik Düşmanca Tutumlar				-.077	-1.53
Aşama 3	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.31	.094	13.7	.307**	5.54
	Erkeklere Yönelik Düşmanca Tutumlar				-.001	-.02
	Ortak Etki				-.123*	-2.01

* $p < .05$, ** $p < .001$

Şekil 1'in incelendiğinde erkeklere yönelik düşmanca tutumları düşük olan kadınların toplumsal cinsiyet rollerine bakışları eşitlikçi tutuma yaklaştıkça pornografiye yönelik gösterdikleri olumlu tutumlarının, erkeklere yönelik düşmanca tutumları yüksek olan kadınlara göre belirgin derecede arttığı görülmektedir. Bu yüzden kadınlarda, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi cinsiyet rolleri tutumlar ve pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide erkeklere ilişkin düşmanca tutumların biçimlendirici etkisi bulunduğu söylenebilmektedir.

Dördüncü hipotezin ikinci basamağında erkeklerin TCR'nin PYT üzerindeki etkisinde EDT'nin biçimlendirici etkisi incelenmiştir (Tablo 5). Bulgulara göre; TCR puanlarının PYT ölçeğinden alınan puanların %12'sini açıkladığı ($p < .001$), EDT puanlarının ise etkisinin olmadığı görülmüştür. TCR ve EDT'nin ortak etkileri ise PYT ölçeğinden alınan puanların %3.4'ünü anlamlı düzeyde açıklamaktadır ($p < .01$).

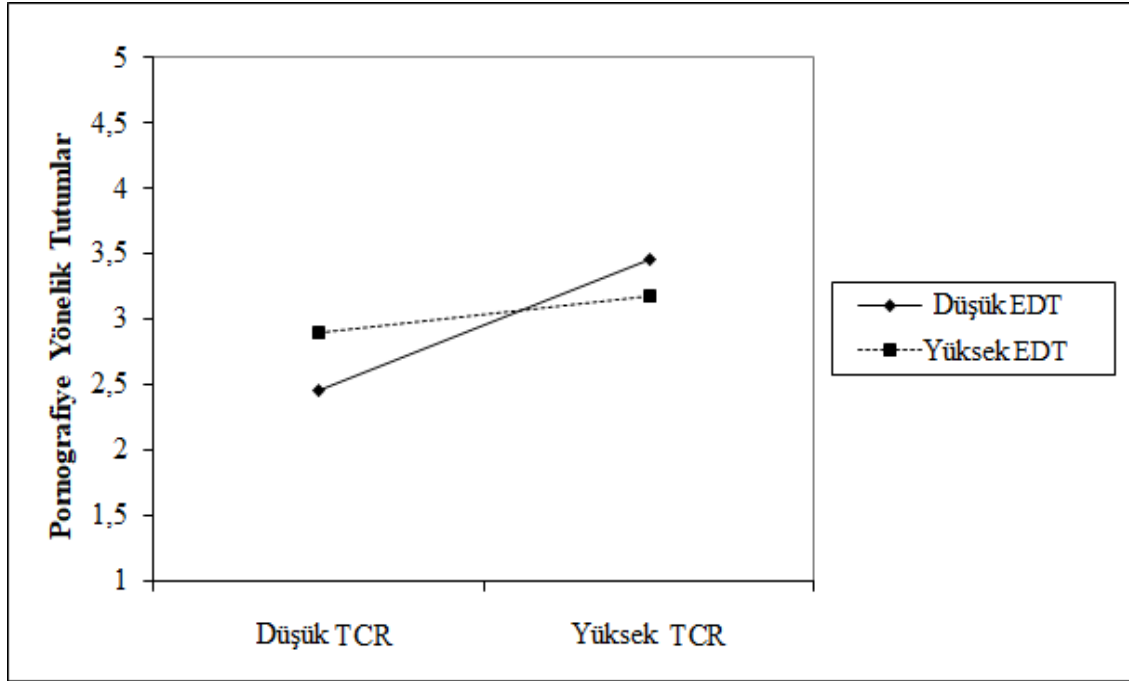
Şekil 1. Kadınlarda Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumların, Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Pornografiye Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerindeki Biçimlendirici Etkisi

Tablo 5. Erkeklerde Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumların, Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Pornografiye Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerindeki Biçimlendirici Etkisine İlişkin Hiyerarşik Doğrusal Biçimlendirici Regresyon Analizi Sonuçları

	Yordayıcı Değişkenler	R	R ²	F	β	t
Aşama 1	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.346	.12	36.65	.346**	6.05
Aşama 2	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.353	.125	19.14	.358**	6.18
	Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar				.072	1.24
Aşama 3	Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum	.398	.159	16.77	.332**	5.79
	Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar				.043	.74
	Ortak Etki				-.187*	-3.264

* $p < .01$, ** $p < .001$

Şekil 2'yi incelediğimizde erkeklerle yönelik düşmanca tutumları düşük olan erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine bakışları eşitlikçi tutuma yaklaştıkça pornografiye yönelik gösterdikleri olumlu tutumlarının, erkeklerle yönelik düşmanca tutumları yüksek olan hemcinslerine nazaran daha belirgin derecede arttığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla erkeklerde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutumlar eşitlikçi cinsiyet rolleri ve pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide erkeklerle ilişkin düşmanca tutumların biçimlendirici etkisi bulunduğu söylenebilmektedir.

Şekil 2. Erkeklerde, Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumların, Toplumsal Cinsiyet Rollerine ve Pornografiye Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerindeki Biçimlendirici Etkisi

Hipoteze İlişkin Bulgular

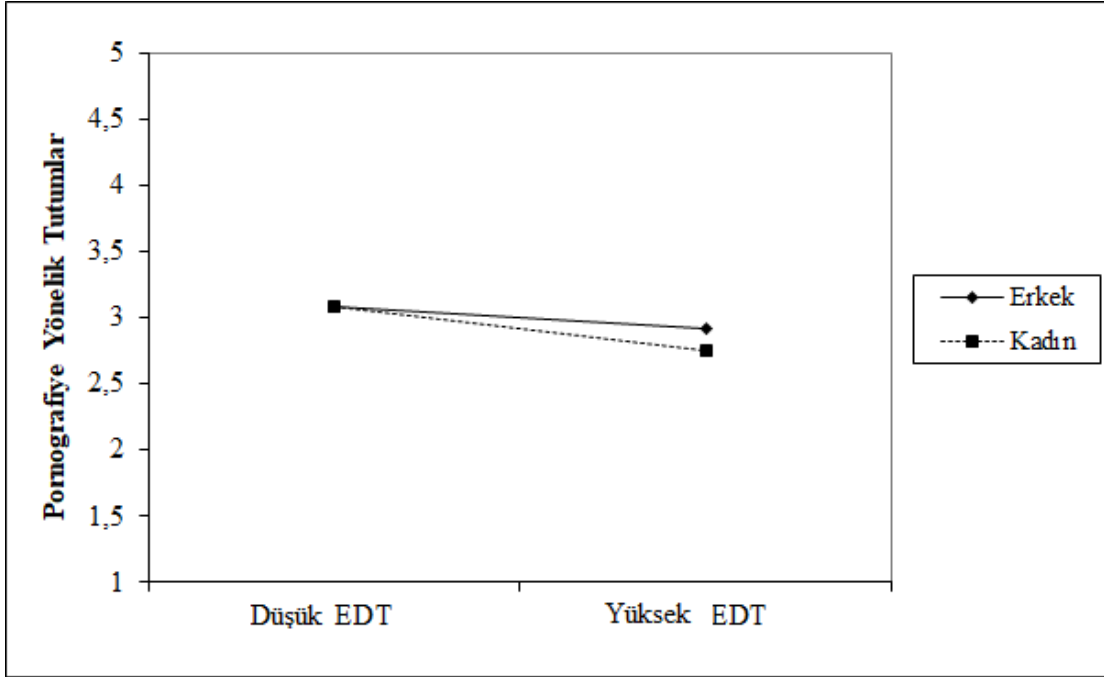
Araştırmanın son hipotezinde EDT ile PYT arasındaki ilişkide cinsiyetin biçimlendirici etkisini görmek için EDT yordayan değişken, cinsiyet biçimlendirici değişken PYT da yordanan değişken olarak regresyona sokulmuştur (Tablo 7). Analiz sonuçlarına göre EDT puanlarının PYT ölçeği puanlarının %1.2'sini anlamlı derecede açıklarken ($p < .05$) cinsiyet puanları PYT ölçeği puanlarının %0.4'ünü anlamlı düzeyde açıklamaktadır ($p < .05$). EDT ve cinsiyet puanının ortak etkisi ise PYT ölçeği puanlarının %0.7'sini anlamlı düzeyde açıklamaktadır ($p < .05$).

Tablo 7. Cinsiyetin, Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar ve Pornografiye Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerindeki Biçimlendirici Etkisine İlişkin Hiyerarşik Doğrusal Biçimlendirici Regresyon Analizi Sonuçları

	Yordayıcı Değişkenler	R	R ²	F	β	t
Aşama 1	Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar	.107	.012	7.82	-.107**	-2.8
Aşama 2	Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar	.128	.016	5.57	-.091*	-2.31
	Cinsiyet				-.072	-1.82
Aşama 3	Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar	.152	.023	5.27	-.086*	-2.19
	Cinsiyet				-.08*	-2.03
	Ortak Etki				-.085*	-2.15

* $p < .05$, ** $p < .01$

Şekil 3'ü incelediğimizde kadınların erkeklere ilişkin düşmanca tutumları arttıkça pornografiye yönelik gösterdikleri olumlu tutumlarının da erkeklerinkine göre belirgin derecede azaldığını görmekteyiz. Bu bulguya göre erkeklere ilişkin düşmanca tutumların pornografiye yönelik tutumlar üzerindeki etkisinde cinsiyetin biçimlendirici etkisinin bulunduğu söylenebilmektedir.

Şekil 3. Cinsiyetin, Erkeklere Yönelik Düşmanca Tutumlar ve Pornografiye Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerindeki Biçimlendirici Etkisi

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışma pornografiye yönelik tutumları, feminist literatürün iddia ettiği üzere barındırmakta olduğu cinsiyetçi şiddet temelinde ele almaktadır. Pornografinin içerdiği cinsiyetçi şiddetin erkeklere ilişkin düşmanca tutumlar ile ne kadar ilişkilendirilerek pornografiye yönelik tutumları belirlediğini incelemek araştırmanın temel amacı iken pornografideki cinsiyete dayalı nesne-özne konumlandırmalarının etkilerinin de incelenmesi amaçlanmıştır.

İlk hipotezden beklendiği üzere, erkeklerin kadınlara nazaran pornografik materyallere yönelik daha olumlu bir tutum içerisinde buldukları görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri, kadınların pornografinin hem içeriksel hem de işlevsel boyutlarından erkeklerden daha fazla rahatsızlık duymaları olabilir (O'Reilly ve ark., 2007; Schneider, 2000). Pornografinin içeriksel boyutu göz önüne alındığında erkekler kadını nesneleştirdiği düşünülen bir materyalin öznesi konumundadırlar ve kadınların tersine, cinsiyetler arası ilişkiler ağının bu şekilde kurulmasından memnuniyet duyuyor olabilirler. İşlevsel açıdan da cinsiyetlerin pornografiyi algılamalarında farklılık bulunmaktadır. Kadınlar pornografik materyalin işlevsel boyutunu kişiselleştirmekte ve pornografik materyali, mücadele etmekte zorlandıkları bir rakip gibi görmektedirler (O'Reilly ve ark., 2007; Schneider, 2000). Wallmyr ve Welin'e (2006) göre erkekler pornografik materyali cinsel uyarım ve tatmin amacıyla tüketmektedirler dolayısıyla da cinsel bir arayış içerisindeyler. Kadınlar ise daha çok bir "merak" sonucu tüketim davranışına yönelmekte ve duygusal bir arayış içerisinde bulunmaktadırlar. Araştırmacılar pornografinin içerdiği cinselliğin erkeklerin bu arayışlarını giderdiğini ancak kadınların duygusal arayışıyla

tezatlık oluşturduğunun altını çizmişlerdir. Bu sebeple hem işlevsel hem de içeriksel boyuttan memnun olan erkeklerin, her iki boyuttan da rahatsızlık duyan kadınlara göre pornografiye yönelik daha olumlu bir tutum sergiliyor olmalarının mümkün olduğu söylenebilir.

Çalışmanın ikinci hipotezindeki bulgular toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutuma sahip bireylerin pornografiye yönelik olumlu tutum gösterdiklerine işaret etmektedir. Bu durum son dönemde yapılan bazı çalışmalar ile de tutarlı gözükmemektedir (Rasmussen ve Kohut, 2019; Kohut, Baer ve Watts; 2016). Bunun sebebi, pornografinin içerdiği belirtilen cinsiyetçi şiddetten çok işlevsel boyuttan dolayı pornografinin hem kadının hem de erkeğin eşit düzeyde tüketmeye hakkı olan bir materyal olarak algılanması olabilir. Diğer bir açıklama da geleneksel cinsiyet rollerine sahip bireylerin, pornografinin içerdiği cinsellikten, eşitlikçi cinsiyet rollerine sahip bireylere nazaran daha çok rahatsız olmalarıdır. Kahraman'ın (2010) bahsettiği "özel alan" içerisinde durması gereken cinselliğin genel alandaki ifşası, geleneksel tutumları benimseyen bireyler için çok önemli olan aile değerlerinin ve sınırlarının da bozulması anlamına gelmektedir. Bu yüzden kadını ve cinselliğini gözler önüne seren pornografinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel tutuma sahip bireyler tarafından daha olumsuz algılandığı düşünülebilir.

Araştırmanın üçüncü hipotezi, pornografik materyallerin içeriğinde kadınların nesne erkeklerinse özne olarak konumlandırıldığı fikrinden yola çıkarak toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile pornografi arasındaki ilişkide cinsiyetin biçimlendirici etkisi olacağı düşünülmektedir. MacKinnon (1997) kadın üzerinde bir erke sahip olan erkeğin pornografi içerisindeki bu içerikten rahatsız olmayacağını, kadının ise bu içeriğin nesnesi olması sebebiyle rahatsızlık duyacağını belirtmiştir. Ancak araştırmanın bulgularına göre erkek ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının pornografiye yönelik tutumlarını belirleme düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Dolayısıyla pornografi içerisindeki cinsiyetçi şiddeti algılamada kadın ve erkekler arasında bir fark bulunmadığı iddia edilebilir. Burada şu soru karşımıza çıkmaktadır: İçerikteki cinsiyetçi şiddeti algılamada kadın ve erkek arasında bir fark yok mudur yoksa bu cinsiyetçi şiddet hiç mi algılanmamaktadır? Pornografinin içerdiği iddia edilen cinsiyetçi şiddetin algılanıp algılanmadığının ileride yapılacak çalışmalarla araştırılmasının alana önemli bilgiler katacağı düşünülmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide erkeklere ilişkin düşmanca tutumların biçimlendirici etkisinin incelendiği dördüncü hipotez, pornografinin, öznesi erkek olan ve kadınları nesneleştiren bir materyal gibi algılanması sebebiyle kadınlarda bu biçimlendirici etkinin görüleceğini ancak erkeklerde böyle bir etkinin bulunmayacağını iddia etmektedir. Glick ve Fiske'nin (1999) kuramında erkeklerin sosyal hayattaki baskın statüsüne ve gücüne yönelik düşmanlığına karşılık gelen ataerkillik boyutu tam olarak bu hegemonik erkekliği hedefine oturtmaktadır. Elde edilen bulgulara göre sadece kadınlarda değil erkeklerde de bu biçimlendirici etki görülmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumları eşitlikçiye yaklaşan kadın ve erkeklerin pornografik materyaldeki ataerkil güce dair algıları arttıkça pornografiye yönelik daha olumsuz tutumlar sergiledikleri söylenebilir. Hatta pornografiye yönelik tutumlar üzerindeki açıklayıcılık yüzdesine bakıldığında bu ortak etkinin erkeklerde kadınlarınkinden %2 daha yüksek bir açıklama gücüne sahip olduğu görülmektedir. Aradaki bu farkın sebebinin içerik boyutunun farkındalığı sebebiyle ortaya çıktığının düşünülmesi mümkündür. Kadının şiddete uğraması, nesneleştirilmesi, aşağılanması gibi niteliklerin pornografinin içeriksel boyutuna dair olduğu belirtilmektedir (Tibbets ve Blankenship, 1999). İşlevsel boyut ise erkeği eşitlikçi rollere darbe vuran bir şiddet öznesi olarak ele almaktansa pornografinin ilişkiler üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır. Kadınların pornografinin içerdiği cinsiyetçi şiddeti algılamaları ancak pornografik materyalleri daha çok tüketmeleriyle mümkündür. Bridges ve Morokoff (2011) çalışmalarında kadınların daha çok cinsiyetçi şiddet ve hâkimiyeti barındırmayan pornografik materyalleri tükettiğini

gözlemlemişlerdir. Dolayısıyla kadınların, erkeklerin öznesi konumunda buldukları cinsiyetçi şiddet içeren pornografik materyallere erkekler kadar ulaşmamaları sebebiyle, erkeklere yönelik düşmanca tutumlara yol açabilecek cinsiyetçi şiddeti, erkekler kadar algılamıyor oldukları iddia edilebilir. Bu yüzden kadınlarda, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik beklentilerinin pornografiye yönelik tutumlar üzerindeki etkisinde erkeklere yönelik düşmanca tutumlarının biçimlendirici bir etkisinin, erkeklerde olduğu kadar bulunmadığı söylenebilir. Bununla beraber eşitlikçi toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip erkeklerin, pornografide algıladıkları cinsiyetçi şiddetten duydukları rahatsızlığı, özne konumlarına rağmen, pornografiye yönelik tutumlarına daha yoğun bir biçimde yansıttıkları düşünülebilir.

Araştırmanın beşinci hipotezine göre, erkeklere ilişkin düşmanca tutumların pornografiye yönelik düşmanca tutumları etkileme düzeyinde cinsiyetler arası bir fark olması beklenmektedir. Pornografide var olduğu belirtilen cinsiyetçi şiddet, ataerkil gücü hedef alan düşmanca bir tutuma yol açacaktır. Glick ve Fiske'e (1999) göre toplumda gözlenmekte olan erkeklere yönelik düşmanca tutumların sebebi erkeğin, kadını hedef alan, nesneleştiren bir güce sahip olup bunu kullanıyor olmasıdır. Bu yüzden kadınların bu gücün birincil nesnelere olmaları ve toplumsal hayat içerisinde bunun olumsuz sonuçlarını daha yoğun biçimde yaşıyor olmaları, erkeklere ilişkin düşmanca tutumları daha çok barındırıyor olmalarına sebep olacaktır. Erkeklerin ise hemcinslerine yönelik düşmanca tutumlarının, bu gücün sahibi olan tarafta bulunmaları sebebiyle pornografiye yönelik tutumlarını kadınlardaki kadar belirlemeyeceği düşünülmektedir. Araştırmanın bulguları da bu beklentiyi desteklemektedir. Kadınlar, pornografide kendilerine yönelik algıladıkları cinsiyetçi şiddet sebebiyle pornografiye yönelik olumsuz tutumlar beslemektedirler. Ancak bu durum, dördüncü hipotezde belirtilen "kadınların cinsel şiddet içeren pornografik materyali tüketmediği" açıklaması ile çelişmektedir. Pornografi karşıtı feministler, pornografinin içeriksel boyutunda kadına yüklenen anlam üzerinden cinsiyetçi şiddet tartışmışlardır (Bart, 1985; Diamond, 1980; MacKinnon ve Dworkin, 1997). Dördüncü hipotezde, içeriksel boyutta karşılaşılan erkek şiddetinin kadının toplumsal varlığına bir tehlike oluşturması sebebiyle düşmanca bir tutuma yol açacağı dolayısıyla da toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile pornografiye yönelik tutumlar arasındaki ilişkide biçimlendirici bir etkisinin bulunacağı söylenmiş ve kadınların bu içeriğe erkekler kadar yoğun bir şekilde ulaşmamaları sebebiyle bu etkinin beklenildiği kadar şiddetli gözlenmiyor olabileceği belirtilmiştir. Ancak beşinci hipotez bu açıklamanın yeterli olmadığını göstermektedir. Pornografiye yönelik tutumlar ile erkeklere ilişkin düşmanca tutumlar arasındaki ilişki yalnızca içeriksel boyuttaki cinsiyetçi şiddet ile değil işlevsel boyutun ortaya koyduğu nedenselleştirmeler ile de belirleniyor gibi gözükmektedir. Pornografinin işlevsel boyutu cinsiyetçi şiddet ve ayrımı içermeyen ama erkeklerin pornografik materyali kullanmalarının yarattığı sonuçları ve kadınların buna dair anlamlandırmaları üzerine odaklanmaktadır (O'Reilly vd., 2007; Schneider, 2000). Kadınlar pornografiyi erkeklerin kendilerini aldattıkları bir alan olarak da görüp kişiselleştirebilmektedirler. Bu durumun da pornografik materyali kullanan erkeklerin güvenilirmez olduğu algısını ortaya çıkarmış olması mümkündür. Dolayısıyla da içeriksel boyutta kadının toplumsal rolünü hedef alan cinsiyetçi şiddetin değil işlevsel boyuta ilişkin algıların erkeklere ilişkin düşmanca tutumlar ve pornografiye yönelik olumsuz tutumlar arasındaki bağın bir sebebi olduğu söylenebilir.

Çalışma Türkiye'de yaşayan insanların pornografiye yönelik tutumlarını cinsiyetçilik bağlamında ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın önemli eksiklerinden biri cinsiyetin iki yönlü olarak ele alınması olmuştur. Biyolojik cinsiyetin belirleyiciliğinin yanı sıra toplumsal düzeyde belirleyicilik gücü yüksek "cinsel yönelim" kavramsallaştırması ve buna bağlı olarak Türkiye'de kendine yeni yeni yer bulmaya çalışan "queer" kuram çerçevesinde daha ayrıntılandırılmış bir

şekilde ele alınacak bir “cinsiyet” değişkeni bizlere hem içeriksel hem işlevsel yönleriyle pornografinin anlaşılmasında çok daha önemli veriler sunacaktır.

Çalışmanın diğer bir kısıtlılığı da verilerin sadece 18 yaş üstündeki bireylerden toplanmış olmasıdır. Bilindiği gibi 18 yaş altı bireylerin bu tip çalışmalara katılımcı olarak katılabilmeleri için ebeveynlerinden izin alınması gerekmektedir. Oysa ki internetin bu kadar yaygınlaştığı ve gençlerin pornografik materyallere ailelerinden habersiz şekilde ulaştıkları düşünüldüğünde, ailelerden izin alınmasının etik kurallar dahilinde olmasına rağmen gerçekçi bir duruş olmadığı düşünülmektedir. Ailelerinden gizli bu materyallere ulaşan gençlerin, ailelerinden izin aldıkları böyle bir çalışmaya ne derece dürüst cevaplar verecekleri önemli bir sorundur. Gençlerin pornografik materyallere ulaşabildiği ve bu süreci gizledikleri bir durumda politik doğrulardan yola çıkarak, bu konuya ilişkin çalışmaları “etik ilkeler” ile sınırlamanın, onun bilinmez ve dokunulmamayı tercih edilen bölgede olmasına yol açmaktan ziyade bir işlevi bulunmayacaktır. Freud (1930, 2014) gençlere verilen eğitimi eleştirirken sadece cinselliği gizleyen bir biçime sahip olduğuna vurgu yapmaz. Eğitimdeki ahlakçılığın, gençlerden talep ettiği erdemliliği, başkalarının erdemli olduğuna inandırarak inşa etmeye çalıştığını belirtir. Böylece eğitim, ahlaki korumacılığıyla gençleri hayatın gerçekliklerine hazırlamaktan geri kalmaktadır. Bilim de eğitim alanında yapılan bu korumacı yanlışa düşmekten imtina etmelidir. Çünkü var olduğu düşünülen bir soruna ilişkin çözümler, ancak o soruna yönelik doğru ve tarafsız bilgiye ulaşılabilmesinden geçmektedir. Pornografiye yönelik yapılacak ileriki çalışmaların bu etik sınırlılığa bir çözüm üretmesi önem arz etmektedir.

Çalışmanın hipotezleri feminist kuramları temel alarak oluşturulmuştur. Feminist kuramların pornografik materyallerde bulunduğunu belirttikleri cinsiyetçi şiddetin özellikle kadınların tutumlarını etkilemesinin yanında cinsiyet kimliklerine yönelik algıların, pornografiye yönelik tutumlar üzerinde tek belirleyici faktör olmadığı görülmektedir. Bunun yanında literatürdeki çalışmalarla tutarlı bir şekilde pornografik materyalin işlevinin de materyali tüketenler üzerinde etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Ancak alanda yapılan çalışmaların azlığı hipotezlerin sonuçlarını kesin bir dille açıklamak noktasında yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Türkiye’de konuya yönelik çok çalışmanın bulunmaması sebebiyle hipotezlere ilişkin yürütülen tartışmalar, farklı kültürlerde yapılmış çalışmaların bulgularına dayandırılarak ele alınmıştır. Özellikle pornografinin içeriksel ve işlevsel boyutlarının ayrıntılı biçimde ve niteliksel olarak ele alınmasıyla Türkiye’de yapılacak ileriki çalışmalar bu noktadaki boşlukların giderilmesinde etkili olacaktır. Pornografiye ilişki algı ve tutumlara dair yapılacak ileriki çalışmaların, üzerinde pek çok yargının olduğu bu konuda muğlak kalan soruların cevaplanmasında önemli bir yere sahip olacağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Allen, M., Emmers, T., Gebhardt, L. and Giery, M. A. (1995). Exposure to pornography and acceptance of rape myths, *Journal of Communications*, 45, 5-26.

Amoah, J. D. (1997). Back on the auction block: A discussion of black women and pornography, *National Black Law Journal*, 14(2), 203-221.

Bart, P. B. (1985). Pornography: Institutionalizing woman-hating and eroticizing dominance and submission for fun and profit, *Justice Quarterly*, 2, 283-292.

Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: raising gender-eschematic children in a gender-schematic society, *Journal of Women in Culture and Society*, 8(4), 598-616.

- Bridges, A. J. and Morokoff, P. J. (2011). Sexual media use and relational satisfaction in heterosexual couples, *Personal Relationships*, 18(4), 562-585.
- Butler, J. (1997). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. London: Routledge.
- Carroll, J. S., Padilla-Walker, L. M., Nelson, L., J., Olson, C. D., Barry, C. M. and Madesn, S. D. (2008) Generation XXX: Pornography acceptance and use among emerging adults. *Journal of Adolescent Research*, 23, 6-30.
- Çoker, O. (2015). *Pornografiye Yönelik Tutumların, Toplumsal Cinsiyet Roller ve Demografik Değişkenlerle İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Diamond, I. (1980). Pornography and regression: A reconsideration of "who" and "what". L. Lederer (Ed.), *Take back the night* (s. 187-203). New York: William Morrow.
- Diamond, M. and Dannemiller, J. E. (1989). Pornography and community standards in comparison standards in Hawaii: Comparisons with other states, *Archives of Sexual Behaviour*, 18(6), 475-495.
- Evans-DeCicco, J. A. and Cowan, G. (2001). Attitudes toward pornography and the characteristics attributed to pornography actors, *Sex Roles*, 44(5-6), 351-361.
- Flood, M. and Hamilton, C. (2003). Youth and pornography in Australia: Evidence on the extent of exposure and likely effects, Australia Institute.
- Frale, D. E., Johnson, A. E. and Kellman, H. (1997). Seeing masculine men, sexy women, and gender differences: Exposure to pornography and cognitive constructions of gender, *Journal of Personality*, 65(2), 311-355.
- Freud, S. (2014). *Uygarlığın huzursuzluğu*. İstanbul: Metis Yayınları. (Özgün eser 1930).
- Glick, P. and Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism, *The Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Glick, P. and Fiske, S. T. (1999). The ambivalence toward men inventory, *Psychology of Women Quarterly*, 23(3), 519-536.
- Griffith, J. D., Hayworth, M., Adams, L. T., Mitchell, S. and Hart, C. (2013). Characteristics of pornography film actors: Self-report versus perceptions of college students, *Archives of Sexual Behavior*, 42(4), 637-647.
- Hald, G. M., Malamuth, N. N., and Lange, T. (2013). Pornography and sexist attitudes among heterosexuals, *Journal of Communication*, 63(4), 638-660.
- Harris, E. A., Thai, M., and Barlow, F. K. (2016). Fifty shades flipped: Effects of reading erotica depicting a sexually dominant woman compared to a sexually dominant man, *The Journal of Sex Research*, 54(3), 386-397.
- Herrman, M. S. and Bordner, D. C. (1983). Attitudes toward pornography in a southern community, *Criminology*, 21(3), 349-374.
- Johansson, T. and Hammarén, N. (2007). Hegemonic masculinity and pornography: Young people's attitudes toward and relations to pornography, *The Journal of Men's Studies*, 15(1), 57-70.
- Kahraman, H. B. (2010). *Cinsellik, görsellik ve pornografi* (2. bs). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kohut, T., Baer, J. L., and Watts, B. (2016). Is pornography really about "making hate to women"? Pornography users hold more gender egalitarian attitudes than nonusers in a representative American sample, *The Journal of Sex Research*, 53(1), 1-11.

- Lottes, I., Weinberg, M. and Weller, I. (1993). Reactions to pornography on a college campus: For or against?, *Sex Roles*, 29(1-2), 69-89.
- MacKinnon, C. A. (1987). *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Harvard university press.
- MacKinnon, C. A. and Dworkin, A. (1997). *In harms's way: The pornography civil rights hearings*. Massachussets: Harvard University Press.
- McCormack, T. (1993). If pornography is the theory, is inequality the practice?, *Philosophy of the Social Sciences*, 23(39), 298-325.
- O'Reilly, S., Knox, D. and Zusman, M. E. (2007). College student attitudes toward pornography use, *College Student Journal*, 41(2), 402.
- Parvez, Z. F. (2006). The labor of pleasure how perceptions of emotional labor impact women's enjoyment of pornography, *Gender & Society*, 20(5), 605-631.
- Perry, S. L. (2017). Does viewing pornography diminish religiosity over time? Evidence from two-wave panel data, *The Journal of Sex Research*, 54(2), 214-226.
- Polk, R. K. and Cowan, G. (1996). Perceptions of female pornography stars, *Canadian Journal of Human Sexuality*, 5(3), 221-229.
- Poulsen, F. O., Busby, D. M. v and e Galovan, A. M. (2013). Pornography use: Who uses it and how it is associated with couple outcomes, *Journal of Sex Research*, 50(1), 72-83.
- Purcell, N. (2012). *Violence and the Pornographic Imaginary: The Politics of Sex, Gender and Agression in Hardcore Pornography*. New York: Routledge.
- Rasmussen, K. R. and Kohut, T. (2019). Does religious attendance moderate the connection between pornography consumption and attitudes toward women?, *The Journal of Sex Research*, 56(1), 38-49.
- Ritts, V. and Engbretson, R. O. (1991). College students' attitudes toward adult materials and the legal rental of adult videos, *College Student Journal*, 25(4), 440-450.
- Rogala, C. and Tydén, T. (2003). Does pornography influence young women's sexual behavior?, *Women's Health Issues*, 13(1), 39-43.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2008). Erkeklere İlişkin Çelişik Duygular Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması, *Türk Psikoloji Yazıları*, 11 (21), 1-11.
- Schneider, J. P. (2000). Effects of cybersex addiction on the family: Results of a survey. *Sexual Addiction & Compulsivity*, *The Journal of Treatment and Prevention*, 7(1-2), 31-58.
- Segal, L. (1998). Only the literal: The contradictions of anti-pornography feminism, *Sexualities*, 1(1), 43-62.
- Sherkat, D. and Ellison, C. (1997). The cognitive structure of moral crusade: Conservative Protestantism and opposition to pornography, *Social Forces*, 75(3), 957-980.
- Shim, J. W., and Paul, B. M. (2014). The role of anonymity in the effects of inadvertent exposure to online pornography among young adult males, *Social Behavior and Personality: an international journal*, 42(5), 823-834.
- Temelli, E. (2019). Romantik ilişkisi olan bireylerde toplumsal cinsiyet rolleri açısından pornografiye yönelik tutumların incelenmesi, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(16), 349-359.

Tibbetts, S. G. and Blankenship, M. B. (1999). Explaining citizens' attitudes toward pornography: Differential effects of predictors across levels of geographic proximity to outlet sources, *Justice Quarterly*, 16(4), 735-763.

Wallmyr, G. and Welin, C. (2006). Young people, pornography and sexuality: Sources and attitudes, *Journal of School Nursing*, 22(5), 290-295.

Watson, L. (2007). Pornography and public reason, *Social Theory and Practice*, 33(3), 467-488.

Wood, M. M. (2013). *Attitudes Toward Pornography Scale*. <http://mypages.valdosta.edu/mmwood/tampaper.html>.

Wu, B. and McCaghy, C. H. (1993). Attitudinal determinants of public opinions toward legalized pornography, *Journal of Criminal Justice*, 21(1), 13-27.

Zeyneloğlu, S. and Terzioğlu, F. (2011). Development and psychometric properties gender roles attitude scale, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40), 409-420.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öğretmenlerde Meslektaş İlişkilerinin Tükenmişlik Duygusuna Etkisi

Bihter YILDIRIM, Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, e-posta: bihteryildirim.77@icloud.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-8848>

Doç. Dr. Osman BAYRAKTAR, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İstanbul, e-posta: obayraktar@ticaret.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2502-3578>

Öz

Bu araştırmanın temel hipotezi, meslektaş ilişkileri ölçek puanlarının, tükenmişlik duygusunu ölçek puanlarını etkilediği biçiminde belirlenmiştir. Temel hipotezin dışında, katılımcıların demografik faktör düzeyleri ile tükenmişlik algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu varsayımına ilişkin hipotezler test edilmiştir. Meslektaş ilişkileri kavramsal yapısını ölçmek için Oranje (2011) tarafından geliştirilen Meslektaş İlişkisi Algısı Ölçeği, tükenmişlik kavramsal yapısını ölçmek için Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Her iki ölçek de Likert tipi ve beş düzeylidir. Araştırma Yalova ilinde görev yapan öğretmenler arasında gerçekleştirilmiştir. Veriler kolayda anket yöntemi ile toplanmış, araştırmaya cevap veren katılımcılardan 313'ünün verileri istatistik analiz için uygun bulunmuştur. Toplanan veriler, IBM SPSS 22.0 yazılım programı ile analiz edilmiştir. Analizler sonucunda meslektaş ilişkileri ile tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiş ve temel hipotez doğrulanmıştır. Katılımcıların yaş düzeyleri, medeni durum, çocuk sayısı, çalışma kıdemi ve eğitim düzeyinden oluşan demografik özellikler ile tükenmişlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiş, ikincil düzeyde H₀ hipotezleri reddedilememiştir. İlgili yazın incelendiğinde meslektaş ilişkileri ile tükenmişlik duygusu ilişkisini ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır. Araştırmanın bu yönüyle ilgili alanyazın açısından özgün olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meslektaş İlişkileri, Tükenmişlik, Öğretmenler.

Makale Gönderme Tarihi: 04.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 01.04.2021

Önerilen Atıf:

Yıldırım, B. ve Bayraktar, O. (2021). Öğretmenlerde Meslektaş İlişkilerinin Tükenmişlik Duygusuna Etkisi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4): 295-308.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2021, 4(4): 295-308. DOI:10.26677/TR1010.2021.708

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

The Effect of Colleague Relationships on the Feeling of Burnout in Teachers

Bihter YILDIRIM, MSc. Student, İstanbul Commerce University, Social Sciences Institute, İstanbul, e-mail: bihteryildirim.77@icloud.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-8848>

Associate Prof. Dr. Osman BAYRAKTAR, İstanbul Commerce University, Faculty of Management, İstanbul, e-mail: obayraktar@ticaret.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2502-3578>

Abstract

The main hypothesis of this study is that the scores of the colleague relations scale affect the sense of burnout on the scale scores. Apart from the main hypothesis, the hypotheses related to the assumption that there are statistically significant differences between the demographic factor levels and burnout perception of the participants were tested. The Colleague Relationship Perception Scale developed by Oranje (2011) to measure the conceptual structure of colleague relationships, and the Maslach Burnout Scale developed by Maslach and Jackson (1981) were used to measure the conceptual structure of burnout. Both scales are Likert type and five-level. The research was conducted among the teachers working in the province of Yalova. The data were collected with the easiest questionnaire method, and the data of 313 of the participants who answered the research were found suitable for statistical analysis. Collected data were analyzed with IBM SPSS 22.0 software program. As a result of the analysis, a significant and negative relationship between colleague relations and burnout was determined and the main hypothesis was confirmed. No statistically significant relationship was found between burnout and the demographic characteristics of the participants, consisting of age levels, marital status, number of children, working seniority, and education level, and H0 hypotheses at secondary level could not be rejected. When the related literature is examined, there is no study dealing with the relationship between colleague relations and the feeling of burnout. It is thought to be unique in terms of the literature regarding this aspect of the research.

Keywords: Colleague Relations, Burnout, Teachers.

Received: 04.12.2020

Accepted: 01.04.2021

Suggested Citation:

Yıldırım, B. and Bayraktar, O. (2021). The Effect of Colleague Relationships on the Feeling of Burnout in Teachers, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(4): 295-308.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

İnsanlar günün büyük bir kısmını çalışma hayatlarında geçirmektedir. Birey gün içinde beraber olunan çalışma arkadaşları tarafından kabul görerek, sosyalleşmeye, iletişim kurmaya, desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır. Meslektaş ilişkileri, öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ve tükenmişlik kavramlarının alt grupları olan duygusal tükenme, duygusuzlaşma, kişilik duygusunda azalma üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Günümüzde sıkça karşılaştığımız popüler araştırma konularından biri olan tükenmişlik uzun süren yoğun duygusal taleplere ve strese maruz kalınmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Tükenmişliğin diğer mesleklere oranla her gün meslektaşları ve öğrencileri ile yüz yüze ilişki kurması, etkili iletişim gerektirmesi ve duygusal olarak bireyi tüketmesi nedeni ile eğitim sektöründe olan öğretmenlerde ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir. İleri seviyelerde yaşanan tükenmişlik kişinin meslektaşlarına karşı duyarsızlaşmasına neden olmaktadır.

Yapılan bu çalışmada meslektaş ilişkileri ile tükenmişlik kavramlarına ve kavramlar üzerine yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Bununla birlikte istatistiksel çalışmalarla; tükenmişliğin alt boyutları ile meslektaş ilişkileri arasında ve yine yaş, medeni durum, çocuk sayısı, kıdem ve eğitim seviyesi ile tükenmişlik arasında ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

ALAN YAZIN

Tükenmişlik Kavramı Tanımı ve Gelişimi

Türkan'a (2014: 283) göre, tükenmişlik ilk kez 1974 yılında Herbert Freudenberger tarafından "başarısız olma, yıpranma, enerji ve gücün azalması veya tatmin edilemeyen istekler sonucunda kişinin iç kaynaklarında meydana gelen tükenme durumu" şeklinde tanımlanmaktadır. Günümüzde ise tükenmişlik kavramı üzerine en yaygın ve kabul gören tanım Christina Maslach'a aittir. Maslach'a göre tükenmişlik "iş gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görülen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlarla yansımaları ile oluşan bir sendrom"dur (Yılmaz, 2018: 29).

Tükenmişlik Sendromu Boyutları

Tükenmişlik kavramı boyutları Maslach ve arkadaşları tarafından geliştirilen bir modelden oluşmaktadır. Tükenmişlik kavramı; duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı duygusunda azalma olarak üç başlık altında toplanmaktadır (Helvacı ve Turhan, 2013:59).

Duygusal Tükenme

Duygusal tükenme çalışanların yorgunluk ve ruhsal yıpranma düzeylerindeki artış şeklinde yorumlanmaktadır (Bitmiş vd., 2013:31). Tükenmişliğin en belirgin boyutudur. Bir süre sonra kişi istemediği duygusal taleplerle karşılaştığı zaman kendisini yorgun hissetmeye başlamaktadır (Fettahlıoğlu, 2015:182).

Duyarsızlaşma

Duyarsızlaşma tükenmişliğin kişiler arasındaki boyutudur. Kişi çevresindekilere karşı mesafe koymakta veya olumsuz tavırlar sergilemektedir (Çivici, 2016:134).

Kişilik Duyusunda Azalma

Tükenmişliğin üçüncü boyutu olan kişisel başarısızlık duygusu; kişinin kendisini, göstermiş olduğu performansını olumsuz yönde eleştirmesi ve özgüven kaybı yaşamasını ifade etmektedir (Aktaş ve Şimşek, 2015:208). Olumsuz düşüncelerin sonucunda birey etrafında bulunan kişiler ile mümkün olduğunca daha az iletişime geçmenin yolunu tercih etmektedir (Eroğlu, 2014:150).

Tükenmişlik Belirtileri

Tükenmişlik sendromu ani bir şekilde oluşan bir durum değildir, uzun zaman içerisinde yaşanan belirtilerin birleşmesiyle gerçekleşmektedir (Diri, 2015:9). Tükenmişlik belirtileri kişiden kişiye farklılıklar göstermektedir (Köse, 2014:33). Yaşanan belirtilerin tükenmişlik dereceleri de aynı şekilde bireye göre farklılaşmaktadır (Toğa, 2016:27). Tükenmişlik sendromunun bir çok belirtisi vardır fakat en açık belirtisi bireyin hayattaki anlamın ve isteklerin yok olduğunu düşünerek kendini bitkin bir hale dönüştürmesidir (Gülova vd., 2014:28).

Kişinin belirtilerden kaçması ve üstüne gitmemesi sonucunda tükenmişlik boyutu ilerleme göstermektedir. Tükenmişlik sürecinin ilerlememesi, farklı düzeylere taşınmaması için belirtilerin farkına varılarak zamanında müdahale yapılması büyük önem teşkil etmektedir (Kalkızoğlu, 2018:11). Tükenmişlik sendromu belirtileri; fiziksel, psikolojik ve davranışsal olarak üç boyut altında incelenmektedir (Akdağ, 2018:10).

Tükenmişliğe Neden Olan Faktörler

Tükenmişliği etkileyen faktörler bireysel, örgütsel ve çevresel olarak üç başlık altında toplanmaktadır.

Bireysel Faktörler

Tükenmişlik günümüzde mesleki bir sorun haline gelmektedir. Mesleki tükenmişlik her meslek alanında gözlemlenmekte, çoğunlukla hizmet alanında ki sektörleri kapsadığı gözlemlenmektedir (Ören, 2018:4). Tükenmişliğin bireysel faktörleri her bireyde farklılık göstermektedir. Tükenmişliğe etki eden bireysel faktörler: yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim seviyesi, kişilik yapısı, kişisel beklentilerden oluşmaktadır (Deran ve Beller, 2015:70).

Örgütsel Faktörler

Tükenmişlik bireylerin çalışma hayatını ve yaşantısını etkilemektedir. Maslach ve Letier'e göre örgütsel faktörler iş yükü, aidiyet, adalet, ödüller, kontrol, değerler başlıklarından oluşmaktadır (Engizek vd., 2017:113).

Çevresel Faktörler

Çevresel faktörler, örgütün ve kişinin sosyal çevresini içermektedir (Turgut, 2014: 20). Kişinin çevresiyle olan ilişkilerinde sürekli olumsuzluklar yaşaması tükenmişlikten çıkarak hastalık haline dönüşmektedir (Akılhoğlu, 2017:9).

Tükenmişlik Sendromu Oluşma Süreci

Gerçekleşen tükenmişlik süreci belirli bir zaman dilimini kapsamakta ve birbirini kesintisiz şekilde takip etmektedir (Düz, 2015:45). Şevk ve coşku aşaması, durağanlaşma aşaması, engellenme aşaması ve umursamazlık aşaması olarak dört temel evreden geçmektedir (Koyuncu, 2015:64).

Tükenmişlikle Başa Çıkma Yöntemleri

Tükenmişlik ile mücadele edilmek ve mücadeleden sonuç alabilmek için öncelikle var olan problemi kabul etmek gerekmektedir. Tükenmişlik sendromu çalışma hayatında büyük bir sorun oluşturmaktadır (Elçikoca, 2018:16). Bu sorunu en aza indirmek için bireysel ve örgütsel olarak mücadele etmek gerekmektedir (Dülger, 2014: 65).

Bireysel Düzeyde Başa Çıkma Yöntemleri

Çözüm getirebilmek için kendini tanımak, huzurlu yaşam tarzını benimsemek, beslenme alışkanlıklarını düzenlemek, sağlıklı yaşamak, dinlenmek, tatile çıkmak, çevreden danışmanlık destekleri almak, hedefleri gerçekçi boyutlarda belirlemek, hayatında olumsuzluklara yer vermemek, ailesi ve çalışma hayatında denge kurmak, kötü alışkanlıklardan uzak durmak, sevdiği işi yapmak bireyin bu süreci atlmasına yardımcı olmaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2008: 76).

Örgütsel Başa Çıkma Yöntemleri

Tükenmişlik sendromu ilk olarak birey üzerinde etki etmekte daha sonrasında ise birey yoluyla örgütleri de etkileyerek büyük zararlara yol açabilmektedir. Bu nedenle örgüt içerisinde gerekli tedbirlerin alınması, tükenmişliğin önlenmesine yardımcı olmaktadır (Güney ve Akdağ, 2018:449). Örgütsel tükenmişlikle baş edebilmek için; örgütte doğru ve adaletli bir yönetim sistemini oluşturulmak (Koç, 2019:35), kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için kariyer fırsatları yaratmak, kişisel gelişim eğitimleri vermek, danışmanlık hizmeti sağlamak, rol belirsizliklerini önlemek (İraz ve Ganiyusufoğlu, 2011:445), sağlıklı iletişim kanalları kurmak, terfi ve ödül sistemlerinde adaletli olmak, çalışma saatlerinde molalar vermek, çalışma koşullarını iyileştirmek gerekmektedir (Tekiner Tozduman, 2016:32).

Meslektaş İlişkileri Kavramı

İnsanlar meslek seçimlerinde kişilik yapılarını ve yeteneklerini göz önünde bulundurarak, çalışırken iş doyumunu sağlayabileceği meslekleri seçmektedirler. Bireyin karakterine uyumlu mesleği icra etmesi mutlu çalışmasına sebebiyet vermektedir. Meslek seçimini doğru yapmak

kişinin fiziksel ve psikolojik olarak kendini iyi hissetmesini sağlar. Meslekteki benzer rütbeye (Hertzog vd., 2000:5) sahip olan bireyler meslektaş olarak tanımlanmaktadır (Gürcan, 2019:16).

Meslektaşlık karşılıklı sevgi ve iyiliğe dayalı kardeşlik içindeki insanların sosyal birliğidir (Gürcan, 2019:16). İnsanların ortak bilinç içerisinde toplanmasını ve kolektif bir anlaşmayı ifade eder. İş ortamını etkileyen en önemli faktörlerden birini meslektaş ilişkileri oluşturmaktadır. Meslektaş ilişkileri aynı zamanda çalışan bireylerin işlerini sevmemesi durumu bile çalışma arkadaşlarından dolayı mutluluk duyarak (Özaslan Çalışkan, 2018:95), işinden zevk almasını sağlamaktadır (Eser, 2010: 63).

Öğretmenlerde Tükenmişlik Duygusu ile Meslektaş İlişkileri Arasındaki İlişkiler

Kişi çalıştığı yerden yalnızca başarı ve para beklememektedir (Özaydın ve Özdemir, 2014:254). Beraber gün içerisinde vakit geçirdiği çalışma arkadaşları tarafından kabul görebilen desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır (Karakuzu, 2019:34). Hayatlarının büyük çoğunluğunu iş yerinde geçiren kişi iş veya herhangi bir mevzu ile ilgili kendisini başarısız ya da kötü hissettiğinde kaygılarından kurtulmak adına tavsiye almak, akran olarak gördükleri meslektaşları ile yardımlaşmak istemektedir (Gürcan, 2019:15). Çünkü aynı işi icra eden meslek üyeleri de benzer sorunları yaşadıkları için kendisine katkıda bulunabilecek kişi yine meslektaşlarıdır (Çetinkaya Ulusoy, 2010:8).

Çalışana destek sağlamayan iş arkadaşları, stres kaynağı ve tükenmişliğe eğilim yaratan bir faktörün temelini oluşturmaktadır. Huzursuz meslektaş ilişkilerinde bireyin motivasyonunda düşüklük, stres ve depresyon düzeyinde artış, meslekten soğuma, tükenmişlik gözlemlenmektedir. İleri seviyelerde yaşanan tükenmişlik kişinin meslektaşlarına karşı duyarsızlaşmasına neden olmaktadır. Yapılan bazı araştırmalarda tükenmişliğin diğer mesleklerle oranla her gün meslektaşları ve öğrencileri ile yüz yüze ilişki kurması, etkili iletişim gerektirmesi ve duygusal olarak bireyi tüketmesi nedeni ile eğitim sektöründe olan öğretmenlerde ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir (Bıçak, 2018:25).

Önceki Bazı Araştırmalar ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

Murat (2016), meslektaşları ile uyumlarını değerlendirme derecesine göre üniversite öğretim elemanlarının tükenmişlikleri incelendiğinde; üç alt boyutta da “duygusal, kişisel başarı ve duyarsızlaşma” tükenmişlik düzeyleri arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Elde edilen veriler bakıldığında; meslektaşları ile uyumlarını "çok iyi" olarak görenlerin "zayıf olarak görenlere oranla üç alt boyutta da tükenmişlik düzeylerinin daha düşük olduğu görülmüştür. Çalışılan örgüt ikliminin kişilerin psikolojileri üzerinde etkili olacağı düşünülmüştür. Üniversite öğretim elemanlarının sorun olarak gördükleri durumlardan üçüncü sırayı "öğretim elemanları arasındaki ilişkiler" in alması bu sonucu doğrular nitelikte bulunmuştur. Tükenmişliğin insanlarla yüz yüze ilişkilerde bulunan mesleklerde görülen bir sendrom olduğu dikkate alınırsa meslektaşları ile uyumun tükenmişlik düzeyini etkilemesi anlamlı olarak yorumlanabilir.

Özaslan Çalışkan (2018), yılında yapmış olduğu araştırmada İş Stresi, Meslektaş İlişkileri ve Bireysel Performans ilişkileri incelendiğinde Regresyon analizi bulgularına göre; çalışanların iş stresinin bireysel performansları üzerinde negatif bir etkisi olduğu, meslektaş ilişkilerinin bireysel performans üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Eser (2010), yılında

yaptığı okul öncesi öğretmenlerinde iş doyumu, meslektaş ilişkileri ve okul idaresi desteği arasındaki ilişkilerin incelenmesi sonucunda araştırmada, katılımcıların iş doyumunun hem meslektaş ilişkileri hem de algılanan idareci desteği ile olumlu yönde anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Meslektaş ilişkileri ve idareci desteğine ilişkin olumlu değerlendirmeler arttıkça iş doyumu da artmıştır. Çalışmadan çıkan bir diğer sonuç da meslektaş ilişkileri ve idareci desteğinin iş doyumunu etkilediği, ancak okulun yeri, yaş, hizmet yılı ve eğitim düzeyi değişkenlerinin ise iş doyumu üzerinde etkili olmadığıdır.

Öğretmenlerin meslektaş ilişki düzeylerinin tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkisini test etmek amacıyla temel hipotezler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

H₁: Öğretmenlerin meslektaş ilişki düzeylerinin tükenmişlik düzeyleri üzerinde etkisi vardır.

H_{1,a}: Öğretmenlerin meslektaş ilişki düzeylerinin duygusal tükenmişlik düzeyleri üzerinde etkisi vardır.

H_{1,b}: Öğretmenlerin meslektaş ilişki düzeylerinin duyarsızlaşma düzeyleri üzerinde etkisi vardır.

H_{1,c}: Öğretmenlerin meslektaş ilişki düzeylerinin düşük kişisel başarı his düzeyleri üzerinde etkisi vardır.

AMAÇ ve YÖNTEM

Araştırmanın asıl amacı Öğretmenlerde Meslektaş İlişkilerinin Tükenmişlik Duygusuna Etkisinin derecesinin ne olduğunu belirlemektir. Araştırmada asıl amacın yanında öğretmenlerin meslektaş ilişki ve tükenmişlik düzeylerinin medeni durum, yaş, mesleki kıdem ve eğitim düzeylerine göre farklılaşp farklılaşmadığı da araştırma kapsamında tutulmuştur. Bu çalışma ile meslektaş ilişkileri ve tükenmişlik kavramlarına, bu iki kavram üzerine yapılan çalışmalara ve istatistiksel değerlere yer verilmiştir. Alan yazın çalışmalarına bakıldığında, “Öğretmenlerde Meslektaş İlişkilerinin Tükenmişlik Duygusuna Etkisi” başlığı altında eğitim sektöründe çalışma yapılmadığı görülmüştür. Çalışmanın amacı; Öğretmenlerin meslektaş ilişki düzeyleri ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin niteliğini açıklamak, tanımlamak ve varsa ilişkinin gücünü belirlemektir.

Araştırmanın evrenini, Yalova’da faaliyet gösteren beş ortaokul ve lise düzeyde ki eğitim kurumunun öğretmenleri oluşturmaktadır. Bilgi toplama aracı olarak, girişte kaynağı belirtilen iki ölçek kullanılmıştır. Tükenmişlik ölçeğinde 22, meslektaş ilişkisi algısı ölçeğinde ise 6 olmak üzere toplam 28 ifade yer almaktadır. Anket formunda ayrıca 5 adet demografik soruya yer verilmiştir. Beş dereceli Likert tipi ifadeler olumsuzdan başlayıp olumluya doğru “ Hiç Doğru değil”, “Doğru Değil”, “Kararsızım”, “Doğru” ve “Çok Doğru” şeklinde sınıflandırılmıştır.

Katılımcıların anket çalışmasına gönüllü olarak katılmaları ve anketi tedirginlik hissetmeden yanıtlamaları araştırmanın birinci ön kabulüdür. Bu sonuca ulaşılmasında çalışmanın bilimsel bir nitelik taşıması sebebiyle katılımcılara ait bilgilerin anonim olarak tutulacağı bilgisinin açıkça belirtilmiş olması etkili olmuştur. Bu sayede anket formunda yer alan soru ve ifadelerden doğru sonuçlar elde edilebilmesi sağlanmıştır. Seçilen örnek ana kütlenin, bulunduğu kurumdaki ana kütleyi temsil edebilmesi araştırmanın ikinci ön kabulüdür.

Anket uygulaması 5 Eylül – 2 Ekim 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, eğitim sektöründe görev alan 300 öğretmenin katılım sağlaması hedeflenmiştir. Planlanan zaman aralıkları dahilinde 313 kişinin katılım sağlamasıyla örneklem hedefine ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, IBM SPSS 22.0 yazılım programı ile analiz edilmiştir. Ölçeklere ait yapısal geçerliliklerin denetlenmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi, güvenilirlik düzeylerinin belirlenmesi amacıyla ise Cronbach's Alpha güvenilirlik uygulamaları analizi yapılmıştır. Katılımcılara ait demografik ve tanımlayıcı istatistikler yapılarak araştırmanın değişkenlerini oluşturulan Likert ölçeklerden elde edilen ölçek ve boyut değerlerine ait betimsel istatistikler ve normal dağılım testleri yapılmıştır. Hipotezlerin incelenmesi amacıyla ilk önce meslektaş ilişkileri ölçeğinin açıklayıcı, tükenmişlik ölçeği toplamının ise açıklanan değişken olarak yer aldığı bir basit regresyon modeli, daha sonra yine meslektaş ilişkileri ölçeğinin açıklayıcı değişken olarak tanımlandığı, tükenmişlik ölçeği alt boyutlarının açıklanan değişken olarak tanımlandığı üç adet basit regresyon modeli kurulup çözümlenmiştir. Regresyon analizleri öncesi değişkenler arasındaki ilişkiler bakımından fikir verebilmesi amacıyla değişkenler arasında korelasyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin medeni durumlarına göre dağılımları şu şekildedir; 80.7% evli (n=238), 19.3% bekâr (n=57). Öğretmenlerin yaş gruplarına göre dağılımları şu şekildedir; 14.9 % 21-30 yaş (n=44), 30.2 % 31-40 yaş (n=89), 54.9 % 41+ yaş (n=162). Öğretmenlerin çocuk sayılarına göre dağılımları şu şekildedir; 23.4% yok (n=69), 29.2% 1 (n=86), 47.5% 2 ve daha fazla (n=140). Öğretmenlerin mesleki kıdem sürelerine göre dağılımları şu şekildedir; 23.4% 4 yıldan az (n=69), 21.7% 5-9 yıl arası (n=64), 18.3% 10-14 yıl arası (n=54), 15.3% 15-19 yıl arası (n=45), 21.4% 20 yıl ve üzeri (n=63). Öğretmenlerin eğitim sürelerine göre dağılımları şu şekildedir; 89.2% lisans (n=263), 10.8% lisansüstü (n=32).

Araştırmanın ölçme araçları olan ölçeklerde yer alan ters soruların ters yönlü kodlanmasının ardından sorulara verilen cevapların ortalamasından elde edilen ölçek değerlerine ait betimsel istatistikler Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Ölçek Betimsel İstatistikleri

Değişken	N	Minimum	Maksimum	\bar{X}	S.S
Duygusal Tükenmişlik	295	1.000	3.600	2.229	0.546
Duyarsızlaşma	295	1.000	3.556	2.210	0.545
Düşük Kişisel Başarı Hissi	295	1.000	3.667	2.209	0.533
Toplam Tükenmişlik	295	1.000	3.574	2.216	0.537
Meslektaş İlişkileri	295	2.000	5.000	3.903	0.722

Duygusal tükenmişlik alt boyutu minimum 1, maksimum 3.6, ortalama 2.229 ve 0.546 standart sapma değerine sahiptir. Duyarsızlaşma alt boyutu minimum 1, maksimum 3.556, ortalama 2.210 ve 0.545 standart sapma değerine sahiptir. Düşün kişisel başarı hissi alt boyutu minimum 1, maksimum 3.667, ortalama 2.209 ve 0.533 standart sapma değerine sahiptir. Tükenmişlik ölçeği minimum 1, maksimum 3.574, ortalama 2.216 ve 0.537 standart sapma değerine sahiptir. Meslektaş ilişkileri ölçeği minimum 2, maksimum 5, ortalama 3.903 ve 0.722 standart sapma değerine sahiptir. Ölçek ve alt boyutlara ait normal dağılım istatistikleri ise Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Ölçek Normal Dağılım Test İstatistikleri

Değişken	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk			S	K
	İst.	S.D	Sig.	İst.	S.D	Sig.		
Duygusal Tükenmişlik	0.050	295	0.074	0.993	295	0.188	0.037	-0.344
Duyarsızlaşma	0.048	295	0.066	0.991	295	0.084	0.053	-0.282
Düşük Kişisel Başarı Hissi	0.051	295	0.200	0.993	295	0.191	0.035	-0.474
Toplam Tükenmişlik	0.047	295	0.200	0.993	295	0.203	0.025	-0.375
Meslektaş İlişkileri	0.146	295	0.000	0.942	295	0.000	-0.649	-0.290

Tablo incelendiğinde normal dağılım test istatistikleri anlamlılık değerlerine göre Meslektaş ilişkileri ölçeği dışındaki tüm değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde normal dağıldığı görülmektedir. Diğer yandan meslektaş ilişkileri ölçeğinin çarpıklık katsayısı incelendiğinde ise değişkeninin aşırı çarpık olmadığı ve normal dağılıma yakın olduğu söylenebilir. ($S < 1.5$) (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 96) Bu şartlar altında değişkenler ile yapılacak hipotez testlerinde normal dağılım varsayımında bulunan regresyon, f testi ve bağımsız örneklem t-testi gibi parametrik analizlerin güvenilir bir şekilde uygulanabileceğine karar verilmiştir.

Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Hipotezlerin incelenmesi amacıyla ilk önce meslektaş ilişkileri ölçeğinin açıklayıcı, tükenmişlik ölçeği toplamının ise açıklanan değişken olarak yer aldığı bir basit regresyon modeli, daha sonra yine meslektaş ilişkileri ölçeğinin açıklayıcı değişken olarak tanımladığı, tükenmişlik ölçeği alt boyutlarının açıklanan değişken olarak tanımlandığı üç adet basit regresyon modeli kurulup çözümlenmiştir. Regresyon analizleri öncesi değişkenler arasındaki ilişkiler bakımından fikir verebilmesi amacıyla değişkenler arasında korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde tükenmişlik ölçeği alt boyutları arasındaki korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif ve 0.968 ile 0.994 arasında değiştiği görülmektedir. ($0.968 \leq R_{xy} \leq 0.994$). Bu durumda tükenmişlik ölçeği alt boyutları arasında oldukça yüksek ve aynı yönde bir birlikte değişirlik ilişkisi olduğu söylenebilir ($0.9 \leq |R_{xy}|$). Diğer yandan tükenmişlik ölçeği ve alt boyutları ile meslektaş ilişkileri ölçeği arasındaki korelasyon ilişkileri incelendiğinde ise tüm katsayıların %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı negatif ve -0.472 ile -0.561 arasında değiştiği görülmektedir. ($-0.561 \leq R_{xy} \leq -0.472$). Bu durumda tükenmişlik ölçeği ve alt boyutları ile meslektaş ilişkileri arasında ters yönlü ve orta düzeyde birlikte değişirlik ilişkileri olduğu söylenebilir. ($0.4 \leq |R_{xy}| \leq 0.6$). Meslektaş ilişkileri ölçeğinin

açıklayıcı, tükenmişlik ölçeği toplamının ise açıklanan değişken olarak yer aldığı bir basit regresyon modeli çözümlemelerine dair bulgular Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 3. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

Değişken	İstatistik	1	2	3	4	5
Duygusal	R _{XY}	1	0.972*	0.968*	0.988*	-0.472*
Tükenmişlik	sig.		0.000	0.000	0.000	0.000
Duyarsızlaşma	R _{XY}		1	0.990*	0.995*	-0.523*
	sig.			0.000	0.000	0.000
Düşük Kişisel Başarı Hissi	R _{XY}			1	0.994*	-0.561*
	sig.				0.000	0.000
Toplam	R _{XY}				1	-0.523*
Tükenmişlik	sig.					0.000
Meslektaş İlişkileri	R _{XY}					1
	sig.					

Not. %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder. R_{XY}: X ve Y gibi iki değişken arasındaki korelasyon katsayısını ifade eder.

Tablo 4. Regresyon Model Tahmini

Bağımsız Değişken	β	S.H ^d	Standardize Edilmiş β	t	p
Meslektaş İlişkileri	-0.389	0.036	-0.523	-10.807*	0.000
Sabit Terim	3.735	0.139		26.915*	0.000
Tanısal istatistikler					
Determinasyon			R ² =0.274		D.R ² =0.271
Uyum İyiliği			F(1,293) =110.189*		p=0.000
Breusch Pagan Değişen Varyans Testi			F(1,293) =2.747*		p=0.009
Durbin Watson Otokorelasyon Testi				D.W=1.870	

Not. %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkileri ifade etmektedir. d üst imi dirençli standart hataları ifade eder. D.R²: Düzeltmiş determinasyon katsayısını ifade eder. (Parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.)

Tablo 4'te tanısal testler incelendiğinde Breusch Pagan Değişen Varyans Testine göre regresyon modelinde %5 anlamlılık düzeyinde değişen varyans sorunu olduğu görülmektedir. (F(1,293) =2.747, p<0.05). Durbin Watson test istatistiğinin ise 2 değerine oldukça yakın olduğu görüldüğünden regresyon modelinde otokorelasyon sorunu olmadığı söylenebilir. (D.W=1.870≈2). Modeldeki değişen varyans sorunundan kaynaklanabilecek etkinlik kaybının önüne geçmek amacıyla model dirençli standart hatalar yöntemi ile çözümlenmiştir.

Dirençli standart hatalar yöntemi ile tahmin edilen regresyon modeli için uyum iyiliği testi incelendiğinde regresyon modelinin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir

model olduğu söylenebilir. ($F(1,293) = 110.189, p < 0.05$). Modelin düzeltilmiş determinasyon katsayısı ise meslektaş ilişkileri değişkeninin toplam tükenme ölçeğindeki değişimlerin yaklaşık %27'sini açıklayabildiğini göstermektedir.

Modelde tahmin edilen parametre incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. ($\beta = -0.523, p < 0.05$). Bu durumda öğretmenlerin mesleki ilişki düzeyleri arttıkça tükenmişlik düzeylerinin azaldığı veya öğretmenlerin mesleki ilişki düzeyleri azaldıkça tükenmişlik düzeylerinin arttığı söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma hayatındaki ortamın koşulları ve imkânları insan gücü olmadan bir anlam ifade etmemektedir. Aynı hedefler doğrultusunda bir araya gelen çalışanların meslektaş ilişkilerinin sağlıklı olması, fiziksel ve zihinsel olarak duygusal tükenme yaşamamaları adına önemli bir faktör teşkil etmektedir. Bu bağlamda çalışmada tükenmişlik sendromuna neden olan faktörler ve bunlarla başa çıkma yöntemleri ile meslektaş ilişkilerinin önemi ve üzerine yapılan araştırmalar değerlendirilmiştir.

Araştırmada katılımcıların Meslektaş ilişkileri kavramsal yapısını ölçmek için Oranje (2011) tarafından geliştirilen Meslektaş İlişkisi Algısı Ölçeği, tükenmişlik kavramsal yapısını ölçmek için Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Her iki ölçek de Likert tipi ve beş düzeylidir.

Araştırmanın temel amacı “Öğretmenlerin Meslektaş İlişki Düzeyleri ile Tükenmişlik Duygusu” arasındaki ilişkinin test edilmesidir. Yapılan analizler sonrasında anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. ($\beta = -0.523, p < 0.05$). Bu durumda öğretmenlerin mesleki ilişki düzeyleri arttıkça tükenmişlik düzeylerinin azaldığı veya öğretmenlerin mesleki ilişki düzeyleri azaldıkça tükenmişlik düzeylerinin arttığı söylenebilir. Meslektaş İlişki düzeyleri ile tükenmişliğin alt boyutları olan “duygusal tükenme, duyarsızlaşma, düşük başarı hissi” arasındaki ilişkinin anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle öğretmenlerin mesleki ilişki düzeyleri arttıkça tükenme düzeylerinin azaldığı veya tersi bir ifade ile öğretmenlerin mesleki ilişki düzeyleri azaldıkça tükenmişlik düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Murat (2016) ise, meslektaşları ile uyumlarını değerlendirme derecesine göre üniversite öğretim elemanlarının tükenmişlikleri incelendiğinde; üç alt boyutta da “duygusal, kişisel başarı ve duyarsızlaşma” tükenmişlik düzeyleri arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Elde edilen verilere bakıldığında; meslektaşları ile uyumlarını "çok iyi" olarak görenlerin "zayıf olarak görenlere oranla üç alt boyutta da tükenmişlik düzeylerinin daha düşük olduğu görülmüştür.

Özaslan Çalışkan (2018), yılında yapmış olduğu araştırmada İş Stresi, Meslektaş İlişkileri ve Bireysel Performans ilişkileri incelendiğinde Regresyon analizi bulgularına göre; çalışanların iş stresinin bireysel performansları üzerinde negatif bir etkisi olduğu, meslektaş ilişkilerinin bireysel performans üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Eser (2010), yılında yaptığı Okul öncesi öğretmenlerinde iş doyumu, meslektaş ilişkileri ve okul idaresi desteği arasındaki ilişkilerin incelenmesi sonucunda araştırmada, katılımcıların iş doyumunun hem meslektaş ilişkileri hem de algılanan idareci desteği ile olumlu yönde anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Meslektaş ilişkileri ve idareci desteğine ilişkin olumlu değerlendirmeler

arttıkça iş doyumunu da artmıştır. Çalışmadan çıkan bir diğer sonuç da meslektaş ilişkileri ve idareci desteğinin iş doyumunu etkilediği, ancak okulun yeri, yaş, hizmet yılı ve eğitim düzeyi değişkenlerinin ise iş doyumunu üzerinde etkili olmadığıdır.

Mevcut araştırmanın bir takım sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma Yalova ilinde görev yapan öğretmenler arasında gerçekleştirilmiştir. Veriler kolayda anket yöntemi ile toplanmış, araştırmaya cevap veren katılımcılardan 313'ünün verileri istatistik analiz için uygun bulunmuştur. Coğrafi bölge farklılıklarını dikkate alındığı araştırmalarda başka sonuçlara ulaşılması mümkündür. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, araştırma verilerinin toplanması aşamasında öğretmenlerin ölçekleri doldurmadan önce fazlasıyla tükenmişliklerini dile getirmelerinin ardından öğretmenlik mesleğine göstermiş oldukları saygıdan dolayı mesleklerinin adını zedelememek adına sonuçların görülüp görülmeyeceğine dair sorular yönelmiş olmalarıdır. Verilerin anonim olarak değerlendirileceği ve saklanacakları konusunda yapılan açıklamaların etkili olduğu ve buna bağlı olarak da öğretmenlerin bahsedilen endişelerinin verdikleri bilgilere yansımada düşünülse de, bu konunun hassasiyeti sonraki araştırmacılar tarafından göz önüne alınabilecek bir durumdur.

Öğretmenlerin Meslektaş İlişkileri İle Tükenmişlik Duygusu Arasındaki İlişki" üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için bazı öneriler sıralanmıştır: Bu önerilerden ilki, çalışmanın daha büyük bir örnek kütle seçilerek yapılmasıdır. Böylece hem çalışma üzerinde genelleme yapılabilecek hem de daha doğru sonuçlar elde edilecektir. İkinci ise; anketin katılımcılara aynı zaman diliminde, aynı koşullarda ve aynı ortamda dağıtılmasıdır. Diğer türlü katılımcıların birbiriyle iletişim içerisinde olması, farklı koşullar altında anketi cevaplamaları sağlıklı veriler elde edilmesini engelleyebilir. Son olarak yapılan alan yazın incelemeleri neticesinde "Öğretmenlerin Meslektaş İlişkileri İle Tükenmişlik Duygusu Arasındaki İlişki" kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında meslektaş ilişkilerine daha iyi tanımlar getirebilmek ve araştırmak için araştırmada belirtilen kriterler göz önünde bulundurularak daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Bu şekilde, sosyal bilim araştırmaları için daha kabul edilebilir çalışmalar elde edilecektir.

KAYNAKÇA

Akdağ, H., ve Güney, S. (2018, Mart). Tükenmişlik sendromunun muhasebe meslek mensupları açısından incelenmesi Erzincan ve Erzurum illerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 447-460.

Akıllıoğlu, F. S. (2017). *Tükenmişlik ile işten ayrılma niyeti ilişkisi: Kastamonu il merkezindeki banka çalışanları üzerinde bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.

Aktaş, H., ve Şimşek, E. (2015). Bireylerin örgütsel sessizlik tutumlarında iş doyumunu ve duygusal tükenmişlik algılarının rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 205-230.

Ardıç, K., ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu akademisyenler üzerinde bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69-96.

Bıçak, M. (2018). *Diyarbakır ilinde anestezi uygulayıcılarında tükenmişlik sendromu sıklığının araştırılması*. Uzmanlık Tezi, Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anesteziyoloji ve Reanimasyon Anabilim Dalı, Diyarbakır.

- Bitmiş, G. M., Sökmen, A. ve Turgut, H. (2013). Psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik üzerine etkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 27-40.
- Çetinkaya Ulusoy, E. (2010). *Hemşirelerde meslektaş dayanışması ölçeği'nin geliştirilmesi ve meslektaş dayanışmasının iş doyumu ile ilişkisi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Hemşirelik Esasları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Çivici, T. (2016). İş doyumu, demotivasyon faktörleri ve tükenmişlik arasındaki ilişki: mimarlar üzerinde bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*, 18(2), 131-150.
- Deran, A., ve Beller, B. (2015). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik Sendromu Üzerine Giresun il merkezinde yapılan bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(45), 69-93.
- Diri, M. S. (2015). *Ortaokul öğretmenlerinin iş doyumlarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisi Aydın örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Aydın.
- Dülger, V. (2014). *Tükenmişlik sendromu ve iş doyumu etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ve Sağlık Kurumları Yönetimi, İstanbul.
- Düz, A. G. (2015). *Sağlık çalışanlarında tükenmişlik sendromunun kişilik özellikleri ile olan ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Elçikoca, G. (2018). *Sağlık sektörü çalışanlarının uyku kalitesinin tükenmişlik sendromuyla ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi, İstanbul.
- Engizek, H., Gül, N., ve Taşlıyan, M. (2017). Tükenmişlik, iş tatmini ve esnek çalışma saatleri: çalışan kadınlar üzerine bir çalışma. *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, 10(2), 111-125.
- Eroğlu, Ş. G. (2014). Örgütlerde duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(19), 147-160.
- Eser, Ş. (2010). *Okul öncesi öğretmenlerinde iş doyumu, meslektaş ilişkileri ve okul idaresi desteği arasındaki ilişkilerin incelenmesi Tekirdağ örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Okul Öncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Fettahlıoğlu, Ö. O. (2015). Günümüz işletmelerinin temel hastalığı: örgütsel sinizme yönelik algılamaların, tükenmişlik boyutları üzerine etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), 178-191.
- Gülova, A. A., İspirli, D., ve Eryılmaz, İ. (2014). İş kolik ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik beyaz yakalılar üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 25-39.
- Güney, S., ve Akdağ, H. (2018). Tükenmişlik sendromunun muhasebe meslek mensupları açısından incelenmesi Erzincan ve Erzurum illerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 447-460.
- Gürcan, T. (2019). *Hemşirelikte meslektaş dayanışmasının iş doyumu ve işten ayrılma niyetine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, İstanbul.
- Helvacı, I., ve Turhan, M. (2013). Tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi: Silifke'de görev yapan sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1(4), 58-68.

- Hertzog, H. S., Pensavalle, M. T., and Lemlech, J. K. (2000). Collegial relationships: what does it mean to be a colleague? *Educational Resources Information Center*, 5(1), 2-18.
- İraz, R., ve Ganiyusufoğlu, A. (2011). Örgütlerde mesleki tükenmişlik ve akademisyenler üzerinde bir uygulama. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 451- 472.
- Kalkızoğlu, S. (2018). *Tükenmişlik sendromunun iş tatminine etkisi: perakende sektörü ve sanal örgüt çalışanlarına yönelik bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kütahya.
- Karakuzu, M. (2019). *Beden eğitimi öğretmenlerinde iş doyumunu, meslektaş ilişkileri ve okul idaresi desteğinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Aksaray.
- Koç, İ. (2019). *Sağlık çalışanlarında tükenmişlik sendromunun iş doyumunu ve depresyonla ilişkisi*. Tıpta Uzmanlık Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Haseki Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koyuncu, N. (2015). *İşyerinde psikolojik şiddetin (mobbing) tükenmişlik sendromu ile ilişkisi- bankacılık sektöründe bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kars.
- Köse, G. (2014). *Örgütsel adalet algısının tükenmişlik üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Murat, M. (2016). Üniversite öğretim elemanlarında tükenmişlik. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 11(19), 25-34.
- Ören, B. (2018). *Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerdeki tükenmişlik sendromu*. Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Bartın.
- Özaslan Çalışkan, B. Ö. (2018). İş stresi, meslektaş ilişkileri ve bireysel performans ilişkileri: lojistik sektöründe bir araştırma. *ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance Extended With Social Sciences*, s. 85-92.
- Özaydın, M. M., ve Özdemir, Ö. (2014). Çalışanların bireysel özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkileri: bir kamu bankası örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 251-281.
- Tekiner Tozduman, D. (2016). *Öğretmenlerin stresle baş edebilme yöntemleri ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Toğa, N. (2016). *Örgütsel adalet algısının tükenmişlik sendromuna etkisi ve bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Turgut, F. (2014). *Tükenmişlik sendromuna etki eden faktörler*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yılmaz, S. E. (2018). *İş-aile çatışmasının, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: sosyal normların düzenleyici rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Niğde.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

İş Yaşam Dengesi ve İş Doymu Hastane Çalışanları Örneği

Nefise PALABIYIK, Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, e-posta: nefisepalabiyik@stu.aydin.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6479-9905>

Dr. Öğr. Üyesi Hakan İŞÖZEN, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, e-posta: hakanisozen@aydin.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5784-419X>

Öz

Bu çalışma ile salgın döneminde, vardiyalı ve uzun çalışma saatlerinin hastane çalışanları üzerindeki iş yaşam ve iş doymu üzerindeki etkisini ölçmek amaçlanmıştır. Özellikle salgın döneminde uzun saatler çalışan sağlık çalışanlarının yaşadıkları iş doymu ve iş yaşam dengesine vurgu yapılması bu çalışma ile planlanmaktadır. Bu probleme bağlı bu araştırmanın amacı uzun saatler ve vardiyalı çalışmanın yarattığı etkileri iş doymu ve iş yaşam dengesi üzerinden incelemektir. Çalışmaya 2020 yılının ikinci yarısında İstanbul'da devlet ve özel hastane çalışanlarından toplam 256 kişi dahil edilmiştir. Minnesota iş doymu ölçeği ve iş yaşam dengesi ölçekleri çalışmada kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre, mesai süresi arttıkça iş yaşam dengesinin bozulduğu, cinsiyetler arasında iş doymu ve iş yaşam dengelerinin farklı olduğu bulunmuştur. Çalışma yılının artışıyla beraber iş yaşam denge puanlarının arttığı ve iş yaşam dengesi ile iş doymu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Diğer bir sonuca göre sürekli gündüz çalışanların iş yaşam denge puanları diğer katılımcılardan yüksek çıkmıştır. Araştırma sonucuna göre iş yaşam dengesi ve iş doymununun mesai süresi ve vardiyalı çalışma ile etkilenebildiği sonucuna varılmıştır. İş doymu ile iş-yaşam dengesi arasında pozitif ilişki olduğun bu çalışma ile gösterilmiştir. Özellikle 40 saatin altında çalışan kişilerin iş doymularının yüksek olduğu bulunmuştur. Bu yüzden örgütlerin çalışma saatlerini düzenlemesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Doymu, İş Yaşam Dengesi, Vardiyalı Çalışma, Sağlık Çalışanı, Stres.

Makale Gönderme Tarihi: 02.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 03.04.2021

Önerilen Atf:

Palabiyik, N. ve İşözen, H. (2021). İş Yaşam Dengesi ve İş Doymu Hastane Çalışanları Örneği, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4): 309-325.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2021, 4(4): 309-325. DOI:[10.26677/TR1010.2021.709](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.709)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Balance of Business and Personal Life and Job Satisfaction with Healthcare Professionals

Nefise PALABIYIK, MSc. Student, İstanbul Aydın University, Social Sciences Institute, İstanbul, e-mail: nefisepalabiyik@stu.aydin.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6479-9905>

Associate Prof. Dr. Hakan İŞÖZEN, İstanbul Aydın University, Faculty of Science and Literature, İstanbul, e-mail: hakanisozen@aydin.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5784-419X>

Abstract

This study plans to emphasize the job satisfaction and the balance of business and personal life experienced by healthcare professionals who work overtime, especially during the pandemic period. This study plans to emphasize the job satisfaction and work-life balance experienced by healthcare professionals who work long hours, especially during the pandemic period. The purpose of this study is to examine the effects of working long hours and shifts in terms of job satisfaction and work life balance. Research was conducted in Şişli and Zeytinburnu districts of Istanbul. It was conducted in the second half of 2020 on a total of 256 healthcare workers. According to the results of the research, it was found that as the working time increases, the balance of business and personal life deteriorates, and job satisfaction and the balances of business and personal life differ between genders. It was found that the balance of business and personal life scores increased with the rise of time spent in the business life in a lifetime and it was determined a positive significant relationship between the balance of business and personal life and job satisfaction. According to another result, the balance of business and personal life scores of the daytime workers were higher than the other participants (night workers and shift workers). According to the results of the research, it was concluded that the balance of business and personal life and job satisfaction can be affected by working hours and working in shifts. In this study, a positive significant relationship was found between the balance of business and personal life and job satisfaction. Based on the results, if health workers work less than 40 hours per week a positive significant relationship was found with job satisfaction. For this reason, companies should regulate the working hours.

Keywords: Job Satisfaction, the Balance of Business and Personal Life, Working in Shifts, Healthcare Professional, Stress

Received: 02.01.2021

Accepted: 03.04.2021

Suggested Citation:

Palabiyık, N. and İşözen, H. (2021). Balance of Business and Personal Life and Job Satisfaction with Healthcare Professionals, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(4): 309-325.

© 2021 Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Günümüz iş yaşamında çalışma saatleri sadece gündüz belirli saatler arasında sınırlı kalmayıp, gece ve hafta sonları da devam etmektedir. Özellikle hizmet ve sanayi sektörü gibi alanlarda yirmi dört saat boyunca devam eden vardiya sistemi ile süreçler ilerlemektedir. Sağlık, ulaşım, güvenlik, sanayi gibi sektörlerde çalışan kişiler vardiya esasına dayalı olarak çalışmak durumundadırlar. Türkiye’de çalışan sağlık personeli sayısı T.C. Sağlık Bakanlığı istatistiklerine göre 1 milyon 61 bin 635 kişidir. Doktorların sayısı 165 bin 363 kişi, hemşirelerin sayısı 204 bin 969 kişidir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020).

Sağlık sektörü çalışmak için en tehlikeli ortamlardan biridir. Bu sektörde çalışan kişiler çalıştıkları süre boyunca sağlık ve güvenlik tehlikeleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Tehlikeler hastadan çıkan Hepatit, HIV gibi hastalıklara sebep olan sekresyonlara maruz kalmaktan glutaraldehit ve etilen dioksit gibi kimyasallara maruz kalmaya kadar uzanabilir. Gürültü ve radyasyona maruz kalma gibi fiziksel tehlikelerin yanı sıra ağır kaldırma, uzun süre ayakta kalma gibi ergonomik problemlerde sağlık çalışanlarının karşılaştığı sorunlar arasındadır. Uzun çalışma saatleri ile beraber vardiyalı çalışmakta sağlık sektöründe çalışmanın stresine olumsuz katkıda bulunur (Joseph ve Joseph 2016).

Vardiyalı çalışma sisteminde klasik 8 saat olarak uygulanan çalışmanın günün ikiye ya da üçe bölünmesi ile uygulanmaktadır. Aşırı tüketim taleplerini karşılamak amacıyla vardiyalı çalışma sistemi özellikle 1. Dünya Savaşı ve sonrasında uygulanmaya başlanmıştır. Genellikle sanayi üretiminde uygulanan vardiyalı çalışma sistemi; güvenlik, sağlık, ulaşım, telekomünikasyon vb. gibi günlük yaşamın vazgeçilmezi durumundaki hizmetlerde de kullanılmaktadır (Yılmaz ve Ekici 2006). Vardiyalı çalışmanın fizyolojik ve psikolojik birçok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Uykusuz kalmanın yarattığı bilişsel fonksiyonlarda bozulma, hem hastanın hem de çalışanın güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Bilişsel fonksiyonlardaki bozulma/azalma ile hastanın gereksinimlerine tam olarak dikkat edilememekte, bakım kalitesi düşmekte ve iş kazaları (kendini yaralama ilaç hataları) oluşabilmektedir. Hasta/sağlık çalışanı dengesinin de yeteri kadar ayarlanamaması sonucunda sağlık çalışanı hem fazla iş yükü ile hem de uykusuz kalmanın yarattığı etkiler ile mücadele etmektedir. Fazla iş yükü, biyolojik ritimde bozulma gibi nedenler sonucunda sağlık çalışanın performansı düşer, hata yapma riski artar.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İş Stresi

İş stresi, zarar verici duygusal ve fiziksel tepkiler olarak tanımlanabilir ve işin gereksinimleri işçinin ihtiyaçlarına, yeteneklerine uymadığında ve kaynaklar yetersiz kaldığında ortaya çıkar. İş stresi sağlığın zayıflamasına hatta yaralanmalara neden olabilir (<https://www.cdc.gov/niosh>). Birleşmiş Milletler 1992 raporu, iş stresini 20. yüzyılın hastalığı olarak gösterirken, Dünya Sağlık Örgütü, stresin dünya çapında salgın bir hastalık haline geldiğini vurgulamaktadır. Avrupa ülkelerinde iş stresinin maliyetleri her geçen yıl artış göstermektedir, örneğin; Fransa’da 2007 yılı itibari ile iş stresinin ulusal maliyeti 2-3 milyar Euro iken İngiltere’de 2009-2010 yılları arasında 9,8 milyon çalışma gününün stress kaynaklı devamsızlıklar yüzünden kayba uğradığı tespit edilmiştir (European Agency for Safety and Health at Work 2014). Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştirilen çalışmaya göre çalışanların yaklaşık yüzde 40’ı iş stresi ile karşı karşıya kalmaktadır (<https://www.cdc.gov/niosh>). Özellikle sağlık sektöründe stres kavramı çalışma hayatının parçası durumundadır. Sağlık çalışanları görevleri gereği kaliteli bir hizmet sunmaya odaklanırken maruz kaldıkları bazı örgütsel etmenlerden dolayı zorluk yaşamaktadır. Maruz kalınan etmenler; zaman baskısı, rol belirsizliği, aşırı iş yükü, hizmetlerdeki organizasyon

ve koordinasyon eksikliği, çalışanlar arasındaki ilişkilerdeki yetersizlik ve personel yetersizliği gibi faktörlerdir (Ebling ve Carlotto 2012).

İş Doymu

Bireyin yaptığı işten zevk alması, yaptığı işten sağladığı maddi kazançlar, çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçtan memnuniyet hali hissetmesine iş doymu denilmektedir (Kaya ve Oğuzöncül, 2016). İş doymu, organizasyonun verimini ve çalışanların performansını etkileyen temel faktörler arasında sayılmaktadır. Günümüzde organizasyonlar, çalışanların ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda yapılanmanın önemini fark etmeye başlamışlardır. Çalışanların, öncelikle birer birey olduklarına dikkat etmenin organizasyonun verimi için önemli olduğunun farkına varılmaya başlanmıştır. Sonuç olarak işinden doyum alan çalışan mutlu çalışan, mutlu çalışan ise işinden doyum alan çalışandır (Özkul, 2015). Kişi işinden doyum sağlıyorsa, işi ile ilgili olumlu düşünce yapısına sahip olup işinden hoşlanmaktadır. İşinden hoşlanan kişinin verimliliği ile beraber performansında artacaktır.

İş Yaşam Dengesi

Toplum sağlığı için önemli konulardan biri iş yaşam dengesinin kurulmasıdır. İş yaşam dengesinin önemli bir faktörü kişinin işte ne kadar vakit geçirdiğidir İş yaşam dengesi bireylerin rol çatışmasını en aza indirerek, ev ve iş ortamında doyum sağlamasıdır şeklinde tanımlanabilir (Guest, 2002). Çalışılan mesleğe günümüzde çok büyük anlam yüklenmektedir. İnsanlar kendilerini yaptıkları iş ile tanımlamakta, iş dışı zamanlarında da bu kimliklerini kullanmaktadırlar. İş-yaşam dengesizliğinin hem kişi açısından hem de çalışılan kurum açısından çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Yapılan çalışmalara göre kadınlar iş-yaşam dengesizliğinden daha çok etkilenmektedir. Oluşan bu dengesizliğin nedeni ise çalışan kadınların birden fazla rol ve aile sorumluluğu üstlenmek durumunda kalmalarıdır (Küçükusta, 2007). Çalışan işinin gerekliliklerini yerine getirirken, aile ve yaşamına ilişkin görevlerini yerine getiremez ya da işinin zorlu çalışma koşulları yaşamını düzenlemesine engel olursa iş yaşam çatışması meydana gelir (Frone ve Mary 1992). İş-yaşam dengesizliği sonucunda oluşan problemlerle baş edebilmek için birey ve kurumların ortak çaba göstermeleri gerekmektedir. Birey bu dengesizlikle etkin olarak mücadele ettiğinde yaşanacak çatışmalar azalacaktır (Rotondo, Carlson ve Kincaid 2003). Aşağıda yer alan tabloda iş yaşam dengesizliğinin örgütsel sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. İş-yaşam Dengesizliğinin Örgütsel Sonuçları

Doğrudan Maliyetler	Dolaylı Maliyetler
Katılım ve aidiyet	Nefret
Devamsızlık	Saldırganlık
İşgören devri	Güvensizlik
Grev-iş yavaşlatma	Düşük bağlılık düzeyi
İş başarısı	İnsan ilişkilerinde kalitesizlik
Çıktılar	Enerji kaybı
İş kazaları	İş tatminsizliği

Kaynak: (Quick, Nelson ve Hurrell 1997).

Birey iş yaşam dengesizliği yaşadığında yukarıda tabloda belirtildiği şekilde örgüte yansiyacak sonuçlar oluşacaktır. Bu sonuçların bazıları direkt maliyet olurken bazıları dolaylı yollarla maliyet oluşumuna sebebiyet verecektir. Bu yüzden kurumların çalışanları için iş yaşam dengelerini ayarlamalarına yardımcı olacak politikalar geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma ile salgın döneminde, vardiyalı ve uzun çalışma saatlerinin hastane çalışanları üzerindeki iş yaşam ve iş doyumu üzerindeki etkisini ölçmek amaçlanmıştır. Özellikle salgın döneminde uzun saatler çalışan sağlık çalışanlarının yaşadıkları iş doyumu ve iş yaşam dengesine vurgu yapılması bu çalışma ile planlanmaktadır. Bu probleme bağlı bu araştırmanın amacı uzun saatler ve vardiyalı çalışmanın yarattığı etkileri iş doyumu ve iş yaşam dengesi üzerinden incelemektir.

Alt Problemler

1. Sağlık sektöründe vardiyalı çalışma, iş doyumu üzerinde çalışanların cinsiyetlerine göre farklıdır.
2. Sağlık sektöründe vardiyalı çalışma, iş-yaşam dengesi üzerinde çalışanların cinsiyetlerine göre farklıdır.
3. Vardiyalı çalışan ve vardiyalı çalışmayan sağlık sektörü çalışanlarının iş yaşam dengeleri farklıdır.
4. Vardiyalı çalışan ve vardiyalı çalışmayan sağlık sektörü çalışanlarının iş doyum düzeyleri farklıdır.
5. Sağlık çalışanlarının iş yaşam dengesi üzerinde iş doyumunun pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.
6. Çalışma yılının artışıyla iş yaşam dengesi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
7. Mesai süresi arttıkça iş doyum düzeyi azalır.
8. Salgın döneminde fazla mesaiye çağrılmayan sağlık çalışanlarının iş doyumları daha yüksektir.

Çalışma İstanbul'da bulunan özel ve devlet hastanesinde görevli toplam 256 sağlık çalışanı üzerinde 2020 yılının ikinci yarısında yapılmıştır. Katılan gruptan 131 kişi devlet çalışanı olup, 125 kişi özel kurum çalışanıdır. Katılanlardan 152 kişi kadın olup 104 kişi erkektir. Gündüz çalışma grubu; sürekli gündüz çalışan gece çalışmayan, gece çalışma grubu; sürekli gece çalışan, vardiyalı çalışma grubu ise 8-12 saatlik döngülerle gece ve gündüz çalışanları tanımlamak için kullanılmıştır. Minnesota iş doyum ölçeği ve iş yaşam dengesi ölçekleri kullanılarak değerlendirilmeler yapılmıştır. Çalışma etik kurul tarafından onaylanmış olup anket yolu ile katılımcılara ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Bu form araştırmacı tarafından hazırlanmış olup, katılımcıların sosyo-demografik verilerini ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılanlara; cinsiyet, yaş, çalışma süresi, öğrenim durumu, meslek, haftalık çalışma saati gibi sorular yöneltilmiş olup, toplam 12 sorudan oluşmaktadır.

Minnesota İş Doyumu Ölçeği: Sağlık sektöründe çalışan kişilerin iş doyumlarını ölçmek amacıyla Minnesota İş Doyumu Ölçeği (Minnesota Job Satisfaction Questionnaire) kullanılmıştır. Dawis ve arkadaşları tarafından 1967 yılında geliştirilen bir ölçek olup, 1985 yılında Türkçe uyarlaması Baycan tarafından yapılmıştır. Ölçeğin uzun formu 100 soruyu içerirken kısa formu 20 soruyu içermektedir. Çalışmada pratik olması açısından 20 sorulu kısa form olan beşli Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçekte yer alan her soruda kişinin memnunluk durumunu ifade eden “hiç memnun değilimden çok memnunum” a kadar toplam beş seçenek yer almaktadır. Bu ölçek ile genel doyum, içsel doyum ve dışsal doyum ölçülmektedir. İçsel doyum kategorisindeki maddeler başarı, sorumluluk, işin kendisi, yaratıcılık gibi faktörlerden oluşmaktadır. Dışsal doyum kategorisindeki maddeler, kurum politikası, kişiler arası ilişkiler, yönetici, ücret gibi faktörlerden oluşmaktadır. Genel doyum puanı hesaplanırken, bütün maddelerin puanlarının toplanıp 20’ye bölünmesiyle oluşturulur. İçsel doyum puanı, içsel doyum oluşturan maddelerin toplam puanının 12’ye bölünmesiyle oluşturulurken, dışsal doyum puanı, dışsal doyum oluşturan toplam maddelerin 8’e bölünmesiyle hesaplanır.

İş yaşam dengesi ölçeği: Çiğdem Apaydın (Apaydın 2011) tarafından çalışanların iş ve yaşamları arasındaki dengeyi ölçmek için geliştirilmiştir. 4 boyut ve 20 maddeden oluşan, 5’li Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçeğin, ‘işyaşam uyumu’, ‘yaşamı ihmal etme’, ‘kendine zaman ayırma’, ‘yaşamın işten ibaret olması’ başlıklarında alt boyutları bulunmaktadır. Ölçeğin toplamına ilişkin iç tutarlılık katsayısı, 91’dir. Dört alt boyutun güvenilirlik katsayıları ise; iş-yaşam uyumu .88, yaşamı ihmal etme .81, kendine zaman ayırma .77, yaşamın işten ibaret olması .79 şeklindedir.

Verilerin Analizi

Veri toplama ölçekleri aracılığıyla elde edilen veriler bilgisayar ortamına sayısal ifade olarak girilmiştir. Bu veriler için istatistik paket programı IBM SPSS Statistics 25.0 (IBM SPSS Statistics for Windows, Version 25.0. Armonk, NY: IBM Corp.) kullanılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiştir.

ANALİZ ve BULGULAR

Toplam katılımcı sayısı 256 olup katılımcıların % 59.4’ü kadın, % 40.6’sı erkek olarak dağıldıkları görülmüştür. En çok katılımcı sayısı 85 kişi ile 26-35 yaş arası olup sırasıyla 70 kişi ile 36-45 yaş grubu, 48 kişi ile 46-55 yaş grubu, 34 kişi ile 25 yaş ve altı grup en az katılımcı ise 19 kişi ile 56 yaş ve üzerinde olan kişilerden oluşmaktadır.

İlköğretim mezunu katılımcıların oranı % 5.5, sırasıyla Lise mezunu % 14.8, Ön Lisans mezunu % 24.6, Lisans mezunu % 25, Yüksek Lisans/Doktora mezunu % 30.1’dir. Eğitim bilgilerine göre katılımcıları sıraladığımızda ön lisans ve lisans mezunlarının birbirine yakın sayıda “63-64” oldukları gözükürken, 77 kişi yüksek lisans/doktora mezunu olup, en az katılımcı sayısı 14 kişi ile ilköğretim mezunları arasında yer almaktadır.

Katılımcılardan hasta bakıcı/porter olarak çalışan oranı % 9.4, sırasıyla hemşire % 36.7, doktor % 23.8, sağlık teknisyeni % 30.1 kişidir. Bekar kişi oranı % 40.2, evli kişi sayısı % 59.8’dir.

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Dağılımı

Değişken	Adı	Frekans	(%)
Cinsiyet	Kadın	152	59.4
	Erkek	104	40.6
Yaş	25 yaş ve altı	34	13.2
	26-35 yaş	85	33.2
	36-45 yaş	70	27.4
	46-55 yaş	48	18.8
	56 yaş ve üzeri	19	7.4
Eğitim	İlköğretim mezunu	14	5.5
	Lise mezunu	38	14.8
	Ön Lisans mezunu	63	24.6
	Lisans mezunu	64	25.0
	Yüksek Lisans/Doktora	77	30.1
Meslek	Hasta bakıcı	24	9.4
	Hemşire	94	36.7
	Doktor	61	23.8
	Sağlık teknisyeni	77	30.1
Medeni Durum	Bekar	103	40.2
	Evli	153	59.8

Tablo 2. Demografik Özelliklerin Dağılımı

Değişken	Adı	Frekans	Yüzde (%)
Çalışma şekli	Sürekli gündüz	120	46.9
	Sürekli gece	5	2
	Vardiya değişimli	131	51.1
Çalışma yılı	5 yıldan az	40	15.6
	6-10 yıl	40	15.6
	11-15 yıl	63	24.6
	16-20 yıl	54	21.1
	20 yıldan fazla	59	23.1
Çalışma şeklinin etkisi	Olumlu	61	23.8
	Olumsuz	125	48.8
	Etkilemiyor	70	27.4
Fazla mesai	Evet	130	50.8
	Hayır	49.2	126
Vardiya memnuniyet	Evet	43	20.7
	Hayır	93	36.3
	Bilmiyorum	110	43
Haftalık mesai	40 saat	65	25.4
	60 saat	178	69.5
	60 saat üstü	13	5.1

Çalışma şekli bilgilerine göre katılımcıları sıraladığımızda 131 kişi vardiya dönüşümü şeklinde çalışırken, 120 kişi sürekli gündüz vardiyasında çalıştığını ifade etmiştir. En az katılımcı 5 kişi ile sürekli gece vardiyasında çalıştığını belirtmiştir. Toplam çalışma süresi 5 yıldan az olan kişi sayısı % 15,6, 6-10 yıl olan kişi sayısı % 15,6, 11-15 yıl olan kişi sayısı % 24,6, 16-20 yıl olan kişi sayısı % 21,1, 20 yıldan fazla çalışan kişi sayısı % 23,1 kişidir. Toplam çalışma yılı bilgilerine göre katılımcıları sıraladığımızda katılımcı sayıları birbirine yakın olmakla beraber en yüksek katılımcı 63 kişi ile 11-15 yıl arasındaki katılımcılardan oluşurken, sırasıyla 59 kişi ile 20 yıldan fazla çalışan grubu, 54 kişi ile 16-20 yıl çalışan grubu, 40'ar kişi ile 5 yıldan az ve 6-10 yıl arası çalışan grubu yer almaktadır. Salgın döneminde fazla mesaiye çağrılma durumları hakkında verilen cevaplara bakıldığında cevapların birbirine yakın olduğu görülmektedir. 130 kişi evet şeklinde cevap verirken 126 kişi hayır şeklinde cevap vermiştir. Çalışanların çalışma şekli ve çalışma saatlerinin kişisel yaşamlarına etkisi konusunda olumlu cevap veren kişi sayısı % 23,8, olumsuz cevap veren kişi sayısı % 48,8, etkilemiyor şeklinde cevap veren kişi sayısı % 27,4 kişidir. Çalışma şekli ve çalışma saatlerinin kişisel yaşamlarına etkisi konusunda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında 125 kişi olumsuz etkilediğini ifade ederken, 70 kişi etkilemediğini, 61 kişi olumlu etkilediğini belirtmiştir. Vardiyalı çalışmaktan memnuniyet durumu sorulduğunda 110 kişi bilmiyorum, sırasıyla 93 kişi hayır ve 43 kişi evet şeklinde cevap vermiştir. Haftalık mesai sürelerine verilen cevaplara bakıldığında en yüksek oranla 60 saate kadar çalıştığını ifade eden kişi sayısı 178 olup, sırasıyla 40 saate kadar 65 kişi ve 60 saatten fazla çalışan kişi sayısı da 13 kişidir. Katılımcıların yaklaşık % 70'inin 60 saate kadar çalıştığı göze çarpmaktadır. Çalıştıkları kurum hakkında verilen cevaplarda ise yanıtların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Devlette çalışan kişi sayısı 131 iken, özel kurumda çalışan kişi sayısı 125 kişidir.

Tablo 3. Ölçme Araçlarına Ait Alfa Katsayıları

Ölçek	Faktörler	Cronbach Alfa Katsayısı	p değeri	Ölçeğin Cronbach Alfa Katsayısı
İş-Yaşam Dengesi	İş-Yaşam Uyumu	0,900	<0,001	0,908
	Yaşamı İhmal Etme	0,645	<0,001	
	Kendine Zaman Ayırma	0,687	<0,001	
	Yaşamın İşten İbaret Olması	0,774	<0,001	
İş Doyum	İçsel Doyum	0,900	<0,001	0,934
	Dışsal Doyum	0,886	<0,001	

Tablo 3 incelendiğinde İş-Yaşam Dengesi ölçeği 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Madde 1, Madde 4, Madde 10, Madde 5, Madde 2, Madde 13, Madde 12, Madde 20, Madde 18, Madde 15, Madde 14, Madde 16 ters maddelerdir. İş-Yaşam Dengesi Ölçeğini oluşturan ifadelerle uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda, Cronbach Alfa katsayısı 0,908 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlarından İş-Yaşam Uyumu ölçeğini oluşturan ifadelerin Cronbach Alfa katsayısı 0,900, Yaşamı İhmal Etme ölçeğini oluşturan ifadelerin Cronbach Alfa katsayısı 0,645, Kendine Zaman Ayırma ölçeğini oluşturan ifadelerin Cronbach Alfa katsayısı 0,687, Yaşamın İşten İbaret Olması ölçeğini

oluşturan ifadelerin Cronbach Alfa katsayısı 0,774 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğu gözlenmiştir.

İş Doyum ölçeği 2 alt boyuttan oluşmaktadır. İş Doyum Ölçeğini oluşturan ifadelere uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda, Cronbach Alfa katsayısı 0,934 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlarından İçsel Doyum ölçeğini oluşturan ifadelerin Cronbach Alfa katsayısı 0,900, Dışsal Doyum ölçeğini oluşturan ifadelerin Cronbach Alfa katsayısı 0,886 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet/İş Doyumu

			İçsel Doyum	Dışsal Doyum	İş Doyum Ölçeği
Sürekli Gündüz	Kadın	Medyan	3,4000	2,7500	3,1500
		Min	1,40	1,00	1,70
		Maks	4,40	4,50	4,40
	Erkek	Medyan	3,9000	3,1250	3,6000
		Min	1,30	1,13	1,20
		Maks	4,80	5,00	4,80
p*			<0,001	0,032	<0,001
Sürekli Gece	Kadın	Medyan	2,8000	1,7500	2,2500
		Min	2,70	1,75	2,25
		Maks	2,90	1,75	2,25
	Erkek	Medyan	2,6000	2,0000	2,3000
		Min	2,30	1,75	2,10
		Maks	3,70	3,75	3,75
p*			0,800	0,400	0,999
Vardiya Değişimli	Kadın	Medyan	2,7000	2,0000	2,3500
		Min	1,10	1,00	1,05
		Maks	4,40	4,00	4,05
	Erkek	Medyan	3,1000	2,5000	2,7750
		Min	1,70	1,13	1,40
		Maks	4,50	3,88	3,95
p*			0,044	<0,001	<0,001

* Mann Whitney U testi

Tablo 4'ye göre sürekli gündüz vardiyasında görev yapan erkek katılımcıların iş doyum puanları daha yüksek çıkmıştır. Vardiya değişimi ile çalışan katılımcılar arasında yine erkek katılımcıların iş doyum puanlarının yüksek çıktığı görülmüştür. Bu tabloya göre erkek ve kadın katılımcılara arasında iş doyumunun farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz.

Tablo 5. Cinsiyet/İş Yaşam Dengesi

			İş- Yaşam Uyumu	Yaşamı İhmal Etme	Kendine Zaman Ayırma	Yaşamın İşten İbareti Olması	İş Yaşam Dengesi Ölçeği
Sürekli Gündüz	Kadın	Medyan	3,0000	3,3333	3,5000	3,2500	3,2500
		Min	1,33	1,33	1,75	1,00	1,70
		Maks	5,00	4,00	5,00	5,00	4,65
	Erkek	Medyan	3,5000	3,5000	3,7500	3,5000	3,6000
		Min	1,33	2,33	1,25	1,75	2,30
		Maks	5,00	4,83	5,00	5,00	4,85
p*			0,020	0,037	0,006	0,185	0,005
Sürekli Gece	Kadın	Medyan	2,9167	3,3333	3,3750	4,1250	3,3250
		Min	2,00	3,17	2,50	4,00	3,25
		Maks	3,83	3,50	4,25	4,25	3,40
	Erkek	Medyan	3,3333	3,1667	2,7500	3,2500	3,3500
		Min	2,00	2,50	2,00	1,75	1,95
		Maks	3,83	4,17	3,75	3,50	3,55
p*			0,999	0,800	0,800	0,200	0,999
Vardiya Değişimli	Kadın	Medyan	2,1667	2,5000	2,7500	2,5000	2,4000
		Min	1,00	1,00	1,50	1,00	1,30
		Maks	4,33	4,67	4,25	4,50	4,05
	Erkek	Medyan	2,8333	3,0000	3,2500	3,0000	3,0500
		Min	1,33	1,50	1,50	1,25	1,95
		Maks	4,33	4,00	4,75	4,50	3,90
p*			0,022	<0,001	0,001	0,062	0,005

*:Mann Whitney U testi

Tablo 6. Vardiyalı Çalışan

		İş- Yaşam Uyumu	Yaşamı İhmal Etme	Kendine Zaman Ayırma	Yaşamın İşten İbareti Olması	İş Yaşam Dengesi Ölçeği
Sürekli Gündüz	Medyan	3,0000	3,3333	3,5000	3,5000	3,3000
	Min	1,33	1,33	1,25	1,00	1,70
	Maks	5,00	4,83	5,00	5,00	4,85
Sürekli Gece	Medyan	3,3333	3,1667	2,7500	3,5000	3,3500
	Min	2,00	2,50	2,00	1,75	1,95
	Maks	3,83	4,17	4,25	4,25	3,55
Vardiya Değişimli	Medyan	2,5000	2,6667	3,0000	2,7500	2,7500
	Min	1,00	1,00	1,50	1,00	1,30
	Maks	4,33	4,67	4,75	4,50	4,05
p*		0,001	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001

*:Kruskal Wallis testi

Tablo 5'e göre sürekli gündüz vardiyasında görev yapan katılımcıların İş-Yaşam Uyumu, Yaşamı İhmal Etme, Kendine Zaman Ayırma, Yaşamın İşten İbaret Olması Ölçeği, İş Yaşam Dengesi Ölçeği cinsiyete göre fark yoktur.

Vardiya değişimli çalışanların cinsiyete göre İş-Yaşam Uyumu, Yaşamı İhmal Etme, Kendine Zaman Ayırma, İş Yaşam Dengesi Ölçeği cinsiyete göre fark vardır. Bu sonuca göre iş yaşam dengesi ve cinsiyet değişkeni kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 6'e göre iş yaşam dengesi medyan puanları incelediğinde sürekli geceyi çıkardığımızda sürekli gündüz medyan puanı, vardiya değişimliden yüksek çıktığı görülmüştür. Buna göre sürekli gündüz çalışanların iş yaşam denge puanları daha yüksektir.

Tablo 7. İş Doyumu

		İçsel Doyum	Dışsal Doyum	İş Doyum Ölçeği
Sürekli Gündüz	Medyan	3,6000	2,8750	3,3000
	Min	1,30	1,00	1,20
	Maks	4,80	5,00	4,80
Sürekli Gece	Medyan	2,7000	1,7500	2,2500
	Min	2,30	1,75	2,10
	Maks	3,70	3,75	3,75
Vardiya Değişimli	Medyan	2,8000	2,2500	2,5500
	Min	1,10	1,00	1,05
	Maks	4,50	4,00	4,05
p*		<0,001	<0,001	<0,001

* Kruscal Wallis testi

Tablo 7'e göre sürekli Gündüz, Sürekli Gece ve Vardiya değişimli görev yapan katılımcıların İçsel Doyum, Dışsal Doyum ve İş Doyum Ölçeği ortalama medyan puanları vardiyalı çalışma grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($p < 0,001$). Sürekli Gündüz vardiyasında görev yapan katılımcıların İçsel Doyum, Dışsal Doyum ve İş Doyum Ölçeği ortalama medyan puanları diğer vardiya grubunda yer alan katılımcılardan daha yüksektir.

Tablo 8 İş yaşam ve İş Doyumu

		İş-Yaşam Uyumu	Yaşamı İhmal Etme	Kendine Zaman Ayırma	Yaşamın İşten İbaret Olması	İş Yaşam Dengesi Ölçeği
İçsel Doyum	r	,560**	,475**	,559**	,515**	,663**
	p*	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	256	256	256	256	256
Dışsal Doyum	r	,533**	,577**	,572**	,522**	,660**
	p*	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	256	256	256	256	256
İş Doyum Ölçeği	r	,571**	,555**	,606**	,548**	,702**
	p*	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	256	256	256	256	256

* Spearman Korelasyon Analizi

Tablo 8'ya göre katılımcıların iş doyumu arttıkça iş-yaşam dengelerinin de arttığı gözlenmektedir. İş doyumu ile iş-yaşam dengesi arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ilişki vardır.

Tablo 9'ye göre İçsel Doyum Medyan puanları incelendiğinde 40 saate kadar mesaisi olan katılımcıların İçsel Doyum medyan puanı 60 saate kadar ve 60 saatten fazla olan katılımcıların medyan puanından daha yüksek olduğu söylenebilir ($p<0,05$).

Tablo 9. Haftalık Mesai

		İçsel Doyum	Dışsal Doyum	İş Doyum Ölçeği
40 saate kadar	Medyan	3,5000	2,8750	3,2000
	Min	1,30	1,00	1,20
	Maks	4,80	5,00	4,80
60 saate kadar	Medyan	3,1500	2,3750	2,7000
	Min	1,40	1,00	1,40
	Maks	4,50	4,50	4,40
60 saatten fazla	Medyan	2,8000	2,2500	2,4500
	Min	1,10	1,00	1,05
	Maks	4,80	4,75	4,80
p*		0,002	0,003	0,001

*:Kruskal Wallis testi

Tablo 10. Salgın Döneminde Fazla Mesai

		İçsel Doyum	Dışsal Doyum	İş Doyum Ölçeği
Evet	Medyan	3,1000	2,3750	2,7000
	Min	1,10	1,00	1,05
	Maks	4,50	4,50	4,40
Hayır	Medyan	3,3000	2,7500	3,1250
	Min	1,40	1,00	1,70
	Maks	4,80	5,00	4,80
p*		0,010	<0,001	0,002

* Mann Whitney U testi

Tablo 10'e göre salgın döneminde fazla mesaiye çağrılmayan katılımcıların İçsel Doyum, Dışsal Doyum ve İş Doyum Ölçeği ortalama medyan puanları fazla mesaiye çağrılan katılımcılardan daha yüksektir.

Araştırma sonuçlarına göre erkek ve kadın katılımcıların arasında iş doyumunun farklılık gösterdiğini belirtebiliriz. Erkeklerin kadınlardan daha yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni olarak kadınların hem iş hem aile hayatındaki iş yüklerinin fazla olması şeklinde yorumlayabiliriz. İş yaşam dengesi konusunda cinsiyete göre kısmen farklılık oluştuğu için hem kadın, hem erkek sağlık çalışanlarının yoğun çalışma tempoları nedeniyle iş yaşam dengesini kurmakta

zorlandıklarını düşünebiliriz. Vardiya değişimli ve sürekli gündüz çalışanlara baktığımızda iş doyumunu arasında farklılık ortaya çıkmaktadır. Sürekli gündüz çalışanların iş doyumları daha yüksektir. Bunun nedeni olarak gece vardiyası sırasında az personel ile çalışma, yoğun hasta grubu ile ilgilenmek durumunda kalma, uykusuzluğun ve yorgunluğun daha fazla hissedilmesi gibi etkenlerin olduğunu varsayabiliriz. İş doyumunu ile iş-yaşam dengesi arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ilişki olduğu yine bir başka sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşinden doyum alan çalışanın iş-yaşam dengesini daha kolay kurabileceğini düşünebiliriz. Çalışma saatleri açısından bakıldığında 40 saate kadar çalışma süresi olan çalışanların iş doyumunun daha fazla olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan sonuca göre mesai süresi uzadıkça iş doyumunu azalmaktadır. Salgın döneminde mesaiye çağrılmayan kişilerin iş doyumunu daha yüksek çıkmıştır. Salgın dönemi herkes için belirsiz ve riskli dönem olduğu için bu dönemi fazla mesai yapmadan geçiren kişilerin iş doyumunun daha yüksek olduğu düşünülebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gruplar arasındaki cinsiyet, vardiya şekli, mesai süresi, toplam çalışılan yıl gibi faktörlerin iş yaşam dengesi ve iş doyumunda rol oynadıkları görülmüştür. Sürekli gündüz vardiyasında ve vardiya dönüşümlü çalışan erkeklerin iş doyumları kadınlardan yüksek çıkmıştır. Sürekli gündüz vardiyasında çalışan katılımcıların iş yaşam denge puanları vardiya dönüşümlü çalışanlardan yüksek çıkmıştır. Sürekli gündüz vardiyasında görev yapan katılımcıların iş doyum puanları daha yüksek çıkmıştır. Buna göre vardiya değişimli çalışmak iş doyum düzeyini azaltmaktadır. İş doyumunu ile iş-yaşam dengesi arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ilişki olduğu ve katılımcıların çalışma yılı arttıkça iş-yaşam dengelerinin de arttığı gözlenmektedir. Mesai süresinin artışı iş doyumunu azaltmakta olup 40 saate kadar mesai yapanların iş doyum puanlarının diğer katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların yaklaşık % 60'ının kadın olduğu görülmektedir. Erkeklerin iş doyumunu daha yüksekken, iş yaşam dengesinde kadın ve erkekler için kısmen farklılık vardır. İş yaşam dengesinde cinsiyetin etkili olmadığı (Polat, ve diğerleri 2018) tarafından yapılan çalışmada da gösterilmiştir. Cinsiyet değişkeninin iş yaşam dengesinde etkisiz olduğu yine (Babacan 2020) tarafından yapılan çalışmada da ortaya çıkarılmıştır. Cinsiyetin iş doyumunu etkilemesine dair benzer çalışma 2009 yılında (Topçu 2009) tarafından yapılarak, erkeklerin iş doyumunun daha yüksek olduğunu göstermiştir. Sağlık sektöründe kadın çalışan sayısı genel olarak yüksektir.

Vardiyalı çalışanlarda anksiyete arttıkça, depresyon, yetersiz özyeterlilik algısı, stres algısı, tükenmişliğin anlamlı ölçüde arttığı, uyku kalitesinin anlamlı ölçüde bozulduğu ve mesleki tatminin ise anlamlı şekilde azaldığı bulunmuştur. Başka bir çalışma ise vardiyalı çalışan kadın güvenlik görevlilerinin iş yaşam dengesi üzerine yapılmış olup vardiya sonrasında çalışanlar; stres, uykusuzluk, yorgunluk gibi olumsuzlukları yaşadıklarını ifade etmişlerdir (Tatar 2018). Çalışmamıza benzer olarak cinsiyetin iş doyumunu etkilediğini (Kaya 2013) (Sönmez, ve diğerleri 2016) gibi çalışmalar örnek verilebilir.

Çalışma şekli ve çalışma saatlerinin kişisel yaşamlarına etkisi konusunda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında 125 kişi olumsuz etkilediğini ifade ederken, 70 kişi etkilemediğini, 61 kişi olumlu etkilediğini belirtmiştir. Vardiyalı çalışmaktan memnuniyet durumu sorulduğunda 110 kişi bilmiyorum, sırasıyla 93 kişi hayır ve 43 kişi evet şeklinde cevap vermiştir (Ünal 2019). tarafından yapılan çalışmada sağlık çalışanlarına yöneltilen sorular sonucunda çalışanların çoğunun gece vardiyasından sonra uykuya dalmakta problem yaşadığı ve buna bağlı olarak vardiyalı çalışma sonucu uyku düzenleri bozulduğu; gece vardiyasının katılımcıların davranışlarını olumsuz (sinirli/agresif) etkilediği ve gece çalışmasından sonra yorgun ve stresli

olduğu; katılımcıların vardiyalı çalışma sonucu tükenmişlik sendromu yaşadığı ve vardiyalı çalışmanın ruh sağlığı üzerinde olumsuz bir etki yarattığı; katılımcıların gece vardiyasından dolayı hazır gıda kullanımının arttığı ve yemek yeme (öğün) düzeninin bozulduğu; gece vardiyasının sağlık çalışanlarının fiziksel sağlıkları üzerinde olumsuz bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine uzun saatler çalışmanın olumsuz bir etkisi olarak, haftalık 40 saatin üzerinde çalışanların, yüksek alkol ve tütün ürünleri kullandıkları, erkeklerde sağlıksız kilo alımı kadınlarda ise depresyonun ortaya çıktığı görülmüştür (Popomaronis, 2020). 2017 yılında psikiyatri servisinde görevli hemşirelerin iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin incelendiği araştırmada gece vardiyasında çalışan hemşirelerin iş doyum oranlarının düşük olduğu bulunmuş olup, çalışmamıza benzer sonuçlar ortaya çıkarılmıştır (Kemeröz, 2017). Yine yapılan bir diğer çalışmada vardiyalı çalışma sisteminde çalışma saatlerinin uzun olması veya gece vardiyasında çalışmaya ilişkin olumsuzluklardan dolayı kadın güvenlik görevlilerinin büyük çoğunluğu çeşitli sağlık problemleri ile karşılaşmaktadır. Bu problemlerin başında; yorgunluk, uykusuzluk gibi fizyolojik sorunlar gelmektedir (Tatar, 2018). Vardiyalı çalışanlarda depresyon, anksiyete, stres algısı ve tükenmişlik ortalama puanlarının daha yüksek, uyku kalitesinin daha bozuk, mesleki tatminin ise daha az olduğu 219 sağlık personeli üzerinde yapılan bir diğer çalışmada (Geniş, 2017) tarafından saptanmıştır. Vardiyalı çalışmanın olumlu etkisi ise yirmi kadın güvenlik görevlisi üzerinde yapılan nitel çalışmada kullanmış oldukları izin günleri olarak tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak, kadın güvenlik görevlilerinin çoğu izin günlerine göre günlük hayatlarını programladıklarını ifade etmişlerdir (Tatar, 2018).

Araştırma sonucuna göre vardiyalı çalışan ve çalışmayan sağlık çalışanlarının iş yaşam dengelerinin farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Vardiyalı çalışmayan grubun iş yaşam denge puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Vardiyalı çalışmak iş yaşam dengesini olumsuz anlamda etkilemektedir. İş aile çatışmasını doğrudan etkileyen faktörlerin; haftada toplam çalışılan süre, mesai sıklığı ve miktarı, vardiyalı çalışma sistemi gibi nedenlerin olduğu tespit edilmiştir (Greenhaus ve Beutell, 1985; Voydanoff, 1988; Netemeyer ve McMurrian, 1996). Yapılan birçok çalışma ise iş aile çatışmasına sebep olarak vardiyalı çalışmayı göstermektedir (Greenhaus ve Beutell 1985; Voydanoff, 1988; Kinnunen ve Mauno 1998; Grzywacz, 2006). Hemşireler üzerindeki çalışmada aylık ortalama mesai saati olarak çok fazla çalıştığını düşünen hemşirelerin iş yaşam uyumu en düşük düzeyde bulunmuştur ve kendine en az zaman ayırabilen hemşireler oldukları saptanmıştır (Babacan, 2020). Normalin üzerinde çalışma iş aile çatışmasına, rol performansında yetersizliğe sebep olmakta ayrıca tükenmişlik riskinin de artmasına neden olmaktadır (Bilazer vd., 2008). Araştırmanın bir diğer sonucuna göre çalışma yılı arttıkça iş yaşam dengesinin arttığı görülmüştür. Toplamda 20 yıl ve üzeri çalışan kişilerin iş yaşam denge puanları diğer katılımcılardan yüksek çıkmıştır. Bunun sebebi olarak kıdemi fazla olanların daha gerçekçi bakış açısına sahip olmaları, kişisel tecrübelerine göre gerçeğe daha yakın beklenti sahibi olmaları ve kurumun kaynaklarına ilişkin beklentilerinin daha az olması ile açıklanabilir (Cordes ve Dougherty, 1997). Başka bir çalışmada ise iş aile çatışmasının en fazla 6-11 yıl ile 12-17 yıl arasındaki çalışan hemşirelerde yaşandığı bulunmuştur (Gürel, Özsoy ve Renginar, 2017). Hemşirelerle yapılan diğer bir çalışmada ise mesleki çalışma süresi arttıkça iş aile çatışmasının azaldığı görülmüştür (Polat vd., 2018). Araştırmamızı destekleyen bir başka bulguda Norveç'te 2095 hemşire ile yapılan çalışmadır. Çalışma sonucuna göre yaş ilerledikçe iş doyumunun yükseldiğine ulaşılmıştır (Bjork, 2007). Farklı sonuç ortaya koyan bir başka çalışmada ise hemşirelerin yaşı arttıkça iş yaşam çatışmasının arttığı ortaya çıkarılmıştır (Yıldırım, Öner ve Yenihan 2014).

Çalışmada bazı sınırlılıklar dikkat çekmektedir. Araştırmanın örneklemini İstanbul ili ile sınırlı kalmıştır. Farklı iller araştırmaya dâhil edilerek bulguların genellemesinde kısıtlama olmadan

örneklem yöntemiyle tekrarlanabilir. Daha büyük gruplar ve farklı nitelikteki sağlık çalışanları dahil edilerek araştırmalar yapılabilir.

Sonuç olarak, vardiyalı ve uzun saatler çalışmanın iş yaşam dengesi ve iş doyumunu üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Buna bağlı olarak kurumların çalışanların iş yaşam dengelerini sağlamalarına yardımcı olacak uygulamalar sunması önem taşımaktadır. Özellikle sağlık personelinin iş yaşam dengesi ve iş doyumunun yüksek olması tüm toplum için fayda sağlayacaktır. Mesai süresi olarak 40 saatin altında çalışanların iş doyumunu daha yüksek çıktığı için kurumun mesai saatlerini azaltıcı politikalar geliştirmesi gerekebilir. Çalışma saatlerinin düzenlenmesi, vardiyalı çalışan kişilere sosyal hayatlarının planlanması konusunda destek olunması, örgüt tarafından çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi öneriler yararlı olacak olup vardiyalı çalışmanın neden olduğu durumların belirlenmesi bu çalışma gibi yeni araştırmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Apaydın, Ç. (2011). *Öğretim Üyelerinin İşe Bağlılık Düzeyleri ile İş-Yaşam Dengesi ve İş-Aile Yaşam Dengesi arasındaki İlişki. Doktora Tezi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Babacan, B. (2020). *Yoğun Bakım Hemşirelerinin İş Yaşam Dengelerinin İncelenmesi.* İzmir: Ege Üniversitesi Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı.

Bilazer, F., Konca, G., Uğur, S., Uçak, H., Erdemir, F., ve Çıtak, E. (2008). *Türkiye’de Hemşirelerin Çalışma Koşulları.* Ankara: Türk Hemşireler Derneği Yayınları.

Bjork, I. (2007). Job Satisfaction in Norwegian Population of Nurses: A Questionnaire Survey. *International Journal of Nursing Studies*, 44(5), 747-757.

Cordes, C., and L. Dougherty, T. W. (1997). Patterns of Burnout Among Managers and Professionals: A Comparison of Models. *Journal of Organizational Behavior*, 18(6), 685-701.

Ebling, M., and Carlotto, M. S. (2012). Burnout syndrome and associated factors among health professionals of a public hospital. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*, 34(2), 93-100.

European Agency for Safety and Health at Work. (2014). Retrieved from The Business Case for Managing Stress and Psychosocial Risks: <https://healthy-workplaces.eu/en/about-topic/business-case>, Erişim tarihi 01/09/2020.

Frone, M., and Mary, C. (1992). Prevalence of Work-Family Conflict: Are Work and Family Boundaries Asymmetrically Permeable? *Journal of Organizational Behavior*, 13(7), 728-729.

Geniş, B. (2017). *Sağlık Çalışanlarında Vardiyalı Çalışma Sisteminin Uyku Kalitesi, Fiziksel Hastalıklar, Ruhsal Durum ve Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkileri Uzmanlık Tezi.* Ankara.

Greenhaus, J., and Beutell, N. J. (1985). Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *The Academy of Management Review*, 10, 76-88.

Grzywacz, J. G. (2006). Quantifying Work-Family Conflict Among Registered Nurses. *Research in Nursing & Health*, 29(5), 414-426.

Guest, D. E. (2002). Perspectives on the study of work-life balance. Retrieved from Social Science Information: https://www.researchgate.net/profile/David_Guest2/publication/249732902_Perspectives_on_the_Study_of_Work-Life_Balance/links/58e2479caca272059ab4168a/Perspectives-on-the-Study-of-Work-Life-Balance.pdf Erişim tarihi 01/10/2020

Gürel, S., Özsoy, S., ve Renginar, D. Ö. (2017). Aile Sağlığı Merkezlerinde Çalışan Evli Hemşirelerin İş-Aile Çatışma Düzeyini Etkileyen Faktörler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3, 150-155.

<https://www.cdc.gov/niosh/docs/99-101/pdfs/99-101.pdf>. (2014). *Stress at Work*. National Institute for Occupational Safety and Health: <https://www.cdc.gov/niosh/docs/99-101/pdfs/99-101.pdf> Erişim tarihi 01/10/2020

Joseph, Bobby and Joseph, Merlyn. (2016). The health of the healthcare workers. *The Indian Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 20(2), 71-72.

Kaya, A. (2013). *Antalya il merkezi hastanelerindeki yönetici hemşirelerin profesyonel değerler algısı ile iş doyum düzeylerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kaya, F., ve Oğuzöncül, A. F. (2016). Birinci Basamak Sağlık Çalışanlarında İş Doyumu ve Etkileyen Faktörler. *Dicle Tıp Dergisi*, 43(2), 248-255.

Kemeröz, K. H. (2017). *Psikiyatri kliniğinde çalışan hemşirelerde iş doyumunu, tükenmişlik düzeyi ve ilişkili değişkenlerin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kinnunen, U., and Mauno, S. (1998). Antecedents and Outcomes of Work-Family Conflict Among Employed Women and Men in Finland. *Human Relations*, 51(2), 155-177.

Netemeyer, R., G., B. J., and McMurrian, R. (1996). Development and Validation of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410.

Özkul, K. (2015). *Mobbingin İş Doyumuna Etkisinin Demografik Özellikler Çerçevesinde İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi / Sağlık Bilimleri Enstitüsü / Disiplinlerarası Adli Bilimler Anabilim Dalı / Adli Psikoloji Bilim Dalı.

Polat, Ş., Kutlu, L., Ay, F., Erkan, A. H., ve Doğrusöz, A. L. (2018). Bir üniversite hastanesindeki hemşirelerde iş-aile çatışması ile örgütsel sessizlik ve sosyal destek algısı arasındaki ilişkiler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(10) 195-204.

Popomaronis, T. *Science Says You Shouldn't Work More Than This Number of Hours a Week Working too much can be counterproductive and even hazardous to your health. You've been warned*. Retrieved from INC Best Workplaces: <https://www.inc.com/tom-popomaronis/science-says-you-shouldnt-work-more-than-this-number-of-hours-a-day.html>, Erişim tarihi 02/10/2020

Quick, J. C., Nelson, J. D., and Hurrell, D. L. (1997). *Preventive Stress Management in Organizations*. Washington DC: American Psychological Association.

Rotondo, D. M., Carlson, D. S., and Kincaid, J. F. (2003). Coping with multiple dimensions of work-family conflict. *Personnel Review*, 32(3), 275-296.

Sönmez, B., Sönmez, Ö., Diren, O., ve Öksüz, E. (2016). Ankara'da radyoloji teknisyenlerinin iş doyumunu ve tükenme durumları: Kesitsel bir çalışma. *Eurasian Journal of Family Medicine* 5(1), 25-32.

Tatar, T. (2018). *Vardiyalı Çalışmanın Kadın Çalışanların İş-Yaşam Dengesi Üzerine Etkisi: Sakarya İli Güvenlik Sektöründe Bir Araştırma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri.

Topçu, M. Ü. (2009). *Malatya İl Merkezinde Çalışan Sağlık Personelinin İş Doyumu ve Etkileyen Faktörler*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Ünal, E. (2019). *Vardiyalı Çalışmanın Sosyolojik Analizi: Ceyhan Sağlık Çalışanları Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Öme Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Voydanoff, P. (1988). Work Role Characteristics, Family Structure Demands and Work/ Family Conflict. *Journal of Marriage and the Family*, 50(3), 749-761.

Yıldırım, S., Öner, M., ve Yenihan, B. (2014). Hemşirelerin İş-Aile Çatışması ve Yaşam Tatmini Düzeyleri: Demografik Özellikler Açısından Bir Değerlendirme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 165-182.

Yılmaz, A. and Ekici, S. (2006). Örgütsel Yaşamda Kamu Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynakları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1-19.

Yüksel, İ. (2005). İş-Aile Çatışmasının Kariyer Tatmini, İş Tatmini ve İş Davranışları ile İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 301-314.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Gümrük Kanunu'nda Sorumluluk Halleri

Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Gaziantep, e-posta: lamiha.ozturk@hku.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9724-5060>

Öz

Bu çalışmanın amacı, 4458 Sayılı Gümrük Kanununun Gümrük yükümlülüklerinin gerçekleştiği durumları betimlemektir. Bu amaç doğrultusunda, ilgili kanunun, Gümrük yükümlülüğü başlığı altında dokuzuncu kısımda yer alan maddeler incelenmiştir. Ayrıca, Gümrük yükümlülüğünün doğması ile birlikte işlenen olası Gümrük kabahatleri çerçevesinde Kabahatler kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Anayasa ile ilişki olan durumlar üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda karşılaştırmalı hukuktaki gerçek ve tüzel kişilerin Gümrük ve Kabahatler hukuku çerçevesinde kanunların uyumu açısından öneriler sunulmuştur. Çalışmanın neticesinde, Gümrük beyanın sorumlu kişiyi belirlemek için esas alındığı gözlemlenmiştir. Gümrük yükümlülüğünün doğması ile birlikte, sorumluluğun beyan veren şahısta veya tüzel kişiliğinde olduğu anlaşılmaktadır. 4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nda, beyan sahibi gümrük vergilerinden sorumlu gerçek veya tüzel kişi olarak karşımıza çıkmaktadır ve sorumlu kişilerden para cezası tahsil edileceği veya tüzel kişi olma durumunda idari cezada uygulanabileceği anlaşılmaktadır. Gümrük Beyanını gerçekleştiren kişi veya temsilen başkasının adına beyanda bulunan dolaylı kişiler ve doğrudan tüzel kişilerde Gümrük vergilerini kısmen veya tamamen tahsil edilememesinden de sorumlu tutulmaktadırlar. Fakat, Kabahatler Kanununun bu maddesi ile Anayasanın ilgili maddesinde ve genel olarak Türk Ceza Hukuku bakımında uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Tüzel kişiliğine kesinleşen para cezasının ödenmediği durumlarda ise yaptırımların kime uygulanacağı belirsizliğini korumaktadır. Bu anlamda, kanunların uyumu açısından ve doğabilecek uyuşmazlıkların önüne geçebilmek adına Kabahatler kanununun revize edilmesi önerilmektedir veya Anayasanın konu ile ilgili maddesinin tekrar düzenlenmesi planlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Kanunu, Kabahatler Kanunu, Gümrük Beyanı, Yükümlü, Sorumluluk.

Makale Gönderme Tarihi: 18.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 02.04.2021

Önerilen Atf:

Öztürk, L. (2021). Gümrük Kanunu'nda Sorumluluk Halleri, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4): 326-334.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2021, 4(4): 326-334. DOI:10.26677/TR1010.2021.710
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

The Provisions Relating to The Liability of The Parties Under Turkish Customs Law

Assistant Prof. Dr. Lamiha ÖZTÜRK, Hasan Kalyoncu University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Gaziantep, e-mail: lamiha.ozturk@hku.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9724-5060>

Abstract

The purpose of this study is to describe, within the framework of Law number 4458 relating to customs codes, the situations in which agents have customs obligations. In this perspective, articles relating to taxpayers' obligations under the customs law are examined. In this context, proposals have been presented in terms of harmonization of legislation in the context of customs law and crimes of natural and legal persons in comparative law. With the birth of the customs obligation, it is understood that the responsibility lies with the declaring person or the legal entity. They are also held responsible for the inability to collect customs taxes partially or fully from the person who made the customs declaration or from indirect persons and representative legal entities who represent on behalf of someone else. However, it is understood that this article of crimes is not in conformity with the relevant article of the Constitution and in terms of Turkish criminal law in general. Furthermore, in cases where the final fine is not paid by legal personality, it is not clear to whom the sanctions will be applied. In this sense, the law on crimes must be revised in order to comply with the laws and to prevent any dispute that may arise, or it should be planned to reorganize the relevant article of the Constitution.

Keywords: Customs Law, Law of Misdemeanors, Customs Declaration, Debtor, Liability.

Received: 18.12.2020

Accepted: 02.04.2021

Suggested Citation:

Öztürk, L. (2021). The Provisions Relating to The Liability of The Parties Under Turkish Customs Law, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(4): 326-334.

© 2021 Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesiyle 19.07.1972 tarihinde yürürlüğe giren 1615 sayılı Gümrük Kanununun Avrupa Birliği (AB) Gümrük kodu ile uyumlu olması gerekçesi ile revize edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda, Gümrük Birliğine uyum sağlayabilmek adına 1615 Sayılı Gümrük Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır¹ ve 4458 Sayılı Gümrük Kanunu 27.10.1999 tarihinde kabul edilmiş, 05.02.2000 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. 4458 Sayılı Gümrük Kanununun ilk maddesinde, diğer tüm mevzuatlarda olduğu gibi, kanunun amacı açıklanmaktadır. Gümrük Kanununun amacı: "Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Bölgesine giren ve çıkan eşyaya ve taşıt araçlarına uygulanacak gümrük kurallarını belirlemektir"². Anlaşıldığı üzere, Gümrük Kanunu bir uyum yasasıdır (Ürünal, 2016:27). Bu anlamda, Gümrük rejimleri de revize edilmiştir (Ufuk, 2013:14). Ocak 1990'dan bu yana, kamu düzeninin muhafaza edilmesi, sağlık ve/veya ulusal güvenlik nedeniyle istisnalar dışında ithal edilecek eşyalar için idari prosedürler önemli ölçüde basitleştirilmiştir. 1996 yılından bu yana, Avrupa menşeli ürünler, AB ile Türkiye arasında imzalanan Gümrük Birliği nedeniyle gümrük vergilerinden muaf tutulması söz konusudur. Gümrük vergileri ve ithalat vergileri AB ile Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle, Avrupa Birliği ülkelerinde niceliksel kısıtlamalar olmaksızın serbestçe hareket etmekte ve AB ve EFTA'dan gelen sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri üzerindeki gümrük vergilerinin büyük çoğunluğu yüzde 10'dan yüzde 0'a çekilmiştir. Gümrük Birliği çerçevesinde Türkiye ile Gümrük Birliğine dahil olan ülkeler ile ortak Ticaret politikası belirlenmiştir. Bu bağlamda, ithal edilecek ürünün niteliğine göre farklı izinler ve prosedürler getirilmiştir. Örneğin, özellikle üçüncü ülkelerden tekstil ürünlerinin ithalatı konusunda kotalar belirlenmiştir (Çoklu elyaf anlaşması). Farmasötik ürünlerin ve bazı kozmetik ürünlerin ithalatı Sağlık Bakanlığınca verilen izin belgesi ile mümkün olmaktadır. Tüm Gıda ve tarımsal ürünlerin ithalatı ise, Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı tarafından verilen bir sağlık kontrol sertifikası ile gerçekleştirilmektedir. Alkol ithalatçıları ise, TADK (Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı) tarafından verilen bir ithalat uygunluk belgesi almalıdırlar. 31 Aralık 2007 tarihli Resmî Gazetesinde (No. 26743) yayınlanan düzenlemelere göre, ithalatçılar çevreye zararlı olduğu düşünülen tüm malzemeler (özellikle kömür, linyit, petrol, arsenik, cıva, sülfürler ve kurşun karbonatlar, florlu hidrokarbonlar, diğer kimyasallar ve metal atıkları) için Çevre Bakanlığı'ndan bir kontrol sertifikası almalıdırlar. Metal ve kıymetli taş ithalatı sadece Merkez Bankası (Merkez Bankası, 93/4143 sayılı kararname, 21 Mart 1993) yetkisi altındaki bankalar ve sadece İstanbul Altın Borsası üyeleri tarafından yapılmaktadır. Son olarak, sadece Kızılay Derneği tıbbi amaçlı X-ışınları cihazları ithal etmeye yetkilidir. Anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin Gümrük Birliğine üye olmasıyla birlikte gümrük yükümlülüklerinde önemli katkı sağlamış ve Avrupa Birliği Gümrük Kodu ile uyumlu bir hale getirilmiştir (Çelikkaya, 2001) 4458 sayılı Gümrük Kanuna ek olarak 07.10.2009 tarihinde 27369 Sayılı Resmî Gazetesinde Gümrük Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Söz konusu yönetmelik, Gümrük Kanununun düzenlenmesini öngördüğü konuları düzenlemek ve uygulamaya yön verecek hususlara açıklık getirmek amacı ile gümrük işlemlerine ilişkin usul ve esasları açıklamaktadır. 4458 Sayılı Gümrük kanunu yürürlüğe girdiği tarihten bu yana yirmi dört kez ek yapılmış veya değişikliğe uğramıştır. Gümrük Kanunu on üç kısımdan ve 248. maddeden oluşmaktadır. İlk maddesine amacı, ikinci maddesine ise kapsamı açıklanmaktadır. Üçüncü maddesinde ise tanımlara yer verilmiştir. Bu bağlamda, 3. maddenin 8'inci fıkrasının b. bendinde "Gümrük yükümlülüğü" deyimini, yükümlünün gümrük vergilerini ödemesi zorunluluğunu olarak tanımlanmaktadır. 4458 Sayılı Gümrük Kanununun 3. maddesinin 11. fıkrasında ise "Yükümlü" deyimini, gümrük yükümlülüğünü yerine getirmekle sorumlu bütün kişileri ifade ettiği belirtilmektedir. Bu çalışmanın amacı, 4458 Sayılı Gümrük Kanununun Gümrük

¹ Gümrük Kanununun. 1999. 246. madde

² GK,1999. 1. madde

yükümlülüklerinin gerçekleştiği durumları betimlemektir. Bu amaç doğrultusunda, ilgili kanunun, Gümrük yükümlülüğü başlığı altında dokuzuncu kısımda yer alan maddeler incelenecektir (181. ile 194'üçü maddeler).

YÖNTEM

Çalışmanın amacına yönelik nitel araştırma türü olan belge/doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, değerlendirmesi ve raporlaştırılması sosyal bilimler tarafından sıkça kullanılan ve önemli bir yere sahip olan nitel araştırma tekniğidir (Sözer, 2014; Kıral, 2020). Söz konusu yöntem çerçevesinde, 4458 Sayılı Gümrük Kanununun Gümrük yükümlülüğü başlığı altında dokuzuncu kısımda yer alan maddeler (181. ile 194'üçü maddeler), Gümrük Yönetmeliği ve Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu incelenecek ve değerlendirilecektir.

BULGULAR

Gümrük Yükümlülüğü

Dokuzuncu Kısımın, birinci bölümü, Gümrük yükümlülüklerin doğması adlı başlığı altında, ilk maddeler (4458 Sayılı Gümrük Kanununun, 181.-187. maddeler) ithalat gümrük yükümlülükleri ile başlamaktadır. Bu bağlamda, İthalatta gümrük yükümlülüğü kapsamında ithalat vergilerine tabii olan eşyaların gümrük yükümlülükleri başka bir deyişle gümrük vergilerinin tamamen veya kısmen ödenmemesi durumunda sorumluluk halleri açıklanmaktadır. İthalat vergilerine tabii olan eşyaların T.C Gümrük bölgesine kanuna aykırı olarak giriş yapması durumunda a) söz konusu eşyanın gümrük bölgesine girişini gerçekleştiren kişi veya kişiler b) eşyanın girişine iştirak eden Kişi veya kişiler, c) eşyanın gümrük bölgesine girişinin kanuna aykırı olduğunu bilen veya bilmesi gereken kişiler son olarak da d) söz konusu eşyayı satın alan, elinde bulunduran, satın aldığı anda eşyanın kanuna aykırı olarak bölgeye gireceğini bilen kişiler gümrük vergilerinden sorumlu tutulmaktadır. İthalat vergilerine tabii eşyanın gümrük bölgesinden çıkışı da kanuna aykırı olarak gerçekleşmesi durumunda eşyayı gümrük gözetiminden çıkaran veya çıkarıldığını bilen gümrük gözetiminden çıkarılarak ürünü satın alan ve eşyanın geçici depolamasında sorumlu olan kişiler gümrük vergilerinden sorumlu tutulur. İthalat vergilerine tabii eşyanın gümrük bölgesine girişi/çıkışı dışında kanuna aykırı olarak tüketilmesi veya kullanılması da gümrük yükümlülüğünü getirmektedir. Yukarıdaki paragrafta belirtildiği gibi söz konusu eşyanın kanuna aykırı olarak tüketilmesinde veya kullanılmasında bilgi sahibi olan kişiler sorumludur. Gümrük idarelerinde kaybolan veya kaybı kanıtlanamayan eşyanın gümrük idarelerince bilinen en son kullanıcısı gümrük vergilerini ödemekle yükümlüdür. Özkan ve Ercan'ın (2015) belirttiği gibi "İthalatta gümrük yükümlülüğü; ithalat vergilerine tabi eşyanın serbest dolaşıma girişi ve ithalat vergilerine tabi eşyanın ithalat vergilerinden kısmi muafiyet suretiyle geçici ithali, için verilecek gümrük beyannamesinin tescil tarihinden itibaren başlar" (Özkan ve Ercan, 2015). 4458 Sayılı Gümrük Kanununun 188. ile 190. maddeler ise ihracat vergilerine tabii olan eşyaların gümrük yükümlülükleri ile devam etmektedir. Bu bağlamda, ihracat vergilerine tabii eşyaların T.C. Gümrük bölgelerinin dışına ihraç edilmesi durumlarında gümrük yükümlülüğü doğmaktadır. İthalat vergilerine tabii olan eşyalarda olduğu gibi bir gümrük beyannamesi kapsamında eşyanın ihraç edilmesi söz konusu olmaktadır. Eğer söz konusu eşyayı gümrük beyannamesi gerçekleştirilmeden gümrük bölgelerinin dışına çıkaran veya çıkarılmasına iştirak eden, çıkarıldığını bilen veya beyanda bulunması gerektiğini bilmesi gereken kişiler gümrük vergilerinden sorumludur. 4458 Sayılı Gümrük Kanununun 191. maddesi ise ithalatı ve ihracatı yasaklanan veya kısıtlanan eşyaların hangi durumlarda gümrük yükümlülüğün doğduğunu açıklık getirmektedir. Bu anlamda, serbest bölgelerde bulunan

ithalat veya ihracat vergilerine tabii olan eşyaların kanuna aykırı olarak tüketilmesi veya kullanılması durumunda gümrük yükümlülüğün doğabileceği ifade edilmektedir. Ancak, kaçakçılıkla Mücadele Kanunu (5607 Sayılı Kanun) kapsamına giren kabahatlerin işlenmesi (narkotik, uyarıcı madde vs. Gümrük bölgelerine girmesi veya çıkması) gümrük yükümlülüğünü getirmediğini fakat 5607 Sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu kapsamında öngörülen yaptırımların ve cezaların uygulanması öngörülmektedir. 11 Nisan 2013 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 5607 Sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu, 4458 Sayılı Gümrük Kanununun çok boyutlu ve kapsamlı bir hal almasına olumlu katkıda bulunmuştur. Böylece, Güncel Gümrük Kanunu konsolide olarak sunulmaktadır. Gümrük vergi yükümlülüğünden sorumlu birden çok kişi olması durumunda söz konusu vergilerin ödenmesinden sorumlu kişiler müşterek ve müteselsilen sorumludur (192. madde). Gümrük yükümlülüğünün başladığı tarih tespit edilemediği durumlarda gümrük idareleri söz konusu eşyanın mevzuatta gümrük yükümlülüğünün başladığı tarihi esas alınmaktadır. İthalat veya ihracat vergilerine tabii olan eşyanın vergi tutarının eksik ödendiği tespit edildiği durumlarda gümrük yükümlülüğünün başladığı tarih esas alınıp ve vergilerin kesinleştiği tarih ile arasındaki süre farkını 6183 sayılı Amme Alacakların Tahsil Usulü Hakkında Kanununun 51. maddesine göre gecikme zammı oranında faiz uygulanacağı belirtilmektedir.

İşletmenin Yükümlülüğü

4458 Sayılı Gümrük kanunu çerçevesinde işletmelerin de yükümlülükleri 218. maddede açıklanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ile diğer ülkeler arasında eşya veya yolcu taşımalarında gerçekleştirilen faaliyetler için gümrük kapılarında ve gümrük gözetimine tabii olan eşya ve kişilerin muhafaza ve birbirine karışmasını önlemeye yönelik her türlü fiziki yapıyı sağlamaları ile yükümlüdürler. Ayrıca gümrük müsteşarlığının talebi üzerine posta idareleri tüm kolilerin muayenesi ve tahlili için gerekli ölçü aletleri ve diğer fiziki altyapıları sağlamakla yükümlüdür. Ek olarak özel antrepo işletmecileri söz konusu iş yerlerinde görevlendirilmesi talep ettikleri gümrük veya gümrük muhafaza memurlarına ödenecek olan ücretleri ve yollukları müsteşarlıkça belirlenir ve peşin olarak gümrük veznesine ödenir. Bu durum posta idarelerinde gümrük kontrollerini ve gümrük işlemleri sebebiyle ihtiyaç duyulan gümrük memurlarına ödenecek ücretler için de geçerlidir.

Gümrük İşlemleri ve Gümrük Beyanın Verilmesi

Gümrük işlemlerin hayat geçirilmesi, gümrük idaresine bilgi vermek ile başlamaktadır (Ufuk, 2013). İlk bilgilendirme, ithalata veya ihracata konu olan eşyanın, asıl taşıyıcı olan işletmenin Türkiye Gümrük Bölgesine varmadan önce 4458 Sayılı Gümrük Kanununun 35. maddesine ve Gümrük Yönetmeliğinin 60. maddesine uygun olarak Giriş Gümrük idaresine özet Beyanda bulunması gerekmektedir. Özet beyanın saklama süresi beş yıldır (Ürünal, 2016). Özet beyanı BİLGE (Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri) adlı online bir platform üzerinden verilmektedir. Bu anlamda, özet beyanı verecek kişi, ilgili uygulama üzerinden bir kullanıcı adı ve şifre oluşturarak kayıt yaptırır ve Gümrük bölgesine girişi veya çıkışı gerçekleşmesi planlanan eşyanın bilgilerini girer³. Eğer özet beyanı gerçekleştirdikten iki yüz gün sonra, eşya henüz Gümrük bölgesine iştirak etmediyse, Gümrük idaresi tarafından özet beyan iptal edilir. Özet beyanı veren kişi, BİLGE sistemi üzerinden özet beyanı sunduğu andan sonra beyan üzerinden herhangi bir

³ Özet Beyanda bulunması gereken bilgiler Gümrük Yönetmeliğinin 10. maddesinde açıklanmaktadır.

değişiklik yapması mümkün olmamaktadır. Fakat Gümrük İdaresinin tespiti veya talebi üzerine beyanı veren kişiden düzeltmeler talep edilebilir. Gümrük Yönetmeliğin 61. maddesinde, özet beyanın zorunlu olmadığı durumlar belirtilmiştir. Bu anlamda, zorunlu olmayan haller oldukça fazladır, örneğin, geçici depolama süresi olmayan yolcu eşyaları, basılı yayınlar, ATA karnesi olan, TIR karnesi ile taşınan eşyaları, Kuvvetlerin Statüsü Hakkında Kuzey Atlantik Anlaşmasına kapsamında 302 numaralı form ile gelen eşyalara vs. işletmenin özet beyanda bulunma yükümlülüğü yoktur. Özet beyan verildikten sonra, ilgili eşyanın Gümrük Bölgesine girişi beklenmektedir. Söz konusu eşyanın Gümrük Bölgesine giriş yapmasıyla birlikte, Gümrük idaresi tarafından varış bildirgesi oluşturulur. İlgili eşyanın Gümrük Bölgesine sunulması sonrasında eşyanın gümrükçe onaylanmış olması beklenmektedir. Söz konusu onay bekleme süresi yirmi ile kırk beş gün arasında teslim şekline göre değişkenlik göstermektedir. Özet beyan ile karşılaştırmak üzere, Gümrük Bölgesi ilgili eşyayı taşıyan taşıttan tahliyesini gerçekleştirir. Ardından ise, üç nüsha boşaltma listesi düzenlenir ve özet beyan ile karşılaştırılır. İki belgenin arasında farklılar olması durumunda, özet beyan fazlalığı veya eksikliği tutanağı düzenlenir ve kovuşturma başlatılır. Özet Gümrük beyanın yanı sıra sözlü ve yazılı gümrük beyannamesinin de hazırlanması söz konusudur. Sözlü Gümrük Beyanı, sözlü beyan formu⁴ düzenlemek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Sözlü beyanın doğruluğu konusunda tereddüdün oluşması durumunda yazılı beyan talep edilebilmektedir⁵. Gümrük Yönetmeliğin 169. maddesi ithal durumunda olan, 170. maddesi ise Gümrük Bölgesinde çıkışı yapılacak olan ve ticari niteliği bulunmayan sözlü beyana tabii olan eşyalar belirtilmektedir (Yeşilova, 2015). Yazılı beyan ise Normal ve Basitleştirilmiş Usul olarak iki farklı şekilde yapılabilmektedir. Normal Usula uygun olarak hazırlanacak yazılı beyanlar 4458 Sayılı Gümrük Kanununun 61. maddesinde açıklanmaktadır. Ayrıca, Gümrük Yönetmeliğin 131. maddesinde birtakım belgelerinde (ATA veya TIR karnesi gibi vs.) Gümrük Beyanı niteliği taşıdığını ve kabul gördüğü ifade edilmektedir.

Gümrük Yükümlülüklerinden Asıl Sorumlu

4458 Sayılı Gümrük Kanununun ithalatta⁶ ve ihracatta⁷ gümrük yükümlülüğünde sorumlu beyan sahibidir, beyanda bulunması beklenen kişi/Tüzel Kişi veya temsil ile başkasının adına beyanda bulunan beyan sahibidir (Özkan ve Ercan, 2015). Gümrük yükümlülüğü (191. maddede belirtilen fiiller dışında) gümrük vergilerinin tamamen veya kısmen ödenmemesinden doğan sorumluluk olarak ifade etmek mümkündür. Beyan sahibi gümrük vergilerinden sorumlu gerçek veya tüzel kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, 4458 Sayılı Gümrük Kanununun 182. maddesinde (b ve c fıkralarında), 189. maddesinde (3. Fıkrasında) ve 236. maddesinde (4. Fıkrası) sorumluluğun beyan sahibi olmayan fakat söz konusu eşyanın Gümrük Bölgesinden izinsiz, kanuna aykırı olarak girmesinden veya çıkmasından haberdar olan kişiler, olaya fiilen iştirak eden şahıslar (Kılıç, 2013:307) ve hak sahibi olmayan (yada hak sahibi olan ama satış limitin aşıldığı durumlarda) şahıslara yapılan satışlardan ilgili işletmenin yöneticileri ve fiilden haberdar olan diğer personele de sorumlu tutulmaktadır (Özkan ve Ercan, 2015). Gümrük vergilerinin ödenmemesinden doğan sorumluluk (başka bir deyişle ortaya çıkan gümrük kabahatinin) ilgili eşyanın gümrük vergileri (eğer uygulanacak ise gecikme zammı oranında faizi ile birlikte) sorumlu kişilerden para cezası olarak tahsil edilebilmektedir (Özkan ve Ercan, 2015). Gümrük vergilerini kısmen veya tamamen tahsil edilememesinden tüzel kişi sorumlu ise para cezası uygulanacağı gibi Kabahatler Kanununun 8. maddesinde Organ veya temsilcinin davranışından

⁴ Gümrük Yönetmeliğin Ek 22 de ilgili formu verilmektedir.

⁵ Gümrük Yönetmeliği, 173. madde, 1. Fıkrası

⁶ 4458 Sayılı Gümrük Kanunu 181. madde/ 2. Fıkrası

⁷ 4458 Sayılı GK, 189. madde/ 3. Fıkrası

dolayı sorumluluk başlığı altında ayrıca idari yaptırımında uygulanabileceği belirtilmektedir⁸. Kabahatler Kanununun bu maddesi ile Anayasanın Suç ve cezalara ilişkin esaslar başlığı altında 38. maddesinde “Ceza sorumluluğu şahsidir” ibaresi ile ve genel olarak Türk Ceza Hukuku bakımında (Aslan, 2010) uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Tüzel kişilere uygulanan ve kesinleşen para cezaların zamanında, kısmen veya tamamen ödenmediği durumlarda sorumluluğun kime ait olduğu ve olası bir durumda hürriyeti bağlayıcı cezaların kime çarpıtılacağı belirsizliğini korumaktadır. Son olarak, 4458 Sayılı Gümrük Kanunu’nun 229. maddesinde, “Gümrük müşavirliğinin bir özel hukuk tüzel kişiliği oluşturularak yürütülmesi halinde, gümrük müşavirlerinin kuracağı tüzel kişiliklere gümrük müşavir yardımcıları da ortak olabilirler. Ancak, gümrük müşaviri ve gümrük müşavir yardımcısı birden fazla tüzel kişiliğe ortak olamaz. Gümrük müşavirliğinin bir tüzel kişilik olması halinde, gümrük beyannamesi veya beyanname kabul edilen diğer belgeler üzerine imzasını atmış olanların vergi kaybına neden olan durumu bildiği veya bilmesi gerektiği hallerde, bunlar gümrük idaresine karşı bağlı oldukları tüzel kişilikle birlikte müteselsilen sorumlu olurlar. Bu hallerde, ilgili gümrük müşavirinin kişisel cezai sorumluluğu saklı kalmak kaydıyla, işlemi yapan kişi ile birlikte tüzel kişilik de gümrük idaresince alınan vergiler ve verilen para cezaları yönünden müteselsilen sorumludur” olduğu belirtilmektedir. Uygulamada, genel olarak, Temsilen başkasının adına beyanda bulunan kişilerin, Gümrük Müsteşarlığı tarafından yetkilendirilmiş gümrük müşavirlerin olduğu görülmektedir. İlgili Gümrük Müşavirlikleri, Temsil yetkisi belgesini ibraz etmekle yükümlüdür (Özdemir, 2011). Temsil yetkisi kapsamı Gümrük Yönetmeliğin 561. maddesinde açıklanmaktadır. Gümrük Kanununun 229. maddesinde belirtildiği üzere, tüzel kişi olarak faaliyette bulunan Gümrük Müşavirliklerinde, gümrük müşaviri ve yardımcısının dışında gümrük beyannamesinde imzası bulunan tüm kişilerinde gümrük yükümlülüğü doğması durumunda müteselsilen sorumlu oldukları vurgulanmaktadır. Ancak, uygulamada, gümrük kabahatinin veya gümrük vergilerin kısmen veya tamamen kaybına sebep olan şahısların ilgili gümrük beyannamesinde imzaları bulunmadığı takdirde ceza sorumluluğundan bahsetmek mümkün olmamaktadır. Gümrük idarelerinde dolaylı ve doğrudan temsil yolu bulunmaktadır. Bu bağlamda, Gümrük Bölgesine gelen veya girişi planlanan eşyanın iş takibi dolaylı temsil ile gerçekleşmesi durumunda⁹ sorumluluk temsilen başkası adına işlem ve beyanda bulunan kişiye aittir (Ayvacı, 2013).

SONUÇ ve ÖNERİLER

1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye’nin Gümrük Birliğine girmesiyle Gümrük Birliğine uyum sağlayabilmek adına 1615 Sayılı Gümrük Kanunu yürürlükten kaldırılmış ve 4458 Sayılı Gümrük Kanunu 05.02.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük Kanunu’na ek olarak, 7 Ekim 2009 tarihinde, 593 maddelik Gümrük Yönetmeliği hayata geçirilmiştir. 4458 Sayılı Gümrük kanunu 3. maddesinde tanımlara yer verilmiştir. Bu bağlamda, 3. maddenin 8’inci fıkrasının b. bendinde “Gümrük yükümlülüğü” deyimini, yükümlünün gümrük vergilerini ödemesi zorunluluğunu olarak tanımlanmaktadır. 4458 Sayılı Gümrük Kanununun 3. maddesinin 11. fıkrasında ise “Yükümlü” deyimini, gümrük yükümlülüğünü yerine getirmekle sorumlu bütün kişileri ifade ettiği belirtilmektedir. Gümrük yükümlülüğün doğması ile birlikte, sorumluluğun beyan veren şahısta veya tüzel kişiliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda, Gümrük Beyanın ve beyan veren kişi/kişilerin önemi ortaya çıkmaktadır. Özet beyanın verilmesi durumunda, Gümrük Bölgesine sunulması sonrasında eşyanın gümrükçe onaylama sürecinin yirmi ile kırk beş gün arasında değişkenlik göstermesi, ticari açıdan önemli bir zaman kaybı ve teslimatın gecikmesine

⁸ 5326 Sayılı Kabahatler Kanunu

⁹ Eşya sahibince verilmiş noter tasdikli vekaletnameyi haiz gümrük müşavirleri yapan (Gümrük Yönetmeliği, 561. madde 3. fıkrası)

veya taraflar arasında mutabık olan teslim zamanına sadık kalamama durumu doğabilmesi anlamına gelmektedir. Ek olarak, düzenlenen boşaltma listesi ile Özet Gümrük beyan formu karşılaştırılması Blockchain teknolojisi ile dağıtık defter teknolojisi sayesinde bu kıyaslama sistematik olarak yapılabilmesi ve tüm paydaşlara eş anlı olarak paylaşılması ve sunulması zaman tasarrufu konusunda ticari işlemlerim gümrükleme işlerinden doğacak zararları minimum seviyeye indirgemeye yardımcı olacaktır. Bu anlamda, Amerika Birleşik Devletlerin Gümrükleri ve sınır koruma idareleri, Singapur ve Hollanda Gümrük idareleri, Rotterdam Limanı gibi önemli kamu kuruluşları söz konusu Blockchain teknolojisinin sunmuş olduğu ticari platformu kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Blockchain teknolojisini sunmuş olduğu dijital platform sayesinde, genel olarak ticarete oluşan engelleri azaltmak, tedarik zincirini verimliliğini artırmak ve izlenebilirlik ilkesi ile görünürlük ve dokümantasyon sorunlarına çözüm getirmektedir. IBM-MAERSK iş-birliğinde doğan Tradelens Blockchain ticari platformun sayesinde gerçekleşen ticari hacmin bir yılda yüzde on beş oranında yükseldiği açıklanmaktadır (Wolrd trade data, 2016). Blcokchain teknolojisine geçiş yapan firmalar ve Gümrük İdareleri evraksız ticaretin temelleri atmış bulunmaktadır.

4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nda, beyan sahibi gümrük vergilerinden sorumlu gerçek veya tüzel kişi olarak karşımıza çıkmaktadır ve sorumlu kişilerden para cezası tahsil edileceği veya tüzel kişi olma durumunda idari cezada uygulanabileceği anlaşılmaktadır. Gümrük Beyanını gerçekleştiren kişi veya temsilen başkasının adına beyanda bulunan dolaylı kişiler ve doğrudan tüzel kişilerde Gümrük vergilerini kısmen veya tamamen tahsil edilememesinden de sorumlu tutulmaktadırlar. Fakat, Kabahatler Kanununun bu maddesi ile Anayasanın 38. maddesinde "Ceza sorumluluğu şahsidir" ibaresi ile ve genel olarak Türk Ceza Hukuku bakımında uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Tüzel kişiliğine kesinleşen para cezasının ödenmediği durumlarda ise yaptırımların kime uygulanacağı belirsizliğini korumaktadır. Güncel Türk Ceza Kanunu kapsamında ise Tüzel kişiye henüz bir ceza uygulanması söz konusu olmamaktadır. Mevcut kanunlar çerçevesinde Tüzel kişiliğin ceza sorumluluğundan bahsetmek olanaksızdır. Bu anlamda, kanunların uyumu açısından ve doğabilecek uyuşmazlıkların önüne geçebilmek adına Kabahatler kanununun revize edilmesi önerilmektedir veya Anayasanın konu ile ilgili maddesinin tekrar düzenlenmesi planlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Aslan, M. Y. (2010). Türk Hukukunda Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu, *Ankara Barosu Dergisi*, 2, 232-246.

Ayvacı, K. (2013). Gümrük Müşavirlerinin Temsil Yetkisi ve Bu Yetkiden Doğan Sorumlulukları, *Lebib Yalkın Dergisi*, 120-121.

Çelikkaya, A. (2001). Türk Gümrük Kanunu'nun Vergilemeye İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kılıç, K. (2013). *Kaçakçılık Suçları, Gümrük Kabahatleri ve Gümrük Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 170-189. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbid/issue/54983/727462>

Özdemir, M. (2011). *Gümrüklerde Uygulanan İdari Para Cezalarının Kabahatler Kanunu Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Özkan, Ö. ve Ercan, T. (2015). Gümrük Kabahatlerinde Sorumluluk Halleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (2), 31-45.

Sözer, A. (2014). Bilim ve Hukuk. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Ali Rıza Okur'a Armağan, 20 (1), 1081-1118. DOI: 10.33433/maruhad.607133

Ufuk, S. (2013). *Gümrük İşlemleri ve Vergilendirilmesi*, Bursa: Ekin Yayınları.

Ürönal. A. A. (2016). *Türkiye'de Dış Ticaret Uygulamalarının Hukuki Analizi: 4458 Sayılı Gümrük Kanunu Özelinde*, Doktora Tezi, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi.

Yeşilova, A. (2015). *Gümrük Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklar ve Hukuki Çözüm Yolları*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Çağ Üniversitesi.

World Bank (2016). *Data Tradecost*. [Online] <https://data.worldbank.org/> [Erişim Tarihi: 10.04.2020].

Mevzuat

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 17863 Sayılı Resmî Gazete, 18/10/1982.

6183 Sayılı Kanun, Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, 6183 Sayılı Resmi Gazete, 28.07.1953.

4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında Karar, 2009/15481, 28431 sayılı Resmî Gazete, 07.10.2009.

Gümrük Kanunu (4458), 23866 sayılı Resmî Gazete, 04.11.1999. (5911 sayılı Kanun ile değiştirilmiş hali)

Gümrük Yönetmeliği, 27369 sayılı Resmî Gazete, 07.10.2009.

Kabahatler Kanunu (5326), 25772 Sayılı Resmî Gazete (Mükerrer), 31/3/2005

Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu (5607), 26479 sayılı Resmî Gazete, 31.3.2007

KAVRAMSAL MAKALE

Türk Sanatında Bir İmge olarak 'Horoz' Sembolü

Dr. Öğr. Üyesi Emre ŞEN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Çankırı, e-posta: sen_emre@msn.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5016-6461>

Şeyma ÇÖLGEÇEN, Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Çankırı, e-posta: symcolgecen@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1699-4188>

Öz

Sanat, tarih öncesi dönemlerde insan eliyle mağara duvarlarına yapılan çizgi ve renklerle hayat bularak, sembollere kavuşmuştur. Dünyaya gözlerini açmasıyla hayat mücadelesine başlayan ve bu sayede sezgileri gelişen insan, hayvansal sembollerle hayvan gücüne ulaşabilme, avlarının bereketli geçmesi gibi istekleri çerçevesinde birtakım ritüeller geliştirmiştir. Sanat eserinin şekil almasında devlet yapısı, coğrafya, inanç ve yaşamsal özellikler rol oynamaktadır. Toplumlar arası da kültür ve sanat alanında etkileşimlerin olması kaçınılmaz bir durumdur. Fakat sanatta özgünlük öncelikle kendi özünü korumak ve bunu taşımakla sağlanabilmektedir. Türk sanatçısı, dünya sanatı içerisindeki yerini, kendi eserlerinde kullandığı simgelerin anlamlarını mitolojik ve dinsel kökenlerini tespit ederek korumuştur. Türk kültüründe hayvan simgeleri ayrı bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda sembolleştirilmiş çok sayıda hayvan figürü bulunmakta ve kullanılmaktadır. Bu figürlerden biri olan 'Horoz' simgesinin uygulandığı alanları açıklayan bu araştırmada farklı bir açı değerlendirilmektedir. "Genel tarama" temel alınarak araştırmada nitelik bakımından araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmış ve Horoz motifinin yeri, resim sanatındaki teması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sanatı, Resim Sanatı, Sembol(ler), Horoz Motifi.

Makale Gönderme Tarihi: 07.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 03.04.2021

Önerilen Atıf:

Şen, E. ve Çölgeçen, Ş. (2021). Türk Sanatında Bir İmge olarak 'Horoz' Sembolü, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4): 335-353.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2021, 4(4): 335-353. DOI:[10.26677/TR1010.2021.711](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.711)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

The 'Rooster' Symbol as an Image in Turkish Art

Assistant Prof. Dr Emre ŞEN, Çankırı Karatekin University, Fine Arts Institute, Çankırı, e-mail: sen_emre@msn.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5016-6461>

Şeyma ÇÖLGEÇEN, MSc. Student, Çankırı Karatekin University, Fine Arts Institute, Çankırı, e-mail: symcolgecen@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1699-4188>

Art has come to life with the lines and colors made on cave walls by human hands in prehistoric times and attained symbols. The human, who started the struggle for life by opening his eyes to the world and thus developed his intuition, developed a number of rituals within the framework of his wishes such as reaching animal power with animal symbols and having his hunts fertile. State structure, geography, belief and vital characteristics play a role in taking the shape of the work of art. It is inevitable to have interactions between societies in the field of culture and art. However, originality in art can be achieved primarily by protecting its own essence and carrying it. The Turkish artist has preserved his place in world art by identifying the meaning of the symbols he uses in his works, by determining their mythological and religious origins. Animal symbols are of particular importance in Turkish culture. In this context, there are many symbolized animal figures and they are used. In this study, which explains the areas where the "Rooster" symbol, which is one of these figures, is applied, a different angle is evaluated. Based on "General scanning", research methods and techniques were used in terms of quality in the research, and the place and theme of the Rooster motif in painting art were examined.

Keywords: Turkish Art, Painting Art, Rooster Motif.

Received: 07.02.2021

Accepted: 03.04.2021

Suggested Citation:

Şen, E. and Çölgeçen, Ş. (2021). The 'Rooster' Symbol as an Image in Turkish Art, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(4): 335-353.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Ülkelerin kültür yapısı, ortaya koyduğu sanat eserlerini etkilemektedir. Sanat eserleri, toplumun yaşamlarının ve görüşlerinin de bir kanıtı olmaktadır. Tarih öncesinde insanlar bilmedikleri bu dünyada, korunmak, hayatta kalmak için mağaralara sığınmaktaydı. O dönemde insanlar etrafındaki birçok varlığa farklı anlamlar yüklemiş, ifade etmek istediği fikirlerini nesnelere ya da canlılar üzerinde duyurma arzusu ile benzetme gayretine girmiştir. Bu düşünceleri belirtmek adına farklı semboller ortaya çıkmıştır. İlk insanlar, yaşamlarını sürdürdükleri mağaraların duvarlarına, duygularını, düşüncelerini sembollerle aktarmayı öğrenmiş, burada birçok 'Hayvan sembolü' kullanmıştır. Günün doğuşunu haber verme, gece uzunluklarının mevsimsel olarak değişimine karşın ötüşünü de ayarlayabilmesi, 'Horoz'u diğer hayvanlardan farklı kılmıştır. Buradaki araştırmamızda temas edeceğimiz 'Denizli Horozu' da uzun ve etkileyici ötüşü ile yaşadığı toplumun kültürel sürecine sağladığı katkının bilinmesi gerekmektedir. Horoz sembolünün Orta Asya Hun Dönemi sanatından günümüze tarihsel değişim ve gelişimlerinin incelenmesi ile bugünün resim sanatının geldiği son durum daha net değerlendirilebilir. Köklü bir geleneğe sahip olan Türkler, bir döneme adını vermiş olan hayvan sembol grubunu oluşturmaktadır. Türk resminde, 'Horoz Sembolü' kullanımı Şamanist inanca dayanmaktadır. Dolayısıyla Türklerin sanatında hayvan sembollerini kavramak adına Şamanist inançta hayvanların ne ifade ettiğini anlamak gerekmektedir. Türklerin inanç sistemini İslamiyet öncesinde Şamanizm oluşturmaktadır.

"Şamanizm'de dünya; yukarı dünya (gök; aydınlık âlem), orta dünya (yeryüzü) ve aşağı dünya (yeraltı) olarak üç parçadan oluşmaktadır. Yukarı dünyayı; Aydınlık Âlemi Tanrı Ülgen ile ona bağlı iyi ruhlar temsil etmektedir. Yeryüzünü, Orta Dünya'yı insanlar oluşturmaktadır. Yeryüzünde, yer ve su Tanrıları da vardır (Şener, 2001: 53)."

"Yeraltı dünyasını Aşağıdaki Dünya'yı Tanrı Erlik ile ona bağlı yardımcı kötü ruhlar oluşturmaktadır (Yörükan, 2016: 56)."

Şamanizm'de Şaman (Kam)'ın görevi Tanrılar ve ruhlar ile insanlar arasındaki iletişimi sağlamaktır. Şaman'ın bazı doğaüstü özellikler taşıdığına inanılmaktadır. Şaman, kendisine ait yöntemler ile eriştiği tarafından iletilmesi halinde, ruhunun gökyüzüne yükselmek, yeraltına inmek ve gittiği âlemlerde dolaşmak için bedeninden ayrıldığını hissettiren hareketler sergiler. Şaman'ın doğaüstü dünya ile ilişkiye geçerek, halkın çeşitli sıkıntı ve isteklerine çare bulmak için yukarı ve aşağı dünya yolculuklarında kendisine, kartal, ördek, kaz, geyik, at, ayı, kurt, horoz, gibi çeşitli hayvanlar yardımcı olmaktadır. Bu hayvanlardan birisi mutlaka Kam'ın koruyucu ruhudur (Çoruhlu, 2007: 67). Horoz, kötü ruhları kovan ve koruyucu olan bir hayvan olarak algılanmaktadır. Genel olarak 'altın tavuk' (ya da horoz) hükmedenin ailesini, 'gümüş tavuk' da hükmedenin ailesinden olmayan üst düzey kişileri temsil etmektedir. Aynı zamanda horoz, barışı simgelemektedir. Horoz sembolünün kuş motiflerinin içerisinde olmasının yanı sıra tavuk ile de eşleştirildiğini görmekteyiz. Tavuk, Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembollerinden birisidir (Çoruhlu, 1998: 168-169; Ögel, 1995: 542). Bu vesileyle horoz ve tavuğu birbirinin eş anlamlısı olarak aktardık. Bu çalışmada, bahsedilen hayvan üslubundan horoz (tavuk) sembolü, inanç ve takvim sisteminde, halı-kilimlerde, dokumalarda, minyatürlerde, antik şehirlerde, halk oyunlarında, türkülerde ve özel olarak horozuyla tanınan Denizli şehri de inceleme konusu olmuştur.

Türklerde hayvanlarla ilgili inanç motifleri, vaktiyle Orta Asya'dan, Anadolu'ya intikal eden Türk nüfusu arasında varlığını koruyabilmiş ve bazı durumlarda yeni inançlara uydurulmuş motifler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu motiflerin tasnifi bizi Budizm, Manihaizm, Zerdüştilik,

Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi vaktiyle Türklerin mensup oldukları çeşitli dinlere götürmektedir. Türklerden söz konusu dinleri kabul edenler olmuş fakat bu hiçbir zaman genele şamil olmamıştır. Çünkü Türkler, İslam dışında temasa geçtikleri dinlerin hiçbirisini, kendi inanç ve kültürleriyle bağdaştıramamıştır (Tümer ve Küçük, 2011: 49).

Horozun, günün doğuşunu muştulama özelliği, İslamiyet'ten sonra daha anlamlı olmuştur. Horoz, İslam dininde ötüşü ile uyuyanları namaza uyandıran bir müezzin olarak görülmekte ve bir hadiste "Horozu lanet etmeyin, çünkü o sizi namaza kaldırıyor" denmektedir. Suyuti'nin aktardığı bir hadis ise "Allah'ın öyle bir horozu vardır ki, iki ayağı yedi yerin altında, başı ise yedi göğe ulaşmış şekildedir. Bu horoz namaz vakitlerinde (Allah'ı) tesbih eder. Yeryüzündeki her horoz da onun tesbihine katılır" şeklindedir (Suphi, 1988: 80).

İslam kültüründe horozun sabahı bildirmesi, en önemli özelliğidir. Horoz, günün ilk ışıklarının bekçisi, sabah namazının davetçisidir. "Horoz, 'Dik' İslam müelliflerine göre, bütün kuşların en şehvetlisi ve çalımıdır" (Bozyiğit, 1996: 124).

Türk Kültür ve Sanatı – Horoz (Tavuk) Sembolü

Tabiatın oldukça hasis davranmış olduğu Orta Asya bozkırlarında en eski Türk lehçesini konuşan toplulukların sanatları ile ilgili bulguları kısaca belirtmek suretiyle, Orta Asya kazılarında gün ışığına çıkan resim ve heykel sanatımızın ilk mahsullerinde, atlı kültür mensubu atalarımızın günlük hayatlarında kullandıkları eşyaları ve onları süsleme gayretlerini görüyoruz (Özütemiz, 1997: 3).

Bunun yanı sıra. Türk resminin ilk örnekleri, kayalarda görülen Proto-Türk veya Hun devrine ait olduğu düşünülen ilkel hayvan çizimleri (Diyarbakirli, 1972: 54) olarak kabul edilir.

Mağaralardaki hayvan resimleri, dönemlerinin kültürel yapısını ve psikolojik durumlarını yansıtmaktadır. Hun devrinde, görülen bu ilk mağara resimlerinde av kültürü, hayvan savaşmaları, mitolojik ve sembolik anlamları olan hayvanlar bulunmaktadır (Çoruhlu, 1998: 66-69). Bu nedenle de ilk sembol örnekleri hayvanlar olmuştur (Çatalbaş, 2011: 49).

Orta Asya bozkırlarında göçebe hayatı yaşayan Türk topluluklarında ortaya çıkan ve gelişen bu "hayvan üslubu"nun, Orta Avrupa'ya ve Ön Asya'ya kadar yayılmasının uzun zaman devam etmesinin nedeni ise; bu desen köklerinin, Hun atalarının doğaüstü güçlere karşı eğilimlerinin sonucunda oluştuğudur (Diyarbakirli, 1972: 114).

"Hayvan Üslubunun ilk örneklerinin de görüldüğü bu hazırlık döneminin başlangıcı M.Ö. VI. bin yıla, bitiyse M.Ö. 700'lere dayanır (Mülayim, 1989:185)."

Bu gizemli hayvansal sembollerin oluşumuna; Türklerin, Gök-Tengri dininin bir geleneği olan Şaman kültü, totem, astroloji ile dinsel inançları temel ilham kaynağı olmuştur (Öney, 1969: 190).

Altın tavuk manasıyla;

"Türklerde hükümdar ailesinin sembolü iken gümüş tavuk ise hükümdar ailesinden olmayan soylu kişilerin timsalidir (Çoruhlu, 2002: 148)."

Şekil 1. Birinci Pazırık Kurganı 9,5 cm, Ahşap Horoz Başı Şekil 2. İkinci Pazırık Kurgan, Horoz Figürleri, 1948, Hermitage Müzesi (Rudenko 1970).

“Tavuk/horoz ‘tahaqu’ (takaqu) Türkçe ‘de horoz ve tavuğun her ikisi için kullanılan addır (Çoruhlu, 2011: 171).” Bütün Türk lehçelerinde bazı şekil ayrılıklarıyla, takuk, takıgı, takagu, tauk, took, taxakui aynıdır. Moğolca ‘da ise takıyadır (Turan, 1941: 105-106). Tavuğun erkeği olan horoz sözcüğü yerine tarihsel Türkçe ‘de ‘erkek takugu, aygır tavuk’ gibi kelimeler de kullanılmıştır (Akalin, 1993:124). Orta Asya’dan Anadolu’ya, en eski dönemlerden bugüne Türk kültür ve hayatında ehemmiyetini kaybetmeyen hayvanlardan olan tavuk, Türkçe ‘de bir türün ismi olmakla beraber türün dışısının de ismidir. Türün erkeği olan horoz, yavrusu civciv, az büyüğü piliç, yeni yetmesi ferik olarak adlandırılır (Doğan, 2013: 45). Birçok kültürde horoz, güneşin ve gururun simgesi olarak idrak edilmiş, horozun ötüşüyle güneşin doğuşu arasında bir bağ kurulmuştur. İran mitolojisinde mitra inancına bağlı olarak yeniden dirilişin ve ışığın bildiricisi olan horoz, Zerdüştlükte ateşi ve güneşi temsil etmektedir. Yahudilikte günahlardan arınmanın bir aracı olarak kefaret ayinlerinde kullanılmakta olup, Hristiyanlar onu Hz. İsa peygamberin simgesi olarak kabul etmektedir (Çatalbaş, 2011: 53). Horoz, Yunan mitolojisinde gün doğumunu bildirdiği için kutsallaştırılmış, Mars’ın oğlu olarak kabul edilmiştir. Yine horoz, Meksika’ da güneşe kurban edilmektedir. Macaristan ile Almanya’ da figür olarak kilise kulelerinde horoz bulunmaktadır. İnanışa göre Hristiyan vatandaşlara Peter gibi inkârcı olmamaları anımsatılmaktadır. Macarlarda ve Güney Slavlarında gelin çeyizlerinin arasına, döl bereketi sağladığına inanıldığından gerçek ya da sembolik horoz konulmaktadır (Çoruhlu, 2011:171). İskoçlarda ise horozun kursağından alınan taşın yutulması durumunda insana güç ve yiğitlik getireceğine inanılmaktadır. Galler de ak horoz iyi talihi ifade etmektedir (Akalin, 1993: 124). Türklerde horoz ile ilgili inançlarda Şamanizm’in etkisi mevcut olmaktadır (Çatalbaş, 2011: 53). Horozun bilinen ilk özelliği Türk kültüründe, sabahın olduğunu bildirmesidir. Değişen gece uzunluklarına karşın ötüşünü saptırmadan ayarlaması, horozun en takdir edilen niteliklerindedir. Bu noktada Denizli horozu, güzel, ahenkli ve uzun ötüşüyle Anadolu’ da ün salmış horozdur. Tarihte sabahı beklemeden öten horozlar da olmuştur ki, ‘Vakitsiz öten horozun başını keserler’ atasözü bunun güzel bir misalidir. Türk kültüründe horozun gece ötmesi iyiye yorumlanmamaktadır. Şamanist Türk inancında tüm kötülükler ve kötülükler Tanrısı Erlik, geceleri ortaya çıkmaktadır. Gece öten horoz uğursuz varsayılmış ve İslam dinine rağmen gelenekselleşerek toplumda yerini almıştır. Proto-Türk ya da Hun devrine ait Pazırık kurganlarından çıkarılan eserlerde karşımıza çıkan horoz-tavuk figürler büyük olasılıkla kötü ruhları kovan koruyucu simgelerdir. (Çoruhlu, 2002: 148). Ebü’l-Gazi Bahadır Han’ın, Şecere-i Terakime’inde Oğuz Han’ın vefatının ardından yerine geçen Gün Han (Kün Han)’ın Oğuz Han’ın bıraktığı mal ve serveti Han soyundan gelen akrabalarına paylaştırırken düzenlenen bir törenden söz edilmektedir. Buna göre; “Gün-Han, Oğuz-Han’ın yaptırdığı altın evi diktirdi. (Bu otağın) sağ yanına altı ak çadır (örge) ve sol yanına da altı ak çadır diktirdi. Sağ tarafa kırk kulaç yüksekliğinde bir direk diktirdi. Bunun başına da bir altın tavuk bağlattı. Sol tarafa da kırk kulaçlık bir direk diktirdi. Bunun başına da bir gümüş tavuk bağlattı. Han’ın yarlığı ile Bozok oğlanları ile beyleri altın tavuğu; Üç-ok oğlanları ile beyleri de gümüş tavuğu, at sürerek (okla) vurup indirdiler. Tavukları vuran kişilere çok hediyeler verildi” (Ögel, 1998: 211-212)

denilmektedir. Sözü edilen tavuk, eski Türkçe 'deki Takagu, hem tavuğu ve erkeği horozu belirtmektedir (Çoruhlu, 2011: 171). Tavuk, aynı zamanda yılı da simgeler. 12 Hayvanlı Türk Takviminde yıl sistemini çok eski zamanlardan beri en çok kullananlar, Türkler olmuştur. Farklı coğrafyalarda yaşadıkları için değişik medeniyetleri daha fazla tanıyan, onları etkileyen ve onlardan etkilenen Türk boyları, bu takvimi ya bağımsız kullanmışlar ya da yabancı medeniyetlerle gelen takvimle değiştirmişlerdir (Turan, 1994).

Orhun Abideleri ise, takvimin Türkler arasında kullanıldığını gösteren en önemli kaynaktır (Bazin, 1991). Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Türk Bulgarlar gibi, birçok Türk topluluğunda geçerlidir. Özellikle yıl simgesi olan hayvanların yaygın karakteri ve sembolizmine göre o yılı değerlendirmek bir ölçüde mitoloji ile olan bağları göstermektedir. Göktürklerden önce, ay yılına göre, sonra ise güneş yılına göre hesaplanan bu takvimde 12 yıllık devreyi şu hayvanlar oluşturmaktadır. 1.Sıçgan (fare), 2.Ud (öküz veya sığır), 3.Bars (pars, kaplan, aslan) 4.Tabışkan (tavşan), 5. Luu veya nek (ejderha bazen balık), 6.Yılan, 7.Yunt/Yont (at), 8.Koy/Kon (koyun ve koç), 9.Biçin (maymun), 10.Takagu/ Takıgu (tavuk ve horoz), 11.Köpek, 12.Tonguz (domuz). Bir yıl 365 gün, 5 saat, 50 dk ve 47 saniyedir. Takvim 12 aydan oluşmaktadır (Çoruhlu, 1999: 243-249; Kafesoğlu, 2000: 343; Turan, 1941: 47).

“Tavuk/ Takagu yılında yiyeceğin çok olacağına, ancak bu hayvanın, yiyeceğini yerken karıştırdığından, karışıklık çıkacağına inanılmıştır. Hastalık olacağına, bazı yerlerde zelzele olacağına ve tahribat yapacağına, eşyanın pahalanaacağına büyük harplerin olacağına, mahsulün az olacağına, hayvanların çoğalacağına ve kadın hastalıkları ile düşüklerin artacağına inanılmıştır (Turan, 1941: 95).”

Takvimin yanı sıra, halı, kilim ve dokumalarımızda horoz sembolü karşımıza çıkar. Orta Asya Türk Halı sanatı hakkında ilk önemli buluntu, Rus Arkeolog C. İ. Rudenko tarafından, 1947-1949 yılları arasında, Sibiryâ'da Altay Dağları eteklerinde V. Pazırık Kurgan'ında çıkartılan ve günümüzde Pazırık halısı diye bilinen halıdır. Pazırık halısı, hayvan ve insan figürleri ile bitkisel ve geometrik motifler kullanılarak dokunmuştur. Halının ortası tıpkı bir dama tahtası şeklindedir (Diyarbakırlı, 1972: 140).

Hayvan figürlü halıları dört gruba ayırarak inceleyen Kurt Erdman ve Bekir Deniz'e göre I. grupta hayvan figürleri kesin sınırları bulunmayan kareler içerisinde yer almaktadır. Konya Etnografya Müzesinde teşhir edilen Horozlu halı bu gruba dahil edilmektedir. II. grupta küçük karelere bölünmüş halı zemininde her biri içinde tek başına duran simetrik hayvan figürleri yer alır (Aslanapa, 2003: 24-25). Bitlis yöresi geçmişten günümüze değin yaşatılan önemli dokuma merkezlerinden biridir (Hatipoğlu, 2006: 329).

Şekil 3. Horoz Figürlü halıdan detay, 15.yy **Şekil 4.**Yastık Örtüsü (M. Öztürkçü, Horoz Motifi Adilcevaz Erikbağı Köyü, 2012 Sonu, Konya Mevlâna Müzesi (O. Aslanapa).

Şekil 5.13.Yüzyıl Varka Gülşah, Şekil 6. Miraç-name Beyaz Horoz, Paris İstanbul Topkapı Müzesi Kitaplığı Bibliotheque Nationale

11.12. yüzyıl Abbasi dönemine ait dokuma örneğinde; geometrik biçimli “horoz sembolü” bej rengin üzerine mavi, lacivert ve kiremit kırmızısı renklerle, sekizgen madalyonun içinde yer almaktadır (Boratav, 2007: 75).

Orta Asya’dan Anadolu topraklarında halı, kilim, dokumalarda birçok sembolize hayvan figürleri ilmek ilmek hayat bulmuştur. Selçuklu ve Osmanlı kumaşlarında tıpkı halıda olduğu gibi, teknik olanakların el verdiği ölçüde şaman kültüründe de kullanılan stilize edilmiş tavus kuşu, hayat ağacı etrafında çift kuş, horoz, bülbül ve kaz gibi hayvanların işlendiği görülmektedir. Özellikle mendil, uçkur, havlu (peşkir), ayna örtüsü, yatak eteği, minder örtüsü ve namaz örtüsü olarak kullanılan çeyizlik örnekler bu tarz kumaşların günümüze kadar gelen eşsiz örnekleridir (Erbek, 2002: 196).

Türk hayvan üslubunun örnekleri minyatür eserlerde de verilmiştir. Firdevs’inin Şehnamesinde, Varka ve Gülşah, Kelile ve Dimne minyatür nüshalarında ve Baburname gibi yazmaların minyatürlerinde hayvan tasvirlerinin en güzel uygulamaları bulunmaktadır. Bu örneklerde hayvanlar tek tek resmedildiği gibi, gruplar halinde de verilmektedir. Anadolu Selçuklu resim sanatının en önemli örneklerinden olan Varka ve Gülşah, XIII. yüzyılda Mesnevi tarzında yazılmış, hazin bir aşk öyküsüdür (İpşiroğlu, 2009: 98). Varka ve Gülşah’ta horoz, taşıdığı çeşitli simgesel özellikleri ile gerçekçi betimlemedir (Mahir, 2005: 34). A. Daneshvari’ye göre; “horoz imgesi”, minyatürlerde bezeme amaçlı çizilmemişlerdir. Varka ve Gülşah’taki horoz/tavuk figürleri, öykünün minyatürlerle anlatılmasına katkıda bulunurlar. Horozun yukarıda değindiğimiz bu sembolik ve alegorik anlamlarına uygun olarak, horozla Varka’nın kişiliği arasında benzerlik bulunmaktadır. Böylece horoz, Varka’nın asaletinin, yiğitliğinin, korkusuzluğunun, sabrının, nezaketinin ve cömertliğinin simgesi olmaktadır. Tavuk/kuş ise Gülşah’ı simgelemektedir (Çoruhlu, 1994: 29).

“Horoz imgesi”nin yer aldığı en önemli eserler Miraç-namelerdir. Uygur harfleri ile yazılan Miraç-name’ de Hz. Peygamber’in, Burak üzerinde ve Cebrail’in önderliğinde göğün katlarına yapılan kutsal yolculuğu, Miraç’a çıkışı anlatılmaktadır. Mavi gökyüzünde bulutların arasında Melek Cebrail, Hz. Peygamber’e bu büyük ve kutsal beyaz horozu gösterir şekilde betimlenmiştir (Yazar, Dündar ve Abdülkadir, 2000: 221).

Şekil 7. Kelile Dimne Hikayelerinden

Şekil 8. Hümayunname'de, Horoz ile Şahin Horoz ile Tilki

Horoz sembolünü, Nuh Tufanını betimleyen minyatürde, Nuh'un gemisinin ön uç kısmında koruyucu bir simge olarak görebilmektedir. Evrensel anlamda güneşin ve aydınlığın simgesi olan horozun, geminin ön uç noktasında betimlenmesini, tufandan sonra doğacak güneşle simgesel anlamda ilişkilendirmektedir. Bu resim, Zübdetü't-Teravih nüshaları içinde bulunmaktadır (Yazar vd., 2000: 221).

Bir diğer örnek ise "Şeca'atname" dir. Özdemir oğlu Osman Paşa'nın İran'la savaşları ve Eriven Seferi konulu mesnevi biçiminde yazılmış Şeca'atname adlı yapıtın minyatürlerinden birinde, simgesel olarak horozun da konu edilmiş olduğunu görmektedir. Horoz imgesi, Kelile ve Dimne türündeki hayvan hikâyelerinde alegori olarak kullanılmıştır. Hümayunname 'de, tilki ile horozun konuşması konu edilmektedir. Çoruhlu 'ya göre, "Horozun burada, gecenin bittiğine ve namaz vakitlerini belirten ötüşüne gönderme bulunmakta ve inananları uyardığı gibi, yaptığı eylemin anlamsızlığı karşısında tilkiyi de uyarmaktadır" (Çoruhlu, 1994; Çoruhlu, 2000). Hümayunname' de horoz ile şahinin konuşması da işlenmiştir.

Tasavvuf inancının temsilcilerinden Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1273) Mesnevi'sinde, metaforik anlatımın en güzel örneklerini sunmakta (Akalin, 1993), horozu 'melek' olarak isimlendirmektedir (Gezgin, 2007: 100)

Mesnevi'de geçen "Köpekle Horozun" hikâyesinde, horoz doğruluğu, güveni ve ezan okuyan müezzini simgelemektedir. Horozun bu simgesel özellikleri yukarıda değindiğimiz, hadislerde de geçmektedir (Mesnevi Şerif, 2007).

Divan şairlerinden Nabi'nin bir beyitinde ise "Suhan-i bihudedden hoş gelir avaz-ı horoz. Bari manasını bilmezse de hengamı bilir", 'horoz ötüşünün' boş sözlerden daha değerli olduğunu belirterek, "horoz hiç değilse öteceği zamanı bilir" şeklinde benzetimle horozun özelliği metaforik kullanılmaktadır (Akalın, 1993: 124). Horoz sembolünün bir başka kullanımı çini sanatında karşımıza çıkar. Türk çini sanatı, Türk süsleme sanatlarının en güzel örneklerini oluşturan alanlardan biridir. Köklerini Uygur, Karahan, Gazneli, Fatımi ve özellikle İran Büyük Selçuklu sanatından alan bu sanat, farklı kültür çevrelerinden aldığı etkileri sentezleyerek yüzyıllar boyu eşsiz örnekler ortaya koymuştur. Selçuklu seramik sanatından güzel bir örnek, ağzı horoz biçimli 29,1 cm yüksekliğinde cam hamurundan yapılmış seramik ibrik. 12-13. yüzyıllarda Keşan'da üretildiği bildirilmektedir (Blair ve Bloom, 2007: 383).

Şekil9. Horoz İbrik, İran (Keşan) 13. Yüzyıl, Şekil10. 11.Yy, Horoz Fırgürlü Fatımi Tabağı Kahire Arap Müzesi Washington, Freer Sanat Galerisi

Horoz bezemeli seramik tabak, Kahire Arap Müzesi'nde bulunmaktadır. 11. yüzyıl Fatımilere ait olduğu düşünülmektedir (Yazar ve DüNDAR, 2000). Seramik tabağın ortasında, ağzında dal tutan, profilden bir "horoz imgesi" yer almaktadır (Lane 1947: 21-22).

Bunun yanı sıra; İslam öncesi Türk kurganlarında görüldüğü gibi, Anadolu Müslüman Türk mezarlarında da bulunan çift başlı horozu, ongun veya astrolojik simge olarak yorumlanmaktadır (Esin, 2006: 260). Mezar taşlarında görülen çift başlı horoz figürü, hükümdarın ruhunu sembolize eden eski bir Hun geleneğidir.

Bunların yanı sıra horoz antik dönemlerde de kullanılmıştır. Laodikeia (Laodikya) Milattan önce 5 bin 500'e tarihlenen buluntuların ortaya çıktığı Laodikya, antik çağda Anadolu'nun en önemli ticaret, sanat, spor merkezlerinden biri olmuştur. 2005 yılında Laodikya antik kentinde yapılan kazılar sonucu, 1850 yıl öncesine ait kabartmada, yüz yüze, gerçekçi stilde, karşılıklı iki horoz betimlemesi bulunmuştur. Kazı başkanı Prof. Dr. Celal Şimşek'e göre, "Denizli horozu öten ve kavgacı olmak üzere iki türe ayrılır, bulunan bu tür; öten Denizli türü olup dostluğu ve barışı simgelemektedir" (Özdem, 2012: 307).

Şekil 11. Mahmut Hakkı el-Kasımî'ye Ait Mezar Taşı, 15. Yüzyıl, Tokat Müzesi Denizli/ Laodikeia

Şimşek, "O dönemin sanatçıları sevdikleri ve değer verdikleri hayvanların kabartmasını yapıyorlarmış. Horoz da o dönemin en çok sevilen ve saygı duyulan hayvanları arasında yer almakta ve ırkını bugünlere kadar korumayı başarmış görünmektedir" der. Böylece 'Denizli Horoz'unun ününün antik çağa kadar dayandığı ortaya çıkmış bulunmaktadır (Özdem, 2012).

Antik dönemde kutsal kabul edilen bir hayvan olduğu için bazen sahipleri tarafından öldükleri zaman mezar taşı yaptırıldığı da bilinmektedir. Denizli ili Tripolis Antik Kenti kazısında, 2 bin yıllık horoz figürlü kandilin, lahit ve kaya mezarlarında yapılan çalışmada ele geçmiştir. Denizli horozu kabartması sembol-simge olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Sadece bunla kalmayan, kırsalın hayvanı horozun anlamı Denizli'de bir başkadır. Kent gülibikli, iri yarı ve uzun ötüşlü horozu ile özdeşleşmiştir. Horoz, Denizli'de Pamukkale ile kenti simgeler, Denizlispor'un yeşil siyah formasının logosu olur, takımın futbolcuları "Horozlar" olarak adlandırılır. "Denizli'nin Sesi-Horoz" kentteki yerel gazetelerden biridir. Horoz, meydanlardaki heykelleri ile kenti süsler.

1940 doğumlu olan Denizli -Tavas ilçesinden Özay Gönülüm, teatral yeteneği, yöresel icra tekniği, vokal yorumu ve yaren adını verdiği üçlü sazı ile Türk Halk Müziğinde bir ekol olmuş ve "Denizli'nin Horozları" (Çil Horoz), "Adım Adım Denizli'nin Yolları" adlı eserleri derleyerek seslendirmiştir. Horozun sadece türküler değil, halk oyunlarına da konu olduğu görülür. Erzincan'da (Horoz) ve Sakarya'nın Geyve ilçesinde (Taraklı horosu) adıyla rastlanmaktadır (Ay, 1990: 105-109). Bunların dışında M. Ragıp Gazimihal'in tespitine göre Kars'ta kadınlar arasında tek oynanan ve türkülü Horoz Oyunu mevcuttur (Gazimihal, 1997: 40). Tavuk Barı hayvan taklitli oyunlara oldukça ilginç bir örnek olsa gerek birçok kaynakta yer verilmiştir. Numan Sırrı Erzurum erkek barlarının sonuncusu olarak verdiği Tavuk Barı'na ad olarak Hikâri veya Tavuk Barı ifadesini kullanmıştır (Sırrı, 1929: 14).

Türk Sanatının Gelişimi ve Horoz Sembölü

Bu çalışmada, Orta Asya'dan Selçuklu ve Osman dönemine kültür, sanat ve inanç açısından 'Horoz' sembolünü incelemesi ile birlikte, Cumhuriyet dönemi Türk Resim Sanatında Türk ressamlarının horozu bakışını değerlendirmesi sonucunda, bir sanatçı ve bir eserini konu almanın daha anlamlı olacağı kanaatine vardık. Bundan önce Türk sanatının gelişimini kısaca özetlemek yerinde olacaktır. Fatih Sultan Mehmet döneminde, Çağdaş Türk resim sanatının gelişiminin başladığı kabul edilmektedir. Lâle Devri'nde, Levni'nin minyatürleri ile 18. yüzyılda Türk resim sanatında batı resmine eğiliminin ilk adımları görülür. Türk toplumunun Batı'ya açılmasının,

kültür ve sanatta değişimin önemli etkenlerinden biri de matbaanın kurulmasıdır. (Ersoy, 1998: 11-12).

1793 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun, sonra da Mühendishane-i Bahri Hümayun (1831) isimli askeri okullar açılır. Perspektif ve resim derslerinin konulmasıyla birlikte batı anlayışında, yağlıboya tuval resminin ilk adımları atılmış olur (Berk ve Özsezgin, 1983). Mühendishane'den mezun olan askerler, resim eğitimi almak için yurtdışına gönderilir (Tansuğ, 1999: 51-52). Avrupa'ya 19.yüzyılda giden ilk Türk ressamı izleyen diğer askeri okul çıkışlı ressamlar farklı stilleri, onları "Primitif" olarak (Gültekin, 1992: 11) tanıtmıştır. Sonra Sanayi-i Nefise Okulu açılmıştır. Avrupa'ya 1910 yılında resim eğitimine gönderilen sanatçılar 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ülkeye geri dönerler.1914 veya Çallı Kuşağı olarak tanınan bu sanatçılar, Cumhuriyet dönemi Türk resminin ilk örneklerini oluşturmuşlardır. 1924 yılında Fransa'ya giden ressamlar, 1928'de Türkiye'ye geri döndükten sonra Cumhuriyet döneminin sanat grubu olan Müstakil Ressamlar Birliği'ni kurmuşlardır. Cumhuriyeti temsil eden bir anlayış tarzı ile Türk resminde yeni yorumlama ve dinamik bir yapıyla modernleşme sürecini başlatırlar (Başkan, 1997: 74). 1933 yılında Türk resim sanatının dördüncü sanat birliği olan 'D' grubu kurulur ve Türk resim sanatında modern dönemin başlamasına öncülük ederler (Ersoy, 1998: 28). 1941 senesinde on ressamdan oluşan 'Yeniler' grubu sanatçıları, Türk resim sanatının Batı resmi etkisinden kurtularak, toplum sorunları ile ilgilenen, vatandaşa dönük, toplumcu gerçekçi sanat anlayışında bir araya gelirler (Gültekin, 1992: 16). 1946 yılında Bedri Rahmi Eyüpoğlu atölyesi öğrencilerinden oluşan 'Onlar' grubu, halk sanatı kaynaklarına yönelirler. 1950 yılı itibariyle Türk resim sanatı, farklı sanat anlatımlarının bir arada geliştiği bir sürece girer. Türkiye, batılı sistemin koşullarına uyum sağlayıcı, çağdaş düzenlemeler, çok partili siyasal yaşam ve sanayileşme gayretlerinin bu yıllarda yeni bir boyut kazanması, Cumhuriyetle başlayan gelişmeler açısından Türkiye'nin yeni bir sürece dâhil olduğu izlenimi ağırlık kazanabilmektedir (Özsezgin, 1998: 47). 1970'li yıllar, figüratif anlatımda sanatçının kendi ifadesinin ön plana çıktığı yıllardır. Bu figür, Türk resmi için çok önemlidir. Yeniliklerle birlikte figür, biçimsel özelliğinin dışında anlatımsal ögeye dönüşmüş ve figür, bundan sonra kimliği olan bir varlıktır (Germaner, 2000: 87-96).

Bu sanatçılar, toplumsal duyarlılıklarını ve iç sorunlarını yapıtlarına yansıtmış, değerlere başkaldırı, öz eleştiri gibi temaları işlemişlerdir. Dünya resminin kapsadığı yönler, teknik uygulamalar ve çevrelerini yorumlama eğilimlerindeki çeşitlilikler, şüphesiz günümüze kadar Türk sanatı üzerinde etkisini göstermiş, özgün üslup arayışları bu etkilerle birleşerek geniş bir zeminde oluşum göstermiştir. Türk sanatçıların atalarından miras aldıkları ve fazlasıyla tanıdıkları motifleri modern bir anlayışla birleştirmeleri, biçimsel açıdan olduğu kadar ifade yönüyle de oldukça güçlü kompozisyonlara dönüşürken, toplumsal konuları işleme düşüncesi altında toplanan sanatçılar ve bireysel stilizasyonlarla ilerleme göstermişlerdir. Canlı ve cansız varlıklar olarak vücut bulurken, kartal, koç, ejder, balık, gibi bu stilizasyonlardan olan Horoz sembolü, sanatçıların bazı yapıtlarında toplumsal, kültürel ve dini temalarla sembolik manada kullandığı görülebilmektedir. Cumhuriyetten bugüne, Türk resminde 'Horoz' sembolünü biçimsel özelliğinin yanı sıra öz olarak, horoza kimlik veren ve onu simgesel manalarla yapıtlarında kullanan sanatçıların isimlerini belirledik. Bunlar; Cevat Dereli, Fikret Mualla, Ferruh Başağa, Hasan Kavruk, Avni Arbaş, Abidin Elderoğlu, Mehmet Pesen, Kayıhan Keskinok, Adnan Turani, Şeref Bigalı, Orhan Peker, Erol Akyavaş, Mustafa Ayaz, Mehmet Güleriyüz, Turan Erol, Günsel Rende, Metin Eloğlu, Vural Yurdakul, Jale Yılmazbaşar, Hayati Misman, Aydın Ayan, Orhan Umut, Mevlüt Akyıldız, İsmail Avcı, Hilmi Özbay, Mustafa Köseoğlu ve Faruk Cimok'tur. Belirttiğimiz sanatçılardan biri olan Aydın Ayan 'ın hayatını, üslubunu ve bir eserinde horoz sembolünü konu alacağız.

Horozu Sembolize Eden Bir Sanatçı ve Bir Eseri

Aydın Ayan'ın Hayatı

Ressam, Akademisyen, Güzel Sanatlar Profesörü olan Aydın Ayan 1952'de Trabzon'un Çaykara ilçesinde doğdu. 1977'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümünden Yüksek Lisans derecesi ile mezun oldu. 1979'da Asistan olarak göreve başladı. 1983'te Sanatta Yeterlilik aldı. 1986-87 arası British Council'in bursuyla gittiği İngiltere'de Londra Üniversitesi Goldsmiths' College'da sanatsal çalışmalar yapan sanatçı 1988'de Öğretim Görevlisi olur ve. 1990'da Doçent, 1998'te Profesör unvanını almıştır. 1993'te Eisenhower Exchange Fellowship bursuyla gittiği ABD'de "Eğitim Sistemlerinin Geliştirilmesi – Kültür ve Sanat" konularında araştırma, inceleme ve görüşmeler yapmıştır. 1994-95 arası iki dönem için "Unesco A.I.A.P. Türkiye Ulusal Komitesi" Uluslararası Plastik Sanatlar Derneği Yönetim Kurulu üyeliğine seçilen sanatçı burada görev yapmıştır. 1999-2000 arası C. DPT VIII. BYKP "Kültür" ve "Plastik Sanatlar" alt komisyon Başkanlıkları yapan Ayan, 1999'da seçilmiş olduğu Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü Başkanlığı'na 2002 ikinci kez seçilmiştir. 2003 yılında atanmış olduğu Mimar Sinan Üniversitesi Kültür-Sanat, Halkla İlişkiler, Basın-Yayın ile Uluslararası İlişkilerden Sorumlu Rektör Yardımcılığı görevine 2004 yılında ikinci kez atanmıştır. Sanatçı; 2009'da atanmış olduğu MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Müdürlüğü ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Resim ve Heykel Müzesi Plastik Sanatlar Restorasyonu Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğünden 2010 yılında istifa etmiştir.

İlki 1977'de olmak üzere Yurt içinde İstanbul, İzmir, Ankara, Eskişehir, Adana, Konya, Çanakkale, Mardin, Samsun, Yurt dışında Londra (İngiltere), Volda (Norveç), Tayvan ve Seul (Kore), Hong Kong (Çin) ve Üsküp (Makedonya)'te 40 Kişisel Sergi açmıştır. 1973 yılından günümüze dek yurtiçi ve yurtdışında üç yüzü aşkın grup ve karma / ortak etkinlik sergisine katılmıştır. İlk ödülü şiir dalındadır. Resim dalında, aralarında Devlet Resim ve Heykel Sergisi Ödülü (1979,1986), Cumhuriyet Senatosu Vakfı "Atatürk Resim Yarışması" Birincilik Ödülü (1981) "Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Ödülü" Resim Birincilik Ödülü (1983) almıştır. 2008 Troya Kültür-Sanat Ödülleri Plastik Sanatlar Ödülü (2008) ve Rusya Sanat Akademisi "R.A.H. ŞUVALOV Madalyası" gibi ödüllerin de bulunduğu toplam 19 Ödülü olan sanatçının yapıtları, yurtiçindeki çeşitli koleksiyonlarındadır. Ayrıca yurtiçi ve yurtdışında (ABD, İngiltere, Hollanda, Norveç, Kore, Ürdün, Yunanistan, Makedonya, Rusya, İsviçre, Almanya gibi) çeşitli özel ve tüzel kişi ve kurum koleksiyonlarında yer almaktadır. Sanatçının yaşamı ve sanatına ilişkin, çeşitli monografik kitapları yayımlanmıştır. Ayan hakkında, metnini Ahmet Oktay'ın yazdığı "Aydın Ayan", metnini Kıymet Giray'ın yazmış olduğu "Aydın Ayan" ve editörlüğünü Sanatçının kendisinin yaptığı, çok sayıda sanatçı ve sanat yazarının metinlerinden oluşturulmuş "Aydın Ayan" "Sisyphos'un Direnci" ile "Sır ve Büyülü Gerçek" başlıklı yayınlanmış, kapsamlı kitaplar bulunmaktadır. Sanatçının basılı kitapları yanı sıra çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi vardır. Ayrıca, çeşitli yayınlarda ve Güzel Sanatlar Liselerinin T.C. Milli Eğitim Bakanlığınca yayınlanmış ders kitaplarında editörlükler yapmıştır. Ayan MSGSÜ'deki eğitimlik görevinin yanında sanatsal çalışmalarını İstanbul ve Şile'deki atölyelerinde sürdürmektedir (Dergisi, 2018).

Sanat Üslubu

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun ve Neşet Günal'ın öğrencisi olan Aydın Ayan, hocalarından sevgi, heyecan, coşku, paylaşım, geniş ufuklar gibi çok güçlü çekimlerden, sanat disiplini, toplumsal konulara olan duyarlılığını almıştır. Ayan'ın kimliği ve kişiliği ile örtüşen titiz ve düzenli çalışma alışkanlığının atölyede pekiştiği ve özellikle de ayrıntı/gerçekçilik/imgelem/yorum

kavramlarının birbirinden ayrılan ve örtüşen anlamlarını atölyede tanıdığını ifade eder (Giray, 1999: 14). Aydın Ayan; sanat görüşünü kendi şöyle anlatmaktadır:

“Sanat görüşümü açıklamam için şu üç noktayı açmam gerekecek; Sanatçı ne yapmaktadır? Niçin yapar? Kimin için yapar? Sanatçı toplumsal çatışmanın üstünde madde dışı bir ruh değildir. Onun sanatı kendisi istese de istemese de oldum bittim sınıf eğilim ve çıkarları doğrultusundadır. Sınıflar dışı yahut sınıflar üstü sanat yoktur. Toplum dışı olduğunu savlayan bir sanat dahi, belli bir toplumsal kümenin çıkarlarına hizmet eder. Picasso, “sanatçı için, tüm insan yanlarına ek olarak aynı zamanda siyasal bir kişidir”, resim için ise, “odaları süslemek için yapılmamıştır. Resim düşmana karşı saldırıda ve savunmada kullanılması gereken bir savaş silahıdır” der. Düşman, “bencilliği ve çıkarları için başka insanları sömüren kişidir.” “Gerçek” resmimin temel yapısını oluşturur. Gerçek nedir? Diyenlere: “Yaşamı, çelişkileriyle tüm zenginliği içinde diyalektik nesnellikle resmetmek, evrensel insan özünü yakalayabilmektir” derim. Sanat başından beri, başlayalı beri çok değişik evrelerden geçmiş, her zaman yaşamın tanıklığını üstlenmiş, bir başka söyleyişle sanatçının kendini tanıma ve tanımlama çabasının yanında insanı tanıma ve tanımlama uğraşı görünümünde olmuştur. Benim sanat görüşümü açıklayabilmem, sanatın işte bu ana uğraşı alanının bilincinde olarak kendime niçin, kimin için, ne ve nasıl yapıyorsun sorularını sormamdan ve bu sorulara yanıt aramamdan, bulmamdan geçer. Bu bakış açısıyla yaklaştığımda; “sanatın toplumsal bir bilinç biçimi olduğunu, bu nedenle de sanatçıdan, yaşadığı toplum ve dünyaya öz olarak da insana karşı salt birey olma düzeyinde değil, toplumsal birey olarak sorumluluk, sanattan da salt araç yahut sadece amaç olarak değil, ikisinin birlikteliğinde belli bir işlevi yerine getirmelerini beklerim.”

Bu beklentilerin ışığında da resimlerimin biçimlenişini kısaca şöyle özetleyebilirim:

“Hemen hemen her resmimde konu olarak insanı ele alırım. Bu ele alış her zaman insanı resmetmek biçiminde olmasa bile anlatılan gene insandır. Belli bir duygu yahut düşünmeden yola çıkmış olsam bile, resmi oluşturma aşamasında düşüncenin denetimine ve yönlendirmesine bağımlı kılırım. Resmin anlatım olanaklarını da göz önünde bulundurarak her nesneye düşünce taşıyıcı bir işlev yüklemeye çalışırım. Resimlerim bir şeyler anlatırlar, anlatarak gösterirler. Salt görüneni gösteren düzeyinde değil, görünmeyeni de gösterme bağlamında. (Burada önemli olan, 24 düşüncenin, anlatılanın nasıl resmedildiği, nasıl anlatıldığıdır.) Çıkış noktamın yaşam olmasına karşın, resimlerim gerçeğin doğalcı yoldan kuru, katı aktarımı değil, bakılıp geçilmemeleri, çarçabuk tüketilmemeleri için gerçeğe örtüşen düşüncenin geniş açılı olarak- eleştirel gerçekçi yoldan resmedilmesidirler. Ekleme yoluyla kurgulanan bu resmedilişte yeni bir düşünce üretimine gitme yahut düşünce boyutunu genişletme eklenir (Ayan, 2007). Ayrıca; Ayan sanatı için şunları söyler: Sanatın taşınması gerektiğine inanırım. Hemen her resmimde konu olarak insanı ele alırım. Çıkış noktam yaşam olmasına karşın resimlerimde gerçeğin kuru ve katı bir yinelemesi yoktur. Anlatım ögesinin önemini nesneye düşünsel bir anlam yükleyerek bulurum. Yapmış olduğum insan ve hayvan figürleri simgesel anlamlar içerir (İskender, 1984: 40).”

“Resim yapmak için “ilham perisinin” gelmesini beklemem; çalıştıkça “ilham perisi” bana yaklaşır. Ayrıntıcı ve uzun sürede oluşan resimler yapmam nedeniyle bir anlamda dezavantajlı gibi görünebilirim ama çok ve sürekli çalışarak bu durumu olumlu yöne taşıyabiliyorum”, (Küpçüoğlu, 2017: 29) diyerek çalışma yöntemini açıklayan sanatçı, çoğu resminde somut gerçekleri ele alırken bazı resimlerinde semboller aracılığı ile mesajlar verir. Bu semboller kimi zaman beyaz bir kuş, kimi zaman bir mezar taşı ya da bir horoz olabilmektedir. Ayan, insan, hayvan ve doğa merkezli bir tercih içinde, yüzeysel olmayan, aşamalı bir bakış açısı ile sanat yapmanın ve sanatçı olmanın temel koşullarından sayar.

Sanatçının resimleri her ne kadar gerçekçi bir yöntemle, sanki doğa karşısında yapılmış etkisi biraksalar da çoğu aslında doğada birebir karşılıklarını bulamadığımız, gerçekte var olmayan,

sanatçının imge dünyasını görselleştiren kurgusal görüntülerdir. Ayan'ın resimlerinde çokça yer verilen ve sanatçının "Uzun Sürmüş Bir Kıştan Resimler" üst başlığı altında topladığı "Kar" izleğinin temelde üç farklı anlam yükü ve yorumla görselleştirildiği konusunda yakın görüşler ortaya koyarlar. Dolayısıyla bu yöntemle yaratılan kurgusal gerçeklikler, "sır"lı ve "büyülü" bir dünyanın oluşturulmasına da gizemli bir katkı sağlarlar. Sanatçının deyişle, "Marquez'in romanlarında, özellikle de "Yüzyıllık Yalnızlık'ta (Küpçüoğlu, 2017: 29) olduğu gibi "büyülü gerçeklik" denen bir biçime dayanır.

Genel bir özellik olarak resimlerinde hep yaşamdan yana bir tavır koymakla birlikte insan, hayvan, doğa üçgeninde ortaya çıkan tutarsızlık ve bozulmalara eleştirel bir yaklaşım içinde tavırlı üretimlerde bulunur ve izleyiciyi pasif bir izleyici konumundan düşünce boyutunda etkinleştirme yolu ile tavırlı bir konuma taşımaya çalışır. Yeri geldiğinde acımasız olabilen insan, sanatçının deyişle "tüm kötülüklerin anası savaşın hazırlayıcısı, başlatıcısı, taşıyıcısı, sürdürücüsü, yani kendi kendinin kurdudur. Bu nedenle sanatçı, "insanın insana ettiği", insanın hayvana ettiği", insanın doğaya ettiği" ana başlıkları çerçevesinde bazen doğadaki bir ayrıntıyı, bazen panoramik bir yaklaşımla doğa görünümünü ele alır, bazen eleştirel ya da protest nitelikli bir yaklaşımla özelden insana ve hayvana ya da ikisine birlikte, genelde yaşama dair sırlı olanlarla acımasızlık örneği gerçekleri yanyana, karşı karşıya getirerek duyarlı, görsellikten ödün vermeyen, kendine özgü bir dünya kurar. Kendi ifadesiyle "Doğa, yaşam ve kadın gibidir sanat; çok katmanlı, varsıl, doğurgan. Büyük bir sır ve büyü... " (Küpçüoğlu, 2017) dür der. Orta Asya ve tarihin seyrini değiştiren bereketli Anadolu topraklarındaki eşsiz yapıtlar, biçimsel olarak, malzeme bakımından ve üzerinde taşıdığı semboller bakımından sanatçıların ilgisini çekmiştir. Aydın Aya'nın, eserlerinden sembollerin betimlenmesindeki özgünlük tamamen altında yatan sessiz gerçeklerdir. Bu bağlamda konumuz doğrultusunda "Karda Kavga" adlı eserini inceleyeceğiz (Foto2).

Bir Eserinde Horoz

Karda Kavga" isimli resminde kompozisyon genelinde karın yüklendiği sembolik anlam ile ilişkilidir. Ancak resimde ikinci bir anlam olarak kar dışında birbirleri ile öldürsüye dövüştürülen horozların sembolize anlamı ön planda ve düşsel, tasarımsal, kurgusal özelliktedir. Burada dövüşen horozlar gibi görünsede, Ayan'ın anlattığı şey horoz dövüşü değildir. Resimde kullanılan görsel elemanların hepsi ülkedeki siyasal durumu anlatmaya aracı olan simgelerdir aslında. Sanatçı horoz dövüşünü görüntüleyerek Türkiye'nin toplumsal profilini çıkarmıştır.

Aydın Ayan'ın gerek doğrudan doğruya insan figürünü gerekse nesnelere ve hayvanlar aracılığıyla ele aldığı insanı insanca değerlendirişi üslubunu kişisel kılan özelliklerin başında gelir. Bu özellikler kullandığı simgesel dilin bu dünya ile ilişkiler kurmaya yönelik, diğer yandan da geleneksel etkilere açık olmasından kaynaklanır (İskender, 1984: 42-43). Aydın Ayan son çalışmalarında iki tema üzerinde yoğunlaşmıştır. Birinci grupta "gündelik yaşamın ve simgeselin izinde" başlığı adı altında toplayabileceğimiz Kömür Yapımcıları, Karda Kavga, Kıvılcım ve Kardan adamlar, Bosna/hoşgörüsüzlük, Ecce Homo gibi resimler yer almaktadır. İkinci grupta ise "tür resminin irdelenmesi kapsamında değerlendirilebilecek "tarif ve tarih resimleri" dizisinden ölü doğanın tarifi ve ölü doğanın tarihi beşli/modüler resimlerle, bu resimlerin oluşumuna öncülük/yandaşlık eden 136 diğer ölü doğa resimleri bulunmaktadır. Sanatçının, horozu sembolik anlamda kullandığı "Karda Kavga" adlı eserinde, doğada, soğuk bir kış gününde, ölümüne dövüşen horozlar görülmektedir. Yaygın, yumuşak ancak karamsar atmosferik bir ışığa sahiptir. İnsanı ürperten bir sessizliği vardır. İşte tam bu ilk noktada yeni başlamış olan bir zaman dilimini işaret eder gibidir Sanatçının yapıtında horozların ardında anlatılmak istenen "horoz dövüşü" değildir. Toplumsal olayları simgesel bir dille dışa vuran

sanatçı, 1996 yılında “Karda Kavga” adlı bu eserinde, siyasi gerilim ve şiddet vurgulamaktadır. Gerçekçi, toplumsal ve hayvan figürlü bu eseri, alaycı bir yergi değil, bir yargı eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kompozisyonun alt kısmında yerde soldan sağa doğru yatan beyaz horozun gövde, kanat ve kuyruklarında bulunan türlü renklerde ve kalın eksenli tüyler, sağa sola yayılmış ve lekesel olarak işlenmiş horoz, eziyet görmüş olarak algılanmaktadır. Kırmızı ibiğinin şiddeti kaybolmaya yüz tutmuştur. Tırnaklarındaki sertlik ile tüylerinin bazılarının dik duruşu baş kısmındaki tüylerle benzerliği değerlendirildiğinde, dünyada kalan izleri sembolize etmektedir. Sanatçı, figürlerin dış gerçeğine bağlı kalmakla birlikte, deformasyonlarla sembolik bir güçlendirme yapmıştır. Arka plandaki gökyüzünde dikkatli bakıldığında fark edilen gökkuşağı, yerde yat an horozun göremeyeceği ondan sonra horozlara bir umut ve geleceğin bir habercisidir. Resmin solunda çatışmanın sonucunu sessizce ve sabırla bekleyen bir düşman köpek ya da aç bir ayı yer alırken, sağ alanda mevsimsel açıdan kurumuş ağaçlar ise konuyla bir bütünlük sağlıyor. Dikey ve yatay unsurlar, konumlarıyla esere dinamizm kazandırırken aynı zamanda dengeyi de kurmaktadır. Orta alanda çarpışan öfkeli horozlar, yerdeki horozun sonunu aldırış etmeden, kanatlarını sağa sola açarak, özü kavramadan birbirlerine acımasızca saldırmaya başlamışlardır. Resmin sağ üst köşesinden sol alt köşeye yerde yatan horozun ayaklarına uzanan kırmızı ip ve sağ tarafta yoğunlukta olan üzerindeki kırmızıbiberler acıyı öfkeyi ve yenik düşmeyi sembolize ederken bir dayanak bir temel aramaktadır. Resimdeki öz, toplumsal ve insani dramı da içermektedir. Ayan’ın bu resmi sembolik gerçekçiliği temsil ederken, sembollerle insana özgü evrensel temalara vurgu yapan, dışavurumcu bir anlatıma sahiptir. Bu eser Uzunoğlu’na göre, “Resimde kullanılan görsel elemanların hepsi ülkedeki siyasal durumu anlatmaya aracı olan simgelerdir aslında. Sanatçı horoz dövüşünü görüntüleyerek Türkiye’nin toplumsal profilini çıkarmıştır resimde” (Uzunoğlu, 2003: 90) demektedir.

Şekil 13. Aydın Ayan, Karda Kavga, 130 x 162 cm, Tuval üzerine yağlı boya, 1996

SONUÇ

Sanat, ilk çağlardan bugüne dönem, toplumsal gelişmelere bağlı olarak değişim göstermiştir. Her dönemin de kendi bakış açısı doğrultusunda sanat yapıtları oluşmuştur. Orta Asya’dan bugüne gelen Türk sanatında yer alan hayvan üslubunda ‘Horoz’ simgesinin önemli bir unsur olduğu

görülmektedir. Türklerin, İslamiyet'ten önceki hayatlarında 'Horoz' simgesine Şamanist inançlarından kaynaklı derin sembolik anlamlar yükledikleri ve kullandıkları anlaşılmaktadır. Horoz sembolü, Proto-Türk ya da Hunlara ait Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler arasında deriden kesilmiş, lahitler üzerine oyulmuş, elbiselere işlenmiş şekilde kötü ruhları kovan koruyucu simgeler yer almıştır. Aynı zamanda On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde de yılı sembolize eden hayvanlardan biri olarak kullanılmıştır. Türklerin, Anadolu'ya gelişinden sonra horoz-tavuk simgelerini Orta Asya'dan getirdikleri gelenekleri çerçevesinde de gündelik hayatlarında ve sanatlarında yeniden yorumlayarak kullandıkları görülmektedir. Horoz şekilli kaplar, minyatür, ahşap, taş ve halı sanatında Selçuklu ve Osmanlı dönemi sanatında görülmektedir. Horoz sembolü sanatçıya da ilham kaynağı olmuştur. Edebiyatta, heykel sanatında, müzikte, mimaride ve resimde farklı biçimleriyle sanatçısının yapıtlarına yansımıştır. Horoz simgesi geçirdiği her evrede, çok zengin kültürel mirasa sahip Türk sanatçıların toplumsal ve kültürel belleğinden etkilenerek kavramsal bir araca dönüşmüştür. Netice olarak, 'Horoz' sembolünü incelenirken, nasıl ve ne şekilde ele alındığı irdelenmiştir. Bu simgeye, inançlara bağlı olarak birçok anlam yüklendiği ve simgenin kutsallaştırıldığı görülmüştür. Bugünün sanat anlayışında 'Horoz' simgesinin rolü değişmiştir. Doğasal yapısının dışında ifadeye bağlı geçirdiği biçimsel ve anlamsal farklılıkla, yorumlamaya açık olarak sanat yapıtlarına yansımıştır. Bu çalışmada horoz sembolünü temel ifade biçimi olarak minyatürde, dokumalarda, çinilerde, türkülerde, resimlerde kullanan sanatçıların isimlerinin yanı sıra aynı unsurları kullanan Cumhuriyet dönemi sanatçılarından Aydın Aya'nın hayatı ve üslubu anlatılırken bir eseri incelenmiştir. Horoz simgesi, toplumsal ve psikolojik açıdan, insanoğlunun iç dünyasını ifade etmek adına bir araç olarak kullanıldığı görülmüştür. Antik sanattan, Hun sanatına ve günümüz sanatında, farklı kentlerde 'Horoz' sembolünün tarihsel süreç içindeki kültürel etkilenmeleri, değişim ve gelişimleri incelenmiş, 'Horoz' sembolünün günümüzdeki yerini anlamada önemli bir altyapı oluşturulmuştur. Evrendeki karşıtlık ve birbirini tamamlayıcılık ilkesine göre; horozun mana tabakası meydan okumayı, korumayı, uyanışı ve aydınlanmayı ifade eder. Zamanla da özdeşen horoz; ötüşüyle, karanlığın gidişi ve ışığın gelişinin müjdecisidir. Her yeni günün yeniden doğuş olduğunu, insanın manevi anlamda karanlık halinden, doğru yola gidişini sembolize eder. Horozun diğer bir anlamı ise; birden fazla tavuğu dölleyerek hem kendi neslini çoğaltması hem de başka canlıları beslemesidir. Bu nedenle üretmek, çoğalmak anlamına gelen horoz, sanat eserlerinde üretmeyi ve anlamlandırma konusunda yerini korumaya devam etmektedir. Çalışmamızda başlık altına aldığımız bir ressam bir eser Aydın Ayan'ın 'Karda Kavga' adlı yapıttır. Sanatçının algılama, düşünme, eser üretme mantığı ve izlenimlerinin etkilerinin dışavurumu incelenerek yorumu yapılmıştır.

Tarihin başlangıcından bugüne kadar toplumdan topluma değişen sembollerin genel kapsamda anlamları olduğunu söylemiştik. Ayan ise; eserlerinde bazı sembolleri ortak bir etkileşim dili için kullanır ve bilgece bir yaklaşım ortaya koyar. Gizemli ve zengin dünyasında kendilerine yer bulan semboller, sanatçının tarzı (biçimi) ile birleşerek resim geleneğimizdeki özgün ve özel yerini almıştır. Ayan; sanat yaşamında 50 yılda edindiği bu konumu, büyük emek vererek ürettiği eserlerini sergilerle sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

Akalın, L. S. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Esra Matbaacılık

Aslanapa, O. (2003). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi

Ay, G. (1990). *Folklor Giriş*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Ayan, A. (2007). Kibele Sanat Galerisi Sergi Kataloğu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

- Bazin, L. (1991). *Les Systemes Chronologiques Dans Lende Turc Ancien*, Paris: Akademiai Kiado, Budapeşti - Editions Du CNRS.Mo
- Berk, N. ve Özsezgin, K. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Blair, S. S. and Bloom, J. M. (2007). *İslam Sanatı ve Mimarisi*. Yayına Hazırlayan: Hattstein, Markus ve Delius, Peter. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Boratav, A. (2007). *Akdeniz’de İslam Sanatını Keşfedin*, İstanbul, Ege Yayınları.
- Bozyiğit, F. (1996). *Kültürümüzde Horoz*, Ankara: Bilim ve Kültür Dergisi, 3,116-127.
- Çatalbaş, R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi, Turan-Sam, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(12), 49.
- Çoruhlu, Y. (1998). *Erken Devir Türk Sanatının ABC’si*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC si*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
- Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Doğan, A. S. (2013). Türk Kültüründe ve Erzurum Erkek Barlarında Tavuk (Horoz) Motifi, *Ekev Akademi Dergisi*, 57, 450-454.
- Enuysal, M. G. (2010). *Sanayi Nefise Mektebinden Türk Resminde Hayvan İmgisinin İfade Biçimleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Tarama Merkezi, Ankara.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük’ten Günümüze Anadolu Motifler*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, A. (1998). *Günümüz Türk Resim Sanatı (1950’den 2000’e)*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Ersoy, A. (1998). *Günümüz Türk Resim Sanatı (1950’den 2000’e)*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Esin, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gazimihal, M. R. (1997). *Türk Halk Oyunları Kataloğu*. C. (III), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Germaner, S. (2000). 1968 *Kuşağı Sanatçıları, İstanbul, Cumhuriyetin yetmiş beş Yılında Kültür ve Sanat-Sempozyum Bildirileri*. Sanat Tarihi Derneği Yayınları.
- Gezgin, D. (2007). *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- GİRAY, K. (1999). *Aydın Ayan*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gültekin, G. (1992). *Batı Anlayışında Türk Resim Sanatı*, Ankara: Ziraat Bankası Yayınları.
- Hatipoğlu, H. (2006). *Ahlat Yöresi Düz Dokumalarından Örnekler*. İstanbul: I. Van Gölü Havzası Sempozyumu. s.327-332.
- https://pixxelemon.files.wordpress.com/2012/04/mesnevi-i_serif_1-cilt.pdf Erişim Tarihi: 1 Mart 2021.
- <https://www.martidergisi.com/aydin-ayan-resim-sergisi-13-ekim-10-kasimda-cankayada/> adresinden 03 Kasım 2020’de alınmıştır.

<https://www.martidergisi.com/aydin-ayan-resim-sergisi-13-ekim-10-kasimda-cankayada/> adresinden 03 Kasım 2020’de alınmıştır.

- İpşiroğlu, Ş. M. (2009). *İslam’da Resim Yasağı ve Sonuçları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İskender, K. (1984). Aydın Ayan ve Resminde Toplumsal İçerik Sorunu, *Sanat Çevresi Dergisi*. S:66.
- Kafesoğlu, İ. (2000). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Küpçüoğlu, H. (2017). *Hürriyet Gazetesi Sanat Eki/S:29*. Nisan Ayı.
- Lane, A. (1947). *Early Islamic Pottery*, London: Faber & Faber
- Mahir, B. (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Mülayim, S. (1989). *Sanata Giriş*. İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. C. II.
- Ögel, B. (1998). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öney, G. (1969). Anadolu’da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları. S:190
- Özdem, F. (2012). *Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özsezgin, K. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Resmi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özütemiz, G. (1997). *Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatında Kaynak Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, Denizli
- Sırrı, N. (1929). *Erzurum oyunları ve oyun havaları*. İstanbul: İktisat Matbaası.
- Subhi, S. (1988). *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, translated by M. Yaşar Kandemir. Ankara: D.İ.B. Pub.
- Şener, C. (2001). *Şamanizm Türkler’in İslamiyet’ten Önceki Dini*. İstanbul: Etik Yayınları
- Tansuğ, S. (1999). *Çağdaş Türk Resim Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turan, O. (1941). *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası
- Tümer, G. ve Küçük, A. (2011). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Tümer, G ve Küçük, A. (2002). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları Sarıkçıoğlu, Ekrem. (2011). *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Isparta: Fakülte Kitabevi
- Uzunoğlu, M. (2003). *Toplumsal Olayların Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Tarama Merkezi, İstanbul.
- Yazar, T. ve DüNDAR, A. (2000). *Türk-İslam Sanatında ‘Horoz’ İkonografisi*, Ankara: KÖK Araştırmalar II/I.
- Yörükan, Z. Y. (2016). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*. Ankara: Ötüken Neşriyat

GÖRSEL KAYNAKLAR

- Görsel 1. Rudenko, Sergei, Ivanovich, (1968). *Drevneişne v Mire Hudojestvennye Kovry i Tkani*, Moskova. - Yazar, Turgay ve Dünder, Abdülkadir. (2000). *Türk-İslam Sanatında 'Horoz' İkonografisi*. Ankara: KÖK Araştırmalar II/I.
- Görsel 2. Rudenko, Sergei, Ivanovich. (1968). *Drevneişne v Mire Hudojestvennye Kovry i Tkani*. Moskova. - Yazar, Turgay ve Dünder, Abdülkadir. (2000). *Türk-İslam Sanatında 'Horoz' İkonografisi*. Ankara: KÖK Araştırmalar II/I.
- Görsel 3. Aslanapa, Oktay ve Durul, Y. (1973). *Selçuklu Halıları*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Görsel 4. Öztürkçü, Mustafa, (2012). *Horoz Motifi*. Adilcevaz Erikbağı Köyü.
- Görsel 5. İpşiroğlu, Şevket, Mazhar, (2009). *İslam'da Resim Yasağı ve Sonuçları*. İstanbul: 2. Basım. Yapı Kredi Yayınları.
- Görsel 6. İpşiroğlu, Şevket, Mazhar, (2009). *İslam'da Resim Yasağı ve Sonuçları*. İstanbul, 2. Basım. Yapı Kredi Yayınları.
- Görsel 7. Çoruhlu, Yaşar, (2000). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Görsel 8. and, Metin, (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları 1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Görsel 9. Blair, Sheila, S. and Bloom, Jonathan, M. (2007). *İslam Sanatı ve Mimarisi*. Yayına Hazırlayan: Hattstein, Markus ve Delius, Peter. İstanbul. Literatür Yayıncılık. İnternet: <http://turkcetarih.com/turk-selcuklu-sanatinda-12-13-yy-horoz-basli-surahiler>.
- Görsel 10. Lane, Arthur. (1947). *Early Islamic Pottery*, London. - Yazar, Turgay ve Dünder, Abdülkadir. (2000). *Türk-İslam Sanatında 'Horoz' İkonografisi*. Ankara: KÖK Araştırmalar II/I.
- Görsel 11. Karamağaralı, Beyhan. (1972). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara:Güven Matbaası.
- Görsel 12. Özdem, Filiz. (2012). *Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Görsel 13. Oktay, Ahmet. (1997). *Aydın Ayan*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2021, 4(4): 354-367.

DOI:[10.26677/TR1010.2021.712](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.712)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Covid-19 Salgınında Kriz Yönetiminin Önemi: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Güvenli Turizm Sertifikası Örneği

Dr. Binali KILIÇ, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, İstanbul, e-posta: kilicbinali@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8345-6617>

Öz

Bu çalışmanın amacı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Covid-19 salgını döneminde dünyada başka bir örneği olmayan “Güvenli Turizm Sertifikasyon” programının kriz yönetimi çerçevesinde başarısını incelemektir. Bu çalışmada, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Steven Fisk’in belirlediği krizin dört aşamasından biri olan “krizin süregelen hale gelme aşaması” döneminde yapılan uygulamalardan biri olan “Güvenli Turizm Sertifikasyon” programının etkisi, faydası ve dış turizm açısından sonuçları incelenmiştir. Sonuç olarak, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının “Güvenli Turizm Sertifikası” uygulaması ile Türkiye turizm endüstrisinin güvenilirliğini ve kriz iletişimini proaktif bir şekilde yönettiği görülmüştür. Türkiye’nin turizm endüstrisi birçok Avrupa ülkesinin güvenini kazanmıştır. Ayrıca, uluslararası akredite kuruluşların “Güvenli Turizm Sertifikası” verme işlemine dahil edilmesi ile, hızlı, şeffaf ve spekülasyon oluşturmayacak şekilde başarılı bir kriz, iletişim ve itibar yönetimi yürüttüğü görülmektedir. Güvenli Turizm Sertifikasyonun en önemli uygulayıcıları olan turizm personelinin, “Turizm Meslek Yasası” taleplerinin karşılanması ile “Güvenli Turizm Sertifikasyonu” projesi ve uygulaması taçlandırılmış olacaktır. Güvenli Turizm Sertifikasyon programı, Covid-19 salgınının bulaşıcı etkilerinin azaldığı ve yayılmasının durdurulmasından sonrada geliştirilerek ve güncellenerek devam ettirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenli Turizm, Sertifikasyon, Covid-19, Algı ve Kriz Yönetimi.

Makale Gönderme Tarihi: 13.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.04.2021

Önerilen Atf:

Kılıç, B. (2021). Covid-19 Salgınında Kriz Yönetiminin Önemi: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Güvenli Turizm Sertifikası Örneği, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4): 354-367.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2021, 4(4): 354-367. DOI:[10.26677/TR1010.2021.712](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.712)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

**Importance of Crisis Management in the phase of Covid-19 Pandemic: Sample of
Safe Tourism Certificate of T.R. Ministry of Culture and Tourism**

Dr. Binali KILIÇ, Republic of Turkey Ministry of Finance and Treasury, İstanbul, e-mail:
kilicbinali@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8345-6617>

Abstract

The main purpose of this research is to examine the success of “Safe Tourism Certificate”, a unique programme launched by T.R. Ministry of Culture and Tourism, within the scope of crisis management during the Covid-19 pandemic period. In this research, effects, benefits, and results in terms of foreign travel of the programme “Safe Tourism Certificate” by T.R. Ministry of Culture and Tourism which is one of the implementations made in “Phase of crisis becoming chronic”, one of the four phases of crisis determined by Steven Fisk are analysed. As a conclusion, it was found that Turkey manages the reliability of tourism industry and crisis communication proactively by using the programme “Safe Tourism Certificate” by T.R. Ministry of Culture and Tourism. The tourism industry of Turkey gained the trust of many European countries. Besides, it was seen that international accreditation institutions carry out crisis, communication and reputation management in a successful way that is fast, transparent and far from speculation upon their participation of the transactions of issuing a “Safe Tourism Certificate”. The “Safe Tourism Certificate” project and its implementation will be celebrated upon meeting the requests of “Law of Tourism Profession” of the tourism personnel who are the most important implementors of Safe Tourism Certificate. The “Safe Tourism Certificate” programme shall be maintained by being developed and updated after the Covid-19 pandemic’s infectious and effects are decreased, and its spread is prevented.

Keywords: Safe Tourism, Certification, Covid-19, Perception and Crisis Management.

Received: 13.01.2021

Accepted: 02.04.2021

Suggested Citation:

Kılıç, B. (2021). Importance of Crisis Management in the phase of Covid-19 Pandemic: Sample of Safe Tourism Certificate of T.R. Ministry of Culture and Tourism, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(4): 354-367.

© 2021 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Covid-19, ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde ortaya çıkmıştır. Covid-19, solunum yolu belirtileri ile gelişen ve yapılan tanımlar sonucunda 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanan bulaşıcı bir virüs olarak kayıtlara geçmiştir (Kılıç, 2020: 256). Kişiden kişiye bulaşabilen Covid-19 virüsü, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (Güreşçi, 2020: 55). Hastalıkların tarihi göz önüne alındığında, salgın hastalıklarının insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Bu görüşün temel dayanağı ise, hastalıkların kaynağı olan mikroorganizmaların insanlık tarihinden de eski olduğunun kabul edilmesidir. Pandemi, Yunanca'da tüm anlamına gelen "Pan" ve insan anlamına gelen "demos" kelimesinin birleşiminden türetilmiştir. Pandemi, bir bölgeye, kıtaya veya tüm dünya yayılan hastalık anlamına gelmektedir (Tunç ve Atıcı, 2020: 331). İnsanlık tarihi; savaşlar, çeşitli salgın hastalıklar, doğal afetler ve çeşitli siyasi, ekonomik ve finansal krizler ile doludur. Geçmişte ve günümüzde salgınların üstesinden gelmek çoğu zaman zor olmuştur. Her salgında insanlar hayatını kaybetmiştir (Tunç ve Atıcı, 2020: 330). Söz konusu salgın dönemlerinde ülkeler, kurumlar ve insanlar salgınla mücadele veya etkisini en aza indirme adına strateji, taktik ve çeşitli karar alma yöntemleri geliştirmişlerdir. Covid-19 salgını ile ilgili alınan önlemler salgının yaratmış olduğu ekonomik, mali etkilerini ve can kaybını en aza indirmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle salgınların etkilediği sektörlerin kayıplarının minimum düzeye düşürülmesi için; kriz, itibar ve algı yönetimi çerçevesinde ele alınması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa bir süre içerisinde dünyaya yayılan ölümcül Covid-19 pandemisine yönelik T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının aldığı önlemlerden "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programının; kriz ve itibar yönetimi bağlamında "krizin süregelen hale gelme aşamasında" incelemek, tartışmak ve sonrasında politika önerilerinde bulunmaktır.

KRİZ ve KRİZ YÖNETİMİ

Kriz sözcüğü Yunanca Krisis kelimesinden gelmektedir. Anlamı ise, ayrılmak ve karar almaktır. Oxford sözlüğü ise krizi iyiye ya da kötüye gitmek olarak tarif etmiştir. Türkçe' de kriz, önceden öngörülme, endişe ve gerilim yaratan, hızlı değişim ve karar almayı gerektiren, istikrarsız ve belirsiz bir süreç olarak tarif edildiği görülmektedir (Fırat ve Açıkgöz, 2011: 2). Kriz, anlık gelişen ve önceden sezilmeyen, hızlıca yanıt verilmesi ve önlem alınması gereken, örgütlerin varlığını, amaç ve hedeflerini tehdit eden gerilim durumudur (Seçilmiş ve Sarı, 2010: 508). Kriz kavramı ile ilgili evrensel bir tanımının olmadığı görülmektedir. Kriz; örgütlerin ve organizasyonların misyon ve vizyonlarını gerçekleştirmek için fırsat, tehdit ve belirsizlik yaratan durumdur (Asunakutlu ve Safran, 2004: 51). Kriz ile ilgili tanımların ortak özelliği beklenilmeyen ve ani bir şekilde gerçekleşen ve mevcut durumu ve işleyişi bozacak istenmeyen olumsuz durumlar olarak tanımlanabilir (Övgün ve Gül, 2019: 174).

Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen doğa olayları, salgınlar, ekonomik, siyasi ve mali krizler turizm sektörü açısından büyük tehdit oluşturmaktadır (Çolak ve Batman, 2019: 351). Ancak, krizlerin iyi yönetilmesi ülkeler ve kurumlar için bir fırsat, iyi yönetilmemesi durumunda ise bir tehdit unsuru olarak değerlendirilir. Bu nedenle kriz yönetimi önemli bir eylem ve olgu olarak önemini korumaktadır (Güreşçi, 2020: 53). Krizler aniden ortaya çıkmakla birlikte şaşkınlık ve panik yaratırlar. Bu nedenle krizler ciddiyetle ve stratejik bir şekilde ele alınmaları gereken olaylardır. Krizler ilk ortaya çıktığında ne kadar devam edeceği ve ne kadar zarar vereceğini kestirmek oldukça zordur. Krizlerin iyi yönetilmemesi, kurumları ve insanların sunduğu hizmetlerin ya da ürünlerin itibarını olumsuz etkileyen olaylardır (Güreşçi, 2020: 55).

Krizler çeşitli faktörlere bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir (Asunakutlu ve Safran, 2004: 51). Görüleceği üzere kriz; buhran, risk ve bunalım kelimeleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Fırat ve Açıkgöz, 2011: 2).

Seçilmiş ve Sarı (2010)'a göre, krizin belli başlı özellikleri şunlardır.

Kriz önceden tahmin edilemez,

Kriz örgütler için en önemli bir problemdir. Bu nedenle üzerinde düşünülmüş ciddi çözümleri ve müdahaleleri gerektirir,

Örgütün amaç ve hedeflerini tehdit eder,

Krizin çözümü ile ilgili kesin bir formül bulunmamakla beraber her zaman tekrar edebilir.

Krizin üstesinden gelmek için mevcut bilgi ve zaman yeterli olmayabilir,

Krizler; risk oluşturur, örgüt, yönetici ve çalışanlarda korku, endişe ve paniğe yol açar,

Kriz yönetimi altı aşamada el alınmaktadır. Bunlar Şekil 1'de gösterilmiştir.

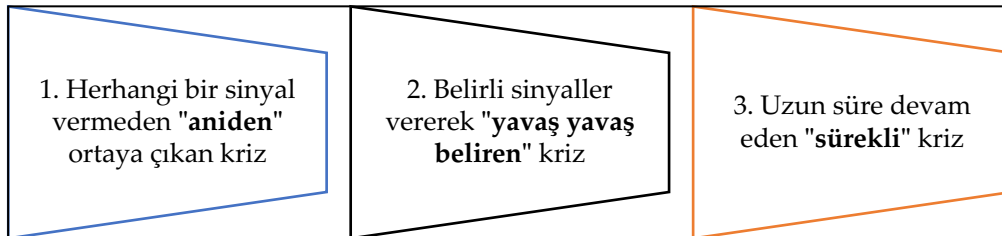
Şekil 1. Kriz Yönetiminin Aşamaları

Kaynak: İbrahimoglu, 2011: 734.

Şekil 1'de kriz altı aşamada ele alınmıştır. Bunlar; krizden kaçınma, krizi yönetme, krizi fark etme, kriz aşaması, krizi çözme ve krizi fayda sağlamak için kullanmadır.

Kriz dönemlerinde etkin iletişim kuşkusuz her örgütün başarısı için önemlidir. Bu nedene kriz dönemlerinde kriz iletişim stratejisi çok iyi tasarlanmalıdır (Karaağaç, 2013: 124). Kriz yönetiminin en kritik ve en önemli unsuru, olası risklerin önceden tahmin edilmesi ve buna göre strateji üretilmesidir. Risklerin önceden belirlenmesi, olumsuz sonuçların değerlendirilerek etkilerinin azaltılması veya ortadan kaldırılması kriz yönetiminin başarısı olarak kabul edilmektedir (Okkay, 2019: 315).

Krizlerin çıkışı, boyutu ve çevreye etkileri incelendiğinde üç tip kriz sınıflaması yapıldığı görülmektedir. Bunlar Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Krizlerin Çıkışı, Boyutu ve Çevreye Etkileri Nedeniyle Kriz Tipleri

Kaynak: Okumuş, 2010: 205.

Şekil 2'de yer alan krizlerin ortaya çıkış nedenlerinden birincisi doğal afetlerdir. İkincisi ekonomik ve politik nedenlerle ortaya çıkan krizlerdir. Üçüncüsü ise uzun süreli olması ve yıkıcı krizlerdir (Okumuş, 2010: 205).

Krizlerde doğru iletişim, kriz yönetimi sürecinin en önemli basamaklarından birisidir. Krizlerin etkisini azaltmak veya başarılı bir şekilde üstesinden gelmek kriz iletişim sürecini iyi bir şekilde yürütmekle mümkündür (Özdemir ve Yamanoglu, 2010: 124). Kriz hangi yapının içinde ortaya çıkarsa çıksın, o yapının varlığını, gelişimini ve sürdürülebilirliğini tehdit eder. Krizlerin, kuruluşlar üzerinde yarattıkları en önemli etki itibar kaybıdır. Bunla birlikte, diğer önemli kayıplar ise, nitelikli iş gücünün işletmelerden veya sektörden ayrılmasıdır (Güreşçi, 2020: 55).

Literatürde kriz yönetimiyle ilgili farklı yaklaşımların ortak noktaları; potansiyel kriz durumlarını öngörme ve hazırlık yapma, kriz sırasında doğru bilgi sağlama, kriz durumlarına mümkün olduğunca hızlı tepki verme ve uzun vadeli çözümlere duyulan ihtiyaç olarak sınıflandırılmaktadır (Çolak ve Batman, 2019: 354).

TURİZM İŞLETMELERİNDE KRİZ YÖNETİMİ

Kriz durumlarında uygulanacak stratejiler krizin yapısına, özelliğine ve hangi evrede olduğuna göre değişebilmektedir. Seçilmiş ve Sarı (2010: 508) yaptıkları çalışmada, konaklama ve diğer turizm işletmelerinin kriz döneminde uyguladıkları stratejileri şu şekilde sınıflandırmıştır.

- Alternatif seyahat acentesi ve tur operatörü kullanma,
- Yatay ya da dikey birleşme,
- Faaliyetlerine geçici olarak son verme,
- Yoğun halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetleri yapma,
- Fiyatları arttırma veya indirme,
- Yeni pazarlara yönelme,
- Maliyetleri azaltma,
- Personel çıkartma,
- Yeniden yapılandırma,
- Yeni yatırımlara girme,
- Personel giderlerini azaltma,
- Likit kalma,
- Katma değer sağlamayan ürün ve hizmetleri tasfiye etme.

Kuşkusuz krizlerin başarılı bir şekilde aşılmasında liderin önemli bir rolü vardır. Etkin bir kriz yönetiminin temel unsurları sembollerde bulmaktadır. Örneğin, kriz kelimesi Çince'de iki sembolü bir araya getirir. Bunlar, meydan okuma ve fırsattır. Kriz iletişimde kriz ile başa çıkabilme, hem meydan okumayı hem de fırsatları değerlendirmeyi ifade eder (Tuğcu, 2013: 21).

Krizler iyi yönetildiklerinde görülmektedir ki, rekabet üstünlüklerinin sağlamlaştırıldığı, itibarın pekiştiği ve tüm paydaşların güvenlerinin arttığı fırsatlar da yaratılabilmektedir (Güreşçi, 2020: 56). Kriz yönetimi, krizin yol açtığı zararlardan en düşük kayıpla kurtulmayı sağlayacak doğru politikalar ve stratejilerin hayata geçirilmesidir. Krizi yöneten liderin veya yöneticinin en önemli sorumluluğu krizin etkilerini en aza indirmektir (Aymanıkuy, 2001: 106). Kriz yönetiminin temel amacının örgütü kriz durumuna hazırlamak olduğunu ifade edilmektedir. Yöneticilik becerisinin önemi en çok kriz anlarında ortaya çıktığı kabul edilen bir olgudur (Demirtaş, 2000: 364).

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi yani küresel salgın olarak ilan edilen Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) salgını ile mücadelesini incelemek ve analiz etmektir. Bu inceleme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının dünyada ilk defa uygulanan ve başka bir örneği bulunmayan “Güvenli Turizm Sertifikasyonu” programının, Steven Fisk’in belirlediği krizin dört aşamasından biri olan “krizin süregelen hale gelme aşaması” döneminde yapılan uygulamaları ve çalışmaları risk, kriz, algı, itibar ve iletişim yönetim becerilerinin değerlendirilmesidir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ikincil verilerden yararlanılmıştır. Bunlar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı genelgeleri ve “Güvenli Turizm” tanıtımları, Dünya Turizm Örgütü yayınları, Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi raporları ulusal ve uluslararası online turizm gazete ve dergileri ile akademik dergiler taranarak “Güvenli Turizm” ile ilgili benzer uygulamaların olup olmadığına bakılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının “Güvenli Turizm Sertifikasyonu” “Safe Tourism” programının incelenmesini varsa benzer uygulamalar ile karşılaştırılması ve analiz edilmesini kapsamaktadır.

Araştırmanın Kısıtları ve Varsayımları

Araştırmada, sadece T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının “Güvenli Turizm Sertifikasyon” programı incelenmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının ve hükümetin aldığı diğer önlemler araştırmaya ve analize dâhil edilmemiştir.

BULGULAR

Covid-19 Salgınında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın Kriz Yönetimi

Krizler işletmeler için bazen sundukları tüm hizmetlerin sürdürülmesi noktasında işleyişi bozan, durduran, varlığını sona erdiren tehditlere, bazen de itibarının artmasına ve fırsatlara dönüşebilmektedir (Bulgan ve Aktel, 2017: 207). Yöneticilerin ve liderlerin yönetsel yetenek ve becerileri, daha çok kriz dönemlerinde önem kazanmaktadır. Politika yapıcılar için en önemli rol, acil durumlarda halk tarafından güvenilebileceğinden emin olmaktır (Gül ve Çelebi, 2020: 1706).

İtibar, paydaşların örgüt veya organizasyon hakkındaki genel yargılarıdır. İtibar yönetimi ise, paydaşları tarafından nasıl algılandıkları ve değerlendirildiklerini şekillendirmek için örgütün ve organizasyonun izlediği bilinçli ve sistematik süreçleri kapsar (Bilmez, 2014: 174). Örgütler ve organizasyonlar açısından itibarın önemi giderek artmaktadır. Özellikle artan rekabet nedeniyle itibar, örgütler ve organizasyonlar için önemli hale gelmiştir. Tüketiciler kendilerine sunulan ürün ve hizmetleri değil sahip oldukları rol ile bir bütün olarak değerlendirilmektedir (Bilmez, 2014: 175).

Steven Fisk'in Belirlediği Krizin Dört Aşaması

Krizin oluşum aşaması: Krizin çeşitli belirtilerinin ortaya çıktığı aşamadır. Bu aşamada krize karşı gerekli önlemleri alma imkânı vardır. Ancak yöneticiler genellikle bekle gör stratejisini uygulayarak en büyük hatayı yapmaktadırlar.

Krizin ortaya çıkma aşaması: Krizin ortaya çıkma ve etkisini göstermeye başladığı aşamadır. Bu aşamada krizin seyrini değiştirme ihtimali vardır.

Krizin süregelen hale gelmesi: Krizin süregelen hale gelme aşamasında artık kriz tüm etkisini göstermektedir. Bu aşamada yazılı, görsel ve sosyal medyanın gözü yöneticilerin ve karar alıcıların üzerindedir. Bir anlamda krizin sonuçlarının fırsata mı çevrileceği veya daha da ağırlaşacağı aşamadır.

Krizin çözülmesi aşaması ve son aşama: Kriz bitmiştir. Yapılanlar ve yapılmayanlar değerlendirilme aşamasıdır. Diğer bir deyişle neyi iyi yaptık, neyi iyi yapamadık değerlendirilmesi aşamasıdır (Güreşçi, 2020: 56).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Covid-19 salgınının süregelen hale gelme aşamasında yayınladıkları genelgeler ile sektörü bilgilendirmiştir. Ancak en önemli ve verimli çalışma "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programı, Covid-19 Turist Koruma Destek Sigortası ve Covid-19 Konaklama Destek Sigortasıdır.

Güvenli Turizm (Safe Tourism) Sertifikasyonu

"Güvenli Turizm Sertifikasyon" programı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının öncülüğünde, Sağlık, Ulaştırma, İçişleri, Dışişleri Bakanlıkları ve diğer paydaşların katkıları ile hazırlanan dünyadaki ilk örnek turizm endüstrisinde kriz yönetim modelidir. Türkiye'nin "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programı, seyahat ve konaklamaya katılan tüm iç ve dış turizm hareketlerinde turistlerin veya hizmet alanların sağlık durumunu koruyan ve önlemleri içeren tedbirleri içermektedir. "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programına dâhil olan işletmeler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı internet sayfasında ilan edilmektedir. Ayrıca Güvenli Turizm Sertifikasyonu alan işletme; belgeyi işletmenin görünen noktalarına asmakla birlikte belge üzerindeki kare kod sayesinde tesis ile ilgili tüm denetleme bilgilerine ulaşmak mümkündür (<https://afyon.ktb.gov.tr>).

Güvenli Turizm Sertifika Kriterleri

Türkiye'nin "Güvenli Turizm Sertifika" programı, "Yolcu sağlığı ve güvenliği", "Çalışan sağlığı ve güvenliği", "Tesislerde alınan önlemler" ve "Ulaşım araçlarında alınan önlemler" olmak üzere 4 ana başlıktan oluşmaktadır. Güvenli Turizm Sertifikasının amacı, Covid-19 salgınının olumsuz etkilerini kriz devam ettiği süreçte ve sona ereceği zamana hazırlıktır. Temel amaç, turizm hareketine katılan turist ve gezginlerin Covid-19 salgınından koruma ve hijyen ile yüksek güvenlik beklentilerini karşılamaktır. Diğer bir amaç ise, Türkiye'deki "Güvenli Turizm" programı ile krizi ve algıyı yöneterek rekabet üstünlüğü sağlamak ve Dünya'da Türkiye'deki Covid-19 salgınına yönelik alınan önlemler ile farkındalık yaratma hedeflenmiştir (<https://www.tga.gov.tr>).

Tablo 1'de görüleceği üzere Konaklama Tesisleri ve Yeme & İçme Tesisleri İçin Salgın Süresince Uygulanacak Covid-19 ve Hijyen Uygulamaları Değerlendirme Formu Alt Başlıklarına bağlı toplam madde sayısı 142 adettir.

Tablo 1. Covid-19 ve Hijyen Uygulamaları Değerlendirme Formu Alt Başlıkları ve Madde Sayıları

Sıra No	Konaklama Tesisleri ve Yeme ve İçme Tesisleri İçin Salgın Süresince Uygulanacak Covid-19 ve Hijyen Uygulamaları Değerlendirme Formu Alt Başlıklar	Madde Sayısı
1	Süreç Yönetimi, Standartların Belirlenmesi, Protokollerin Hazırlanması	31
2	Misafirin Otele Girişi	5
3	Personel İçin Alınacak Önlem ve Uygulamalar	6
4	Yatak Odaları	2
5	Mutfaklar	28
6	Yeme ve İçme Üniteleri	7
7	Yüzme Havuzları ve Plajlar	5
8	Fitness Salonları ve SPA	6
9	Animasyon Salonları	2
10	Güvenlik	3
11	Otel Taşıtları	4
12	Personel Konaklama Üniteleri ve Lojmanlar	2
13	Atık Yönetimi	8
14	Haşere ve Zararlılarla Mücadele	6
15	Satın Alma, Mal Kabulü ve Depolama	7
16	Acil Durum ve İzolasyon	10
	TOPLAM	142

Kaynak: <https://www.tga.gov.tr>

Tablo 2. Güvenli Turizm Sertifikası Alan ve Belgelendirme Süreci Devam Eden Turizm Tesis Sayısı

Sıra No	Güvenli Turizm Sertifikası Verilen/Süreci Devam Eden Turizm Tesisi Özelliği	Sayısı
1	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Belgeli Konaklama Tesisleri Sertifikalı Konaklama Tesisleri	1920
2	Belediye Belgeli	859
3	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Belgeli Sertifikalı Restoran/Cafe	23
4	Belediye Belgeli Sertifikalı Restoran / Cafe	166
5	Kültür, Sanat ve Kongre Tesisleri	2
6	Deniz Turizmi tesisi	-
7	Tur ve Transfer araçları	200
8	Temalı Parklar	1

Kaynak: <https://tga.gov.tr>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerine göre Türkiye'deki T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığınca Belgeli tesis sayısı 4767 adettir. Güvenli Turizm sertifikası alan ve belgelendirmesi devam eden toplam tesis sayısı ise 1920 adettir. Görüleceği üzere bakanlık belgeli toplam tesis sayısının yaklaşık %40'ı "Güvenli Turizm Sertifikası" almıştır.

Belgelendirme Yapacak Firmaların Özelliği

Güvenli Turizm Sertifika belgelendirme yapacak firmaların öncelikle Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) tarafından akredite olması gerekmektedir. Buna ek olarak bu firmalarda; akreditasyon şartlarını belirleyen uluslararası standart olan ISO 17020 (TÜRKAK) ve ISO 17021 (TÜRKAK) akreditasyonlarına sahip olmaları gerekmektedir (<https://www.tga.gov.tr>).

Firmaların Fiyat Politikaları

Tablo 3. Konaklama ve Yeme-İçme Tesisleri Sertifikasyonu Aylık Tavsiye Edilen Fiyatlar

Şehir Oteli	Sertifikasyon Bedeli (Türk Lirası)
0 – 40 yatak	400,00
41 – 199 yatak	1.200,00
200 - 599 yatak	1.400,00
600 ve üzeri yatak	2.200,00
Resort Oteli	Sertifikasyon Bedeli (Türk Lirası)
0 – 40 yatak	400,00
41 – 999 yatak	1.500,00
1000 ve üzeri yatak	2.600,00
Yeme İçme Tesisleri (Tesis Büyüklüğü)	Sertifikasyon Bedeli (Türk Lirası)
0 – 399 m2	400,00
400 – 799 m2	750,00
800 m2 ve üzeri	1.250,00

Kaynak: <https://www.turizmguccel.com>.

Tablo 3’te konaklama ve yeme – içme tesisleri sertifikasyonu ile ilgili aylık tavsiye edilen fiyatlar yer almaktadır. Görüleceği üzere dünyada ilk defa uygulanan ve Türkiye turizmi için önemli bir itibar ve iletişim aracı olan “Güvenli Turizm Sertifikasyon” programı önemli bir maliyet bileşeni olarak yer almadığını söyleyebiliriz.

Covid-19 Turist Koruma Destek Sigortası ve Covid-19 Konaklama Destek Sigortası

Türkiye, Covid-19 salgını süresince birçok konuda dünyaya öncülük eden tedbirler almıştır. Bunlardan biri de turistlerin tatillerini güvende geçirmeleri için Covid-19 salgınına yönelik hazırlanan teminatlı sigorta poliçeleridir. Söz konusu sigorta T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde Türkiye Sigorta tarafından hayata geçirilmiştir. Covid-19 Turist Koruma Destek Sigortası, Covid-19 hastalığı nedeniyle hastanede tedavi gören turistlerin hastanede yattığı süre boyunca tedavi masraflarını ödeyen bir poliçe türüdür. Covid-19 Konaklama Destek Sigortası ise, yurt dışından Türkiye’ye seyahat amacıyla gelen turistlerin Covid-19 salgınına bağlı olarak otelde gözetim altında tutulması durumunda, Güvenli Turizm Sertifikasına sahip konaklama işletmelerinde ekstra oda konaklamayı kapsamaktadır (<https://www.tga.gov.tr>).

Tablo 4. 2019-2020 Yıllarında Ülkemize Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Milliyetlerine Göre Karşılaştırılması

2019-2020 Yıllarında Ülkemize Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Milliyetlerine Göre Karşılaştırılması (Ocak - Ekim)			
MİLLİYET	2019	2020*	2020/2019
Almanya	4 649 494	1 037 293	-77,69
Avusturya	363 248	98 664	-72,84
Belçika	518 182	117 521	-77,32
Fransa	793 865	272 302	-65,70
Hollanda	1 051 908	238 611	-77,32
İngiltere (Birleşik Krallık)	2 442 375	787 540	-67,76
İspanya	220 853	47 830	-78,34
İsveç	417 086	79 484	-80,94
İsviçre	287 013	115 369	-59,80
İtalya	329 848	64 234	-80,53
Rusya Fed.	6 694 453	1 911 264	-71,45
Ukrayna	1 462 269	928 105	-36,53

(*): Veriler geçicidir.

Kaynak: <https://www.tursab.org.tr>.

2020 yılında birçok ülke sınır kapılarını kapatmış, pandemi nedeniyle ulaşım seferlerinde azalma olmuştur. Bu çerçevede değerlendirdiğinde Avrupa ülkelerinde, Rusya ve Ukrayna'dan turistlerin Türkiye'yi turizm destinasyonu olarak seçmesi "Güvenli Turizm Sertifikasyon" belgelendirme programının başarısı olduğu söylenebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının "Krizin Süreğen Hale Gelmesi" aşamasında Ocak-Eylül 2020 tarihleri arasında Türkiye'ye gelen yabancı ve yurtdışı ikametli toplam turist sayısı yaklaşık 15 milyondur.

Türkiye'nin turizmde en güçlü rakipleri İspanya, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs ve Portekiz'dir. 2020 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısının 2019 yılına oranı Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. UNWTO Verilerine Göre 2020 Yılında 2019 Yılına Göre Turist Sayısındaki Düşüş Oranı

Ülke	Ocak-Ekim Değişim Oranı % (2020/2019 Yılları)
Kıbrıs	-84
Yunanistan	-77
Portekiz	-74
İspanya	-76
İtalya	-57
Türkiye	-72

Kaynak: <https://www.unwto.org>

Tablo 5'te görüleceği üzere 2020 yılında, 2019 yılına göre Türkiye'ye gelen turist sayısındaki düşüş oranı %72'dir. Aynı dönemde Türkiye'nin turizmde önemli rakiplerinden; Kıbrıs %84, Yunanistan %77, Portekiz %74 ve İspanya'da ise %76'lık düşüş olduğu görülmektedir. İtalya'nın turist sayısındaki düşüş oranı ise %57 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gelen turist sayısının rakip ülkelerinden daha az düşüş göstermesi "Güvenli Turizm Sertifikası" programına bağlı olduğu söylenebilir. Ancak, İtalya'ya giden turist sayısındaki düşüş oranı Türkiye'den daha az gerçekleşmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının "Güvenli Turizm Sertifikasyonu" programı ile ilgili basın duyurularının bazıları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı "Güvenli Turizm Sertifikasyonu" İle İlgili Basın Duyuruları

Basın Bülteni Başlığı	İçerik
Uluslararası Konuklar "Güvenli Turizm" İçin Antalya'da	Türkiye'de görev yapan 50 büyükelçi ve çok sayıda yabancı gazeteciye "Güvenli Turizm sertifikasyon" programı tanıtıldı.
"Güvenli Turizm Programı" Turizmde Olumlu Sonuçlar Verdi	Rakip ülkelere oranla Türkiye'nin turizm pazarında daha az daralma olmuştur. Türkiye'ye turizmde rakip olan ülkelerde turist sayısında düşüş yaşanırken, Ukraynalı turist sayısında 2019 yılı verilerine göre, Ağustos ayında yüzde 12,3, Eylül ayında ise yüzde 15,3 artış gerçekleşmiştir. 1 Haziran 2020 itibariyle Almanya, Fransa, Ukrayna, Hollanda, Rusya, Japonya, Danimarka gibi yaklaşık 25 ülkeden 750'ye yakın basın mensubu ve seyahat profesyoneli Türkiye'de ağırlanmıştır.
Bulgaristan Turizm Bakanı Nikolava Türkiye'nin Güvenli Turizm Uygulamalarını İnceledi	T.C. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy Bulgaristan Başbakan Yardımcısı ve Turizm Bakanı Mariana Nikolova ile bir araya geldi. Bulgaristan Turizm Bakanı Mariana Nikolova Türkiye'de uygulamaya konulan Güvenli Turizm Sertifikasına sahip oteli yerinde inceledi.
Alman Siyasetçiden Türkiye Övgüsü	Alman siyasetçi ve gazeteci Friedhelm Ost: Türkiye'nin güvenli turizm uygulamalarının örnek niteliğinde olduğunu söyledi.

Kaynak: <https://basin.ktb.gov.tr/>

Tablo 6'da yer alan basın duyuruları incelendiğinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının "Güvenli Turizm Sertifikası" programının olumlu sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, yurtdışından çeşitli ülkelerin turizm politikası belirleyicileri, uygulayıcıları, yazılı ve görsel basının "Güvenli Turizm Sertifikası" programına yönelik ilgisinin yüksek olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Turizm sektörü, krizlere karşı en hassas sektördür. Bu nedenle en etkili kriz yönetimi ve kriz iletişimini gerekli kılmaktadır. Turizm destinasyonları ve tesisleri açısından değerlendirildiğinde

krizler gelen turist sayısında ciddi azalmalara, destinasyonun imajının zedelenmesine ve uzun vadede tercih edilmeme riski oluşmaktadır. Dolayısıyla destinasyon yöneticileri ortaya çıkan krizlere karşı her zaman proaktif bir şekilde hazırlıklı olmaları bir zorunluluktur. Günümüzde iletişim teknolojileri sayesinde kriz ile ilgili alınan önlemler, bilgiler, deneyimler ve uygulamalar çok hızlı yayılmakta ve destinasyonun itibarını etkileyebilmektedir (Öksüz ve Batu, 2017: 104).

Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını ile ilgili T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının kriz yönetimi uygulamalarından çok önemli sonuç ve öneriler çıkarılabilir. Bunlar: (1) Krizin belirsizliğini ortadan kaldırmak ve fırsata çevirmek mümkündür. (2) Türkiye dünyada önemli bir destinasyon olarak "Güvenli Turizm" ile birçok ülkenin turizm ve seyahat otoritelerinin güvenini kazandığı görülmektedir. (3) Başta Rusya, Almanya, Ukrayna ve İngiltere olmak üzere ve diğer Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin "Güvenli Turizm" uygulamasına itibar ettiği görülmektedir. (4) Krizlerin yönetilebilmesi, olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi veya krizin fırsata çevrilmesi mümkündür.

Almanya'nın, Türkiye'ye yönelik seyahat uyarısını "Güvenli Turizm Sertifikasyonu" güvencesi ile 4 Ağustos itibarıyla Antalya, İzmir, Muğla ve Aydın illeri için kaldırıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede bakıldığında Almanya'dan gelen turist sayısı bir milyonu aştığı görülmektedir. Bu sayı "Güvenli Turizm" güvencesine bağlı olduğu söylenebilir. 2020 yılında Rusya'dan Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı yaklaşık iki milyon ve Ukrayna'dan Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı ise yaklaşık bir milyondur.

Ocak-Ekim 2020 yılında, 2019 yılına göre Türkiye'ye gelen turist sayısındaki düşüş oranı %72'dir. Aynı dönemde Türkiye'nin turizmde önemli rakiplerinden; Kıbrıs %84, Yunanistan %77, Portekiz %74 ve İspanya'da ise %76'lık düşüş olduğu görülmektedir. İtalya'nın turist sayısındaki düşüş oranı ise %57 olarak gerçekleşmiştir. İtalya'ya giden turist sayısındaki düşüş oranı Türkiye'den daha az gerçekleşmesinin sebebi araştırılmalıdır.

Görülebileceği üzere T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programı ile yurtdışından gelecek turistlere yönelik güven ve güvence vermiştir. Sadece turistlerin tercihlerini etkilememiş aynı zamanda ülkeler arasında turist kısıtlamasının kaldırılmasında diplomatik ve siyasi araç olarak kullanıldığı görülmektedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programını sürdürülebilir bir şekilde geleceğe taşıması Türkiye turizmi için önemli bir araç olabilecektir. Bununla birlikte "Güvenli Turizm Sertifikasyon" standartlarını uygulayan ve şartlarını yerine getiren turizm personelinin "Turizm Meslek Yasası" taleplerinin dikkate alınması ve çalışma başlatılması "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programını taçlandırmış olacaktır.

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programının Covid-19 virüsü bulaşıcı ve etkilerinin azaltılması, ülkemizde yayılmasının durdurulmasına yönelik uygulanan tedbirlerin kaldırılmasını takiben tüm hükümleri ile kendiliğinden sona ereceğini belirtmektedir. "Güvenli Turizm Sertifikasyon" programının Covid-19 salgınının bitmesinden sonra geliştirilerek ve güncellenerek sürdürülmesi Türkiye turizm endüstrisi için bir kazanç olacağı düşünülmektedir. Ayrıca kriz döneminde "Güvenli Turizm" programı bir pazarlama ve güven aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. "Güvenli Turizm" programı kriz sonrası dönemde de pazarlama ve rekabet üstünlüğü sağlamada önemli bir araç olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Asunakutlu, T. ve Safran, B. (2004). Stratejik Yönetim Açısından Kriz Kaynaklarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Öneri Dergisi*, 6 (21) , 51-58.

- Aymankuy, Ş. Y. (2001). Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (6), 105-118.
- Bilmez, E. (2014). Kriz Döneminde Kurumsal İtibar Yönetiminin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14 (1-2), 161-172.
- Bulgan, G. ve Aktel, M. (2017). Antalya'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Kriz Yönetimine Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 205-232.
- Çolak, O. ve Batman, O. (2019). Turizmde Kriz Yönetimi: İstanbul Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 351-371.
- Demirtaş, A. (2000). Kriz Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23 (23), 353-373.
- Fırat, A. ve Açıkgöz, İ. (2011). Konaklama İşletmelerinin Kriz Döneminde Uyguladıkları Pazarlama Stratejilerine Yönelik Bir Uygulama. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 69-88.
- Gül, H. ve Çelebi, F. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisinde Başlıca Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kriz Yönetiminin Değerlendirilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (3), 1703-1715.
- Güreşçi, M. (2020). Covid-19 Salgınında Türkiye'de Kriz Yönetimi İletişimi: T.C. Sağlık Bakanlığı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı, 2, 53-65.
- <https://afyon.ktb.gov.tr/TR-269247/turkiye39nin-guvenli-turizm-sertifikasi.html>. [Erişim Tarihi: 01.01.2021].
- <https://basin.ktb.gov.tr/TR-62892/haber-arsivi.html> [Erişim Tarihi: 18.01.2021].
- <https://www.tga.gov.tr/sigorta/>[Erişim Tarihi: 18.01.2021].
- <https://www.tga.gov.tr/wp-content/uploads/2020/05/tesislerdeAlinanOnlemler.pdf>. [Erişim Tarihi: 01.01.2021].
- <https://www.turizmguzel.com/haber/oteller-koronavirus-sertifikasi-icin-ne-kadar-para-odeyecek>. [Erişim Tarihi: 15.12.2020].
- <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci>. [Erişim Tarihi: 01.01.2021].
- <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> [Erişim Tarihi: 19.01.2021].
- İbrahimoglu, N. (2011). Crisis and Leadership Style Relationship in Entrepreneurs. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10 (2), 731-747.
- Karaağaç, T. (2014). Kriz Yönetimi ve İletişim. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49, 117-132.
- Kılıç, B. (2020). Covid-19 Salgınının Türk Turizmine Etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(105), 254-262.
- Okkay, İ. (2019). Küreselleşen Dünyada Kriz Yönetiminin Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 308-317.
- Okumuş, F. (2010). İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Krizlerin İşletmeler Üzerine Olası Etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (1-2), 203-212.
- Öksüz, B. ve Batu, M. (2017). Kriz İletişimi ve Turizm: 2016 Yılı Terör Saldırıları. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları E-Dergisi*, (1), 85-108.

Övgün, B. ve Gül, H. (2019). Kriz Yönetiminde Reform. *Resilience*, 3 (2), 173-181.

Özdemir, B. ve Ymanoğlu, M. (2013). Durumsal Kriz İletişimi Teorisinin Türk Eczacılar Birliği (TEB) Örnek Olayı Çerçevesinde İncelenmesi. *Selçuk İletişim*, 6 (3), 123-136.

Seçilmiş, A. ve Sarı, Y. (2010). Kriz Dönemlerinde Konaklama İşletmelerinin Kriz Yönetimi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 501-520.

Tuğcu, Ş. (2013). Kriz Yönetiminde Liderlik Kavramının Önemi. *Selçuk İletişim*, 3 (2), 16-22.

Tunç, A. ve Atıcı, F. (2020). Dünyada ve Türkiye’de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 329-362.